EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCA TADEUSZ SINKO

ROCZNIK XXI. 1916.

WE LWOWIE 1917 — NAKŁADEM TOW. FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W KRAKOWIE
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR THADDAEUS SINKO

VOLUMEN XXI. 1916.

LEOPOLI 1917 — SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCA TADEUSZ SINKO

ROCZNIK XXI. 1916.

WE LWOWIE 1917 — NAKŁADEM TOW. FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W KRAKOWIE
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA.

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR THADDAEUS SINKO

VOLUMEN XXI. 1916.

LEOPOLI 1917 — SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

Spis rzeczy rocznika XXI:

Str.

I. Rozprawy z zakresu starożytności klasycznej:
Morawski K., De scriptoribus lat. novae observatt. 1
Sinko T., O tak zw. diatrybie cyniczno-stoickiej 21
Smolka F., Dwie kwestye z papyrusu haleńskiego 64
Schneider S., W sprawie Hadryanowej »duszyczki« 92
Sajdak J., De or. Εἰς τὸν σύναγγελισμὸν falso Nysseno adscripta 9
T. S., Impariter, sim. 8
II. Z archeologii:
Kowalski J., Ἐπίνητρον (doprzędło) 72
III. Z humanistyki:
Sinko T., Jeszcze jedno źródło »Odprawy« Kochanowskiego 97
Pilch St., Jana Skórskiego »Lechus« 101
IV. Recenzye 115
(Wykaz omówionych książek zob. na stronie odwrotnej)
V. Nekrologia:
Jan Kazimierz Jędrzejowski (przez F. Barańskiego) 125
Emanuel Dworski (przez Jana Sajdaka) 127
O. Stefan Zacharyasz Pawlicki (przez T. Sinkę) 132
Gustaw G. Blatt (przez S. Witkowskiego i A. Gawrońskiego) 136
VI. Notatki bibliograficzne (zob. tytuły na str. odwr.) 142

Wykaz dzieł, omówionych w recenzyach i zapiskach:

Str.

Drerup E., Aus einer alten Advokatenrepublik 143
Finsler G., Die Homerische Dichtung 142
Groh F., Topografie starých Athen, II 115
Preisigke F., Antikes Leben nach ägypt. Papyri 143
Sandfeld-Jensen, Die Sprachwissenschaft 119
Sbornik prací filologických... Josefu Královi 116
Sinko T., Historya poezyi łać. humanist. w Polsce 121
Wessely C., Aus der Welt der Papyri 142

Spis współpracowników rocznika XXI:

(Liczby po nazwiskach oznaczają strony artykułów)

Barański F. (Lwów) 125
Gawroński A. (Zakopane) 140
Handel J. (Lwów) 72
Kowalski J. (Kraków) 119
Morawski K. (Kraków) 1
Pilch S. (Lwów) 101
Sajdak J. (Kraków) 9
Schneider S. (Lwów) 92
Sinko T. (Kraków) 8. 21. 132. 142. 143
Smolka F. (Lwów) 64
Witkowski S. (Lwów) 115. 116. 121. 136

De scriptoribus latinis novae observationes.

(Plautus — Livius — Ovidius — Apuleius).

Scripsit

Casimirus Morawski.

1.

Cum in vertendis fabulis graecanicis nimium quantum sese torquerent antiquissimi Romanorum scriptores et politioris sermonis subtilitates incondita adhuc et rudi vernacula loquella adaequare et exprimere conati essent, necesse erat eos, linguae patriae egestate adstrictos, multa omittere, neglegere, deterere, quae exemplaribus graecis seu vim singularem, seu venustatem praestabant eximiam. Qua tamen inopia nequaquam deterriti et audebant hi scriptores multa, quae usus posterioris aetatis exclusit et repudiavit et fines latini sermonis indole descriptos et definitos plerumque egredi et superare non dubitarunt. Unde fluxerunt monstra quaedam vocabulorum, quae iudicibus severioris notae risus excutiebant, aut locutiones insolentes, quales cum saepenumero apud Plautum, tum interdum etiam apud puri sermonis amatorem, Terentium offendunt, pristinae videlicet licentiae documenta, quam exactior censura et usus posterioris aevi coërcuit et repressit. Licentiam vero illam imprimis ibi esse grassatam, ubi sermo latinus praecipua egestate laborasset, nimirum in duplicandis et componendis vocabulis, ad quae formanda facilior erat utique et aptior Graecorum lingua, primo obtutu fit manifestum. Quae quidem vocabula composita, ut latine redderentur, saepius scriptoribus circumlocutionibus uti necesse erat; attamen graecis exemplis commoti et quidlibet audendi potestate innisi et freti exhibuerunt interdum antiqui scriptores pro circumlocutionibus formas, quae ad graeca ipsa, unde fabulae illae manarunt, propius accederent.

Plautus igitur in Bacchidibus 612 mira sive adiectivorum cum in-privativo iunctorum, sive substantivorum ex praepositione sine pendentium coacervatione divitias sermonis graeci, in quo vocum, α-praeposito auctarum, tam larga provenit seges, audacius quam felicius aemulatus esse videtur. Mnesilochus adulescens hoc modo castigat et increpat ea, quae imprudenter commentus sit et susceperit:

> Petulans, protervo, iracundo animo, indomito, incogitato,
> Sine modo et modestia sum, sine bono iure atque honore,
> Incredibilis imposque animi, inamabilis, inlepidus vivo!...

Quo loco voces: incogitatus et incredibilis insolenter usitatae et activa vi praeditae apparent et Graecorum vocabulis, ut ἀνόητος, ἄπιστος respondent. Simili autem modo in Milite glorioso Sceledrus servus in sese ipsum invehitur v. 544:

> Me fuisse excordem, caecum, incogitabilem.

Terentius porro in Phormione (155 et 499) formam: incogitans admisit, quin immo Plautus in Mercatore 27 graecum ἄνοια substantivo: incogitantia exprimere non dubitavit:

> Incogitantia, excors immodestia.

Quas quidem insolentias Lucilium etiam supergressum esse non negabis, cum vocabulum graecum ἀλουσία non solum trita voce: illuvies, sed novatis et monstrosis nominibus: imbalnities, imperfundities, quae proprio Marte excudit, exprimere ausus esset. Etenim legimus fr. 599 (M): »hic cruciatur illuvie, imbalnitie, imperfunditie« [1]).

Quae sane ludibundum et ridentem satirae romanae patrem protulisse aequum est conicere; si qui tamen scriptores exemplis graecis vertendis insudantes severa fronte nova fingebant vocabula, poterat profecto inde ad ditandum sermonem latinum aliquid redundare lucelli, et quae initio duriuscula videbantur, ea usu molliri fas erat. Imprimis quidem inter adiectiva probrosa et ignominiosa, quibus comoedia abundat, complura eiusmodi deprehendemus specimina, quorum uberrimus proventus invisis lenonum capitibus adspergebatur. — In Mostellaria vv. 105 e. q. s. deliberat adulescens Philolaches de fatis domus, quae a perditorum morum habitatore funditus pessumdatur:

---

[1]) Similia ex graeco formata saepius exhibentur apud scriptores christianos. Cf. Kroll, Rhein. Mus. 52, p. 580.

Atqui ubi illo immigrat nequam homo, indiligens,
Cum pigra familia, immundus, instrenuos,
Hic iam aedibus vitium additur.

Notandum in hac serie praeter consuetudinem conformatum adiectivum: instrenuos, quod post Plautum et Terentium (Heaut. 120) rarissime apparet et idem fere significat atque graecae voces: ἄπονος, ἀπράγμων. Pariter autem ad lenonum perversitatem disertius describendam vix sufficiebant parati et iam pervulgati sermonis latini thesauri. In Persa igitur obruitur leno hac conviciorum procella v. 408:

Impure, inhoneste, iniure, inlex, labes popli [1]).

In Rudente porro v. 652 simili modo appellatur leno: legirupa, impudens, impurus, inverecundissimus, ib. v. 751: impuratissimus. Quarum quidem vocum iniurus (ἀθέμιστος) est ἅπαξ εἰρημένον plautinum, impuratus, quod adiectivum fere graeco ἀκάθαρτος respondet, cum apud Terentium (Phorm. 962), tum apud Lucilium (fr. 57 et 66 M.) deprehenditur [2]).

In lingua tamen vulgari antiqui saporis vocabulum nunquam fortasse interiit, ut ex usu Apuleii conicere possimus, qui Met. 2, 25 habet: impurata bestia, ibid. 9, 10: impuratissima capita. — Ceterum exotici ac forensis sermonis rudem locutorem (Met. 1, 1) non pauca licentius ad graecae linguae exemplar effinxisse recte statueris. Ita quidem invenimus apud eum adiectivum invinius Met. 11, 23, ex graeco ἄοινος formatum. Praecipue autem eiusmodi vocabulorum frequentia scatet venustissima illa de Amore et Psyche fabella, in qua enarranda Apuleium graeci scriptoris vestigia arctius pressisse probabile est. Notandum est igitur adiectivum: inaccessus (ἄβατος, ἀπροσπέλαστος) Met. 4, 28 et 6, 14, sed monendum hac voce iam Vergilium usum esse et Senecam philosophum et Plinium Maiorem; apud ipsum Apuleium idem adiectivum occurrit Met. 4, 6. Aliae tamen similis notae voces iam magis sunt enormes et ab ipso Apuleio periculosius fictae esse videntur, ut investis Met. 5, 28 (ἀνένδυτος), (cf. Apol. 98); inluminus Met. 6, 2 (ἄλυχνος), inconivus (ἄυπνος, ἄγρυπνος) Met. 6, 14, cf. ibid. 2, 22, incunctatus (ἄοκνος) Met.

[1]) Similia legimus in fr. 59 Caecilii Statii: Quid narras barbare, indomitis cum moribus, illitterate, inlex.

[2]) Conviciorum comoediae enumerationem invenies nunc apud Müllerum Philolog. N. F. 26 (1913).

5, 14. Adverbium incunctanter invenimus apud Apuleium Met. 9, 36; 10, 23; 11, 6; 11, 30. — Graeca porro vox ἀσώματος per circumlocutionem vertitur: corporis sui nuda Met. 5, 3 (cf. similes ambages Met. 2, 14: mente viduus, Florid. 16: animae vacuus); graecum denique adiectivum ἄῤῥητος duobus vocabulis: non dicendus Met. 5, 31 circumscriptum invenies. Conferas velim, quae Apuleius in Apologia c. 38 de sese ipso, utpote sermonis latini novatore, confessus sit.

2.

Quamvis vero sermo latinus politioris aevi multa repudiasset, quae antiqui scriptores dure et audenter struxissent, tamen vocabulorum, quae cum praepositionibus iunctae multis modis simplicium vocum sensus distinguerent, semper praesto erat uberrima copia. Atque in hac diversarum praepositionum agglutinatione gravia inter scriptores, etiam eos, quos idem produxit aevum, exstiterunt discrimina. Etenim origo scriptoris, partes Italiae et imperii, quin in hac sive illa praepositione anteferenda multum valuerint atque dicendi et scribendi rationes varie affecerint, nequaquam dubitaverim. Si igitur Livius verba composita: interfari, intermori, intersaepire (e. g. 36, 27, 3; 28, 4; — 34, 49, 3; 37, 53, 10. — 38, 7, 10) saepius probavit, adiectivum: deruptus magis usitato: praeruptus multis locis praetulit, conicere ausim, eum in his rebus rationi dicendi, quae in septemtrionali Italiae regione viguisset, morem gessisse. Apud poëtas autem metricae quoque necessitates saepenumero maximi erant momenti in particularum delectu. Itaque Ovidius praepositionem, quae inseparabilis nuncupatur, re-miro modo adamavit, quae formarum ad versus dactylicos pangendos apte facientium insignem ubertatem ei subministravit. Usurpavit igitur innumeris locis adiectiva: resupinus, recurvus pro simplicibus, quae magis trita erant; eadem ratione commotus adhibuit voces: reduncus, repandus, resimus, quin immo proprio Marte insolens adiectivum: refugus effinxit (Metam. 10, 42). Aequam autem similium compositionum verbalium apud eum exstitisse copiam, innumera sunt quae probent exempla; ceterum etiam usu et abusu frequenti verborum cum praepositione de-consociatorum poetam luxuriatum esse, rectissime Ehwaldius monuit ad Metam. 11, 331.

3.

Livius, quem modo commemoravimus, mediam quandam viam tenuit inter eam, quae Ciceronis merito firmata est, sermonis latini elegantiam et perfectionem, et noviciorum rhetorum lenocinia et inventiunculas. Nam ex altera parte, quo erat animi candore, praeteriti aevi ferventissimus exstitit admirator et Ciceronis sectator assiduus, ex altera vero parte, utpote rhetorica doctrina suae aetatis penitus imbutus, quaedam in sermone novavit et admisit, quae animis aequalium magis arriderent. Inde quidem manarunt similitudines inter sermonem Livii et rationem dicendi Ovidii intercedentes; si igitur nuper (Wiener Studien 1915, p. 157) probavimus, Ovidium usum adiectivi immitis stabilivisse et vocem hanc saepenumero exhibuisse in carminibus, admonitione dignum est, a Livio idem adiectivum frequentius usurpatum atque inter epitheta solutae orationis propria receptum esse. Invenimus enim eius exempla apud Livium 2, 29, 9; 4, 59, 6; 8, 33, 6; 23, 5, 12; 33, 45, 7. Qua in re Tacitus usui liviano adstipulatus est.

Notum porro est, Ovidium insolentiorum dictionum acerrimum captatorem frequentius arcta iunctura duo vocabula coagulasse, quibus unum idemque verbum, alteri aptius alteri per catachresin adiectum esset, ita ut zeugmatos figura exoreretur, quae apud poëtam praecipuo erat in usu, quotienscumque praeter exspectationem lectoris et auditoris aliquid insperati proferre vellet, sensus et animos eorum insueta constructione quasi titillaturus. Ne molesta farragine lectorem obruam, sufficiat aliquot, sed luculenta exempla ex Metamorphoseon libris laudasse: 2, 312: ...aurigam pariterque animaque rotisque | expulit et 9, 134: actaque magni Herculis implerunt terras odiumque novercae. — Quae quidem noviciorum scriptorum deliciae, quantopere Tacito, insolentioris dictionis captatori, placuerint, hi loci sint documento: Germ. 1: a Sarmatis... mutuo metu aut montibus separantur; Agric. 4: in huius sinu indulgentiaque educatus; passimque apud Tacitum similia leguntur, qui iuncturis vocabulorum praeter exspectationem sese excipientium non sine affectatione indulsit.

At Livius cautior fuit in talium ornamentorum usu neque se penitus in eiusmodi delicias dedit; nihilominus ne ipse quidem, utpote qui rhetorum inventa nequaquam respuerit, prorsus a locutionibus huius generis abstinuit. Frequentes erant apud Ovidium substantivorum cum voce animus consociationes, in quibus hoc nomen interdum complementi inanis vice fungitur et tamquam supervacaneum

est additamentum. Legimus igitur in Am. 3, 2, 43: linguis animisque favete, in A. a. 2, 407: animo thalamoque recepit, Her. 3, 60: sanguinis atque animi... inane, ib. 6, 55: tectoque animoque recepi, 14, 417: oculis animoque... exspectatus, Met. 4, 129: oculis animoque requirit, ib. 7, 133: demisere metu vultum animumque, 7, 347: cecidere illis animique manusque, 7, 658: pares annis animisque, 8, 584: animis immanis et undis (de Acheloo), 8, 617: animo maturus et aevo, 9, 279: thalamoque animoque receperat, 12, 529: animis oculisque secutus, 14, 78: excipit... animoque domoque, Fast. 4, 615: vultum... animumque recepit. — Conferas nunc velim similia apud Livium 6, 24, 10: eunt insignes armis animisque, 6, 29, 2 fretus armis animisque, 9, 40, 4 ferro et animis fretum, 31, 41, 13 armis animisque praestantem, 38, 25, 12 expedire tela animosque, 44, 6, 8 vertigine oculorum animique, 4, 19, 1 animo ac viribus par, 24, 8, 4 fidentem et animo et viribus. — Quibus locis consideratis concedamus oportet Livium harum locutionum usum intra certos terminos coërcuisse atque frequentissime admisisse iuncturas, quae iam antiquiorum scriptorum experimento commendatae essent. Etenim iam Cicero Phil. 3, 33 usus est verbis: armis animisque decernere. Cf. praeterea Verg. Ge. 2, 182 et Aen. 12,788 [1]).

Alia tamen apud Livium iam acrius rhetoricas dicendi rationes aequalium redolent et scriptorem patavinum vere scholasticum produnt. Ita quidem locutio: si nihil aliud alteri enuntiato interposita rhetorum officinae notam prae se ferre videtur. Legimus eam apud Livium 2, 43, 8: aut si nihil aliud stare instructos, 3, 19, 6: Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope demonstravit, 10, 24, 15: si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, 22, 29, 11: et si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hic dederit. — Quae locutio amputata ansam praebebat et facultatem lectori et auditori ad latius cogitatione evagandum, suspiciones concipiendas; erat igitur »media et suspensa«, ad formandas sententias, quae plus significarent, quam disertis verbis esset expressum, potissimum accommodata. Tales vero locutiones in deliciis habuerunt rhetores. Apud Senecam patrem legimus in Suas. 2, 1, 9: si nihil aliud, erimus certe belli mora. Cf. ib. 2, 22; Controv. 1, 2, 1: si nihil aliud, certe osculatus est. Cf. praeterea Controv. 1, 3, 1; 2, 5, 1; 2, 7, 3; 7, 7, 2. Praecipue in declamationibus Latronis saepius

[1]) Cf. Stacey in Archiv für lat. Lexikographie Vol. X, p. 48.

ea occurrit, quem Seneca declamatoriae virtutis unicum exemplum nuncupavit.

Praeterea usurpantur aliae sed affines locutiones apud Livium, in quibus nihil aliud vel interrogatio: quid aliud praesertim cum adiecta particula quam coniungitur, ita ut post vocem aliud ex sequenti verbo supplendum sit alterum verbum sensus latioris, ut e. g. verbum faciendi. Saepius tamen locutiones hae idem fere significant atque tantummodo neque supplemento alius verbi amplius egent. Quarum locutionum grandis profecto numerus apud Livium est conspicuus. Cf. 2, 54, 4 (praetextam curulemque sellam nihil aliud quam pompam funeris putent); cf. 2, 32, 9; 2, 45, 1; 2, 49, 9; 2, 63, 4; 4, 3, 3; 4, 4, 6; 4, 26, 12; 6, 7, 3; 6, 40, 8; 6, 40, 19; 6, 41, 7; 9, 17, 16; 22, 60, 7; 23, 3, 13; 26, 41, 11; 27, 18, 11; 28, 17, 14; 31, 13, 4; 32, 21, 34; 34, 46, 7; 45, 19, 13. At longe maximus horum exemplorum numerus in iis particulis operis deprehenditur quae cum rhetorico colore tum commotiore affectu sunt insignes. Tenendum autem est, locutiones eiusmodi, veluti: si nihil aliud, nihil aliud [1]) quam, quid aliud quam in declamatorum fetibus fuisse frequentissimas. Complura igitur exempla notavimus in Senecae declamationum collectione, ut Controv. 1, 6, 7; 1, 7, 4; 2, 7, 2; 10, 1, 7; 10, 2, 15; 10, 4, 6; 10, 5, 4; locos vero, quibus: si nihil aliud occurrit, iam supra attulimus. Subiciamus statim exempla similia ex declamationibus maioribus Quintiliano adscriptis: 1, 9; 3, 9; 4, 3; 4, 17; 9, 21; 12, 12; 12, 23; 13, 16; 14, 1; 14, 10; 16, 8; 16, 11; 17, 2; 19, 12.

Quae autem in proprio declamatorum campo laetius efflorue-runt, ea sunt aeque conspicua apud omnes scriptores, quos rhetorum schola fucis suis seu imbuit seu infecit. Legimus igitur similia apud Valerium Maximum 3, 7, 10; 4, 6, 3 ext.; 6, 1, 2 ext.; 7, 6, 1; 8, 2, 4; 9, 11, 3, apud Florum 1, 7, 18; 1, 18, 25; 2, 11, 3. Neque magis Seneca philosophus ab eiusmodi constructionibus abstinuit. Si nihil aliud invenimus in eius libellis de tranq. animi 3, 3: et si nihil aliud, certe moratur, Nat. qu. 5, 18, 11: si nihil aliud, certe suo quisque tantum malo nasceretur, epist. 9, 8: habere amicum

[1]) Pro voce aliud invenimus amplius e. g. Sen. Controv. 1, 7, 4 (nihil amplius quam alligaverunt), ib. 10, 5, 4. in decl. mai. Quint. adscriptis legimus 3, 9 nihil amplius aliud quam renuet?

vult, si nihil aliud, ut exerceat amicitiam, ib. 35, 1: si nihil aliud, ob hoc profice... ib. 56, 2: quorum si nihil aliud rectae voces sunt. Affines denique locutiones (nihil aliud, quid aliud... quam) inveniuntur apud eundem scriptorem Ad Helviam de consol. 7, 5, de vita beata 2, 3, de brev. vitae 16, 5, de clem. 1, 18, 2, de beneficiis 4, 21, 5, Nat. quaest. 5, 18, 9; 6, 32, 6; 7, 14, 1, epist. 94, 37.

Impariter, sim.

In ea, quae nunc est, chartae inopia et caritate ne paginae fere dextante vacuo relicto effusionis crimen, fortasse etiam poenam in nos contrahamus, liceat vicaria opera aliquot vocabula ad Graecae linguae exempla formata ex eo scriptore afferre, qui eandem, quae Caecilio Plautoque dabatur, licentiam etiam Vergilio Varioque nec non sibi ipsi arrogavit in libro de Arte poëtica v. 48—59. Horatius igitur, vestigiis auctoris Graeci incedens, cuius memoria servata est apud Orionem (ex Didymo περὶ ποιητῶν): ὅθεν πεντάμετρον τῷ ἡρωϊκῷ συνῆπτον οὐχ ὁμοδραμοῦντα τῇ τοῦ προτέρου δυνάμει, de versibus »imparite r iunctis« loquitur (Ars 75), quo in loco adverbium »impariter« eadem ratione Graeco fonte detorsit, atque in Carminibus adiectiva: inruptus (1, 13, 18 = ἄῤῥηκτος), inaudax (3, 20, 3 = ἄτολμος), quorum simile Vergilius Aen. 10, 770 ausus est, scilicet: inperterritus (= ἀνέπληκτος), iam a Quintiliano (Inst. 1, 5, 65) vituperatum. Non solum vocabulis negativis Horatium cum Graecis aemulatum esse, docemur eiusdem Artis his exemplis: potenter (40 = κατὰ τὸ δυνατόν), invideor (56 = φθονοῦμαι), dominantia nomina (234 = κύρια ὀνόματα) nec non verbo ampullari (Epist. 1, 3, 14 = ληκυθίζειν), cf. Kiessling-Heintze, Hor. Briefe[4] ad Artis v. 52. ‚Ampullae' et ‚sesquipedalia verba' v. 97 continent allusionem ad certamen illud Aeschyli et Euripidis (Aristoph. Ranae), in quo hemistychio: ληκύθιον ἀπώλεσεν garruli huius prologi corrumpuntur, ῥήματα βόεια (924), ἱππόκρημνα (929), ἐπαχθά (940) illi obiciuntur.

T. S.

De oratione: Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν falso Gregorio Nysseno adscripta.

Scripsit

Ioannes Sajdak.

E codice Panormitano Graeco (Bibl. Nation.) I. E. 10 saec. XII fol. 134ᵛ—140 [1]) protulit in lucem orationem Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου [2]) eamque Gregorio Nysseno attribuit Georgius La Piana in Rivista storico-critica delle scienze teologiche vol. 5 (1909) p. 527—563. In hac oratione S. Mariae Virginis laudes ut S. Dei Genetricis laudantur ita, ut oratio tota pro explanatione capitum evangelii S. Lucae (I. 26 sqq.) haberi possit. Incipit oratio plane singulari modo: Ἀεὶ ὅταν μνησθῶ τῆς Εὔας τὴν παρακοήν, δακρύω, καὶ ὅταν ἴδω πάλιν καὶ κατανοήσω τὸν

[1]) Cod. Panormitanus Gr. (Palermo, Bibl. Nazionale) I. E. 10 est membranaceus ff. 242 (*mm.* 217 × 178) saec. XII scriptus. Liber inscribitur: »Andreas Cretensis et alii — Sermones graece«, et continet varias orationes liturgicas, quae omnes excepta oratione, de qua agitur, editae sunt. Fol. 59ᵛ—88ᵛ et fol. 255 -fin. exstat commentarius anonymus in nonnulla capita Gregorii Nazianzeni orationum 38 et 39. Codicem accurate descripsit E. Martini, Catalogi di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane vol I, 1 (Milano 1893) p. 63 sqq. De commentario in orationes Gregorii Nazianzeni videas I. Sajdak, Historia critica scholiastarum et commentatorum Gregorii Nazianzeni I (Cracoviae 1914) p. 206.

[2]) »S. Gregorii Nysseni homelia In salutationem Deiparae«, quam in cod. Paris. Gr. 501 fol. 153ᵛ—164 invenit Henricus Omont (Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale vol. I p. 63), inscribitur in codice: Ἐγκώμιον εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ἁγίας Ἄννης τῆς μητρὸς τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου et utpote *fetus Georgii Nicomediensis* († a. 879) edita iam erat a Combefisio in Auct. Nov. I p. 1176, postea a Migneo in Patrologiae Graecae vol. 100 col. 1353—1376. Quae oratio nihil cum ea, de qua nunc agitur, commune habet, et opinio Henrici Omont in Catalogo prolata non est recta. Cf. adnotationem G. La Piana in libro infra allato p. 527 sq.

καρπὸν τῆς θεοτόκου Μαρίας, ἀνακαινίζομαι... Reputat deinde orationis auctor, quomodo factum sit, ut Deus supremus hominis naturam sumpserit et Mariam ad summum sanctitatis sustulerit gradum. Tum describit ea, quae de archangelo et Maria Virgine narrat Lucas evang. I, 26 sqq. et cohortatur populum [1]), ut omnes Mariam pro viribus collaudent [2]).

Inde a verbis (p. 558): Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετά σου καὶ ἔκ σου, ὁ ἐν θεότητι τέλειος... incipit orationis pars secunda, quae iam non ad Annuntiationem Mariae, sed ad Natalem Christi diem spectat. Dicit enim orator (p. 558): Τὸ ἄφραστον ἡμῶν ἔαρ, Χριστὸς παραγέγονε.... Καρδίᾳ τοίνυν καθαρᾷ προσέλθωμεν καὶ εὑρήσομεν τὴν χρυσαυγοῦσαν καὶ καρποὺς ἀφθαρσίας ἐπ' αὐτῇ [3]) ἀρωματίζοντας...

Brevi tamen interrumpitur denuo orationis tenor et Maria ambigua denuo archangelum interrogat (p. 559): Πόθεν ὁ ἀσπασμὸς οὗτος; καὶ πῶς ἔσται μοι τοῦτο, μαθεῖν ἤθελον... [4]) Archangelus docet eam: Ναὶ ταῦτα οὕτως ηὐδόκησεν, ἵνα σώσῃ τὸ πλάσμα τὸ ἴδιον. Sequuntur laudationes in honorem Mariae Virginis. — Postea (p. 561 sq.) exponit orator totum mundum plenum esse laetitia propter adventum Christi: Χάρις ἡμῖν ἦλθεν, Χριστὸς ὁ τοῦ θεοῦ υἱός, ὁ ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας ἀφράστως τεχθείς... Χορεύει πᾶσα ἡ κτίσις Χριστοῦ ἐν κόσμῳ τεχθέντος, καὶ ἡμεῖς οὖν ἔτι ὄντες ἐν σώματι τῷ θεῷ ἀγγελικαῖς ὑμνῳδίαις ἐξευμενίζειν σπουδάσομεν... [5]).

Postremo rursum (p. 562) Maria ἐθαύμαζε, πῶς τοῦ φωτὸς τὸ ἐπαύγασμα γυναικὸς γέννημα γίνεται... Finitur denique oratio asseve-

---

[1]) Λαοί, alibi ἀγαπητοί: Sic auditores suos saepissime Ioannes Chrysostomus appellat.

[2]) Δεῦρο τοίνυν καὶ ἡμεῖς ἀγαπητοί, τὴν κατὰ δύναμιν ὀφειλὴν ἀποτίσωμεν, τῇ φωνῇ τοῦ ἀγγέλου συνεπόμενοι κεκράγωμεν· Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετά σου κτλ....

[3]) La Piana scribit: ἀφθαρσίας ἐφ' αὐτῇ... Non est meum hic plurima menda, quibus oratio a Piana edita scatet, proferre; omnia, quae grammaticam offendunt, tacite correxi; sufficiat tamen animadvertere editorem pro ἦλθεν (p. 561 adn. 6), ἤθελον (p. 559 adn. 3) in codice inventis εἶλθεν et ἐθέλω (sic) posuisse. Quam editionem P. Maas procul ab arte critica quae dicitur, esse censuit in Byz. Zeitschr. vol. 19 (1910) p. 213.

[4]) Iam codicis scriba animadvertit hanc iterationem legem continuitatis laedere, et scripsit μαθεῖν ἤθελον (cf. Proclus or. 6, P. G. 65, 741 A: Καὶ ἡ ἁγία· Μαθεῖν ἤθελον, πῶς ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐξουσία, ὁμοιοπαθὴς τῇ πτωχείᾳ...), quod Piana correxit in ἐθέλω.

[5]) Potius legas σπουδάσωμεν. Cf. initium orationis: Δεῦτε λαοί τὸν ἐκ παρθένου τεχθέντα πάντες ἀνυμνήσωμεν...

ratione Mariae Virgini data, qua mysterium Sanctissimae Triadis explicari possit: ὧδε τῆς ἁγίας Τριάδος μυστήριον ὑπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου τῇ παρθένῳ πεφανέρωται κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον κληθήσεται υἱὸς θεοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Talis est oratio, quam La Piana Gregorio Nysseno attribuit. Qua tamen re atque ratione ductus? Iam in tio orationis nominatur Maria θεοτόκος [1]), oratio autem ipsa fortasse die festo ad honorem Mariae Deiparae erat dicta [2]). Quibus rebus neglectis [3]) ausus est editor statuere orationem saeculo IV esse confectam [4]). Quia tamen in codice oratio inscribitur nomine Gregorii Nysseni, et quia orator, quod ad philosophiam nec non doctrinam theologicam pertinet, in eadem sententia atque magnus ille ecclesiae philosophus versari visus est editori, censuit ille libellum Gregorio Nysseno esse attribuendum [5]).

[1]) Iam quidem saec. IV Maria θεοτόκος sed admodum raro dicebatur, quod demum in concilio Ephesino a. 431 ut dogma pronuntiatum est. Cf. Schweitzer, Alter des Titels θεοτόκος. Katholik a. 1903, I p. 97 sqq.

[2]) Ἑορτὴ τοῦ εὐαγγελισμοῦ τοῦ ἀσπασμοῦ commemoratur primum in synodo Constantinopolitana (quae in Trullo, palatio Caesareo, habebatur) a. 692. Saeculo quidem IV et V in. Adnuntiatio S. Mariae Virginis celebrabatur die natali Iesu Christi. Sed iam saec. V medio dies Martii 25 dies festus Adnuntiationis habebatur. Cf. P. Vailhé, Origines de la fête de l'Annontiation. Échos d'Orient vol. 9 (1906) p. 141 sq. M. Jugie, Abraham d'Éphèse et ses écrits. Byz. Zeitschr. vol. 22 (1913) p. 41 sq.

[3]) K. Holl, Amphilochius v. Ikonium in seinem Verhältnis zu den grossen Kappadoziern, Tübingen 1904, p. 230 admonet Gregorium Nyssenum numquam Mariam θεοτόκον nominavisse.

[4]) La Piana p. 540 sq : »In conclusione l'omelia dovette essere composta nella seconda metà del secolo IV, tra il 370 e il 381, periodo fervente dell' Apollinarismo. Che l'omelia non sia posteriore al 381 (concilio di Constantinopoli), si puo argomentare dall' assenza di qualsiasi allusione agli errori dei pneumatomachi, mentre se ne presentava benissimo l'opportunità«.

[5]) La Piana p. 546 sq : »Però nè la verbosità, nè il pathos, nè l'uso delle antitesi e dei contrapposti diventa mai nella nostra omelia, come non lo è mai nel Nisseno, addirittura strabocchevole e noioso, come nelle omelie del V e VII secolo e di cui sono esempio quelle attribuite a s. Proclo e giù giù quelle di s. Germano etc. ...Concludendo: l'omelia appare scritta verso la fine del IV secolo, ed è probabilmente opera del Nysseno: essa e dunque la più antica omelia sul misterio dell' Annunciazione, anteriore di molto tanto all' omelia dello pseudo-Proclo che è posteriore al secolo V, quanto e molto più all' altra attribuita a s. Sofronio di Gerusalemme con la quale si scende sino alla metà del secolo VII«.

Hactenus La Piana. Nunc videamus, rectane sit eius opinio an non. Si orationem, de qua agitur, cum aliis eiusdem generis comparamus, primo obtutu conspicuum est nostram omnino dispositione carere [1]). Cuius rei exemplum liceat mihi unum tantummodo afferre: Maria cum ab archangelo annuntiationem maternitatis divinae accepisset, formidinis plena et incerta erat non ut Eva, quae serpentis verbis ac voluntati statim sine metu aliquo obsecuta est. Quam ambiguitatem Mariae effert laudibus auctor initio orationis (p. 551); postea tamen post mediam orationem repetit eandem laudationem ita, ut recens editor concinnitatis conservandae causa putaverit optimum fore, si caput simile in notis posuerit [2]). En videamus:

Pag. 551 v. 3 sqq.: ...προσηκόντως [1] ἄρα τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαμ <ἡ χάρις> ἐκλέλεκται· σοφὴ γὰρ κατὰ πάντα ἡ ἁγία ἐτύγχανεν ἐκ πασῶν γενεῶν ἐν γυναιξίν, οὐδεμία αὐτῇ ὁμοία [2] γέγονε ποτέ [3]. Οὐχ ὡς ἡ πρώτη παρθένος Εὔα ἐν παραδείσῳ ὑπάρχουσα μόνῃ χαύνῃ τῇ διανοίᾳ παρὰ τοῦ ὄφεως τὸν λόγον ἐδέξατο καὶ οὕτως ἐφθάρη τὸ τῆς καρδίας φρόνημα καὶ δι' ἐκείνης ἅπας ὁ ἀγὼν τῶν ἁγίων ἐγένετο· ἀλλὰ ἐν μόνῃ τῇ ἁγίᾳ παρθένῳ τὸ ἐκείνης ἀνασέσωσται σφάλμα.

[1] προσήκοντος P(iana) [2] ὅμοια P.
[3] In cod. legitur: οὐδεὶς αὐτῇ ὅμοιος γέγονε ποτέ.

Pag. 559 v. 4 et ibid. adnot. 1: ...Ἐκ γὰρ τῆς ἀφθόρου Μαρίας ἐβλάστησεν ἡμῖν τὸ ἀείζωον δένδρον τῆς χάριτος, σοφίας γὰρ πνευματικῆς κατὰ πάντα ἐπεπλήρωτο ἡ μακαρία ἐκ πασῶν τῶν γενεῶν. Οὐδεὶς ἐν γυναιξὶ ὅμοιος [1] αὐτῇ γέγονε, κατησφαλισμένη πάντων τῶν αἰσθητηρίων· οὐχ ὡς ἡ πρώην παρθένος Εὔα ἐν παραδείσῳ μόνῃ χαύνῃ τῇ διανοίᾳ πεπλάνηται ὑπὸ τοῦ ὄφεως [2] καὶ οὕτως ἡ δεξαμένη [3] τὸν λόγον, θάνατον εἰς τὸν κόσμον εἰσήγαγεν καὶ διὰ τοῦτο πολλὴ ἡ ἀγωνία καὶ τὰ ἄθλα τῶν ἁγίων καὶ ὁσίων ἀνδρῶν ἐγένετο· ἀλλὰ ἐν μόνῃ τῇ ἀχράντῳ καὶ ἀειπαρθένῳ Μαρίᾳ...

[1] οὐδεμία ἐν γυναιξὶ ὁμοία corr.
[2] ὀρέω (sic) P [3] δειξαμένη P.

Temperari mihi non possum, quin iam hoc loco animadvertam utraque capita supra prolata aliis omissis aliis non nihil mutatis

---

[1]) Cf. supra p. 10.

[2]) La Piana p. 559 adnot. 1: »Qui il codice ripete senza alcun motivo apparente il periodo... Non si capisce il perchè di questa ripetizione, perciò ho creduto oportuno metterla in nota«.

sumpta esse ex oratione Gregorii Thaumaturgi. Cf. P. G. 10 col. 1148 CD: Πρεπόντως ἄρα τὴν ἁγίαν Μαρίαμ ἐκ πασῶν γενεῶν μόνην ἡ χάρις ἐκλέλεκται. Σοφὴ γὰρ ὄντως κατὰ πάντα ἐτύγχανεν· οὐκ ὁμοία (al. ὅμοιος) αὐτῇ ἐκ πασῶν γενεῶν τις γέγονεν πώποτε. Οὐχ ὡς ἡ πρώην (al. πρώτη) παρθένος Εὔα μόνη ἐν παραδείσῳ χορεύουσα χαύνῃ τῇ διανοίᾳ, ἀπεριέργως παρὰ τοῦ ἀρχεκάκου ὄφεως τὸν λόγον ἐδέξατο, καὶ οὕτως ἐφθάρη τὸ τῆς διανοίας φρόνημα (al. τῷ τῆς καρδίας φρονήματι)· καὶ δι' αὐτῆς ὁ δόλιος τὸν ἰὸν ἐκχέας, καὶ τὸν θάνατον συγκεράσας, εἰς πάντα τὸν κόσμον εἰσήγαγεν· καὶ διὰ τοῦτο πᾶς (al. ἅπας) ὁ μόχθος τῶν ἁγίων ἐγένετο· ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ τὸ ἐκείνης πταῖσμα (al. πτῶμα) ἀνασέσωσται.

Nemo est, qui nunc censeat Gregorium Nyssenum in rhetorum scholis educatum [1]) orationes suas hunc in modum composuisse.

Nunc altera exoritur quaestio, quaenam ratio intercedat inter nostram orationem et alias, quibus Adnuntiatio Mariae celebratur. Comparavi igitur orationem cum aliis, quae in Adnuntiationem S. Mariae Virginis sunt dictae, et nihil inveni, quod argumento excepto cum nostra oratione commune sit. Percurri orationes: Pseudo-Gregorii Thaumaturgi [† circa a. 275] (Oratio inc.: Ἑορτὰς μὲν ἁπάσας καὶ ὑμνῳδίας... P. G. 10 col. 1155—1170, et altera oratio, quae inc.: Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλια, πάλιν ἐλευθερίας μηνύματα... P. G. 10, col. 1171—1178) [2]); Athanasii Alexandrini [† a. 373] (Inc. Τοὺς θείους ἱεροκήρυκας... P. G. 28, col. 917—940); Gregorii Nysseni [† brevi post a. 394] (Inc. Ὅταν εὕρωσιν οἱ φιλοπόται οἶνου δαψίλειαν... Cf. Fabricius-Harles B. Gr. X[4] p. 281); Ioannis Chrysostomi [† a. 407] (I. Inc. Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλια, πάλιν ἐλευθερίας μηνύματα... P. G. 50, col 791—796 [3]). — II. Inc. Βασιλικῶν μυστηρίων ἑορτὴν ἑορτάσωμεν σήμερον... P. G. 60, col. 755—760; spuria. — III. Inc. Τῇ προτέρᾳ κυριακῇ... P. G. 62, col. 763—780; spuria); Procli,

---

[1]) Cf. L. Méridier, L'influence de la seconde sophistique sur l'oeuvre de Grégoire de Nysse, Rennes 1906, passim.

[2]) Cf. F. A. v. Lehner, Die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten[2], Stuttgart 1886, p. 192 sqq.

[3]) Oratio in Patrologia Gr. Mignei bis est publicata. Videas supra Ps. Gregorium Thaumaturgum. Gregorio Thaumaturgo attribuit eam etiam Gerardus Vossius. Cf. Fabricius-Harles Bibl. Gr. X[4] p. 281. — In codice Vatic. Palat. gr. 327 saec. XV/XVI fol. 155 post homilias Basilii Magni et Gregorii Nysseni traditur oratio ut fetus Γρηγορίου Ναζιανζοῦ. Titulum alia manus in lacuna adscripsit. De eo codice commonuit me Th. Sinko.

Constantinopolitani episcopi [† a. 447] (I. Ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον Μαριάμ. Inc. Κλέπτει τοὺς πόνους τῶν ἐμπόρων... P. G. 65, col. 721—757. Utpote spuria edita est oratio e cod. Basilianorum Romae a Combefisio Bibl. t. I p. 346 sqq.); Basilii Seleuciensis [saec. V] (Inc. Μεγάλας τῶν ἐγκωμίων εὑρήσει τὰς ἀφορμάς... P. G. 85, col. 425—452); Anastasii Antiocheni [† a 599] (I. Inc. Τί πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς ὁ μέγας βούλεται Γαβριήλ... P. G. 89, col. 1385—1389. — II. Inc. Σήμερον ἡμῖν, ὦ ἄριστοι παῖδες... P. G. 89, col. 1376—1385); Abramii, archiepiscopi Ephesii [saec. VI] (Inc. Πολλὴ ἐν τοῖς θεοπνεύστοις καὶ ἁγίοις πατράσι γέγονεν σπουδή... Orationem una cum altera: In occursum Domini Iesu Christi, adiecta interpretatione slavica ed. M. Kraszenennikov; Progr. Acad. Iurievi Livonorum 1911)[1]); Severi Antiocheni [saec. VI—VII] (I. Ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ τρισάγιον καὶ τὸν εὐαγγελισμόν. Orationem non legi. Cf. B. Montfaucon, Bibl. Coisl. Paris 1715, p. 57); Sophronii Hierosolymitani [† a. 638] (Inc. Εὐαγγέλια, ἀδελφοί, εὐαγγέλια... P. G. 87, 3 col. 3217—3288); Andreae Cretensis [† non ante a. 726] (I. Inc. Ἐπέστη σήμερον ἡ πάντων χαρά... P. G. 97, col. 881—913. — II. Inc. Σήμερον χαρᾶς εὐαγγελία... Combefis, Auct. nov. I p. 1363); Germani, patriarchae Constantinopolitani [† a. 733] (Inc. Τῆς παρούσης τιμίας καὶ βασιλικῆς συνάξεως... P. G. 98, col. 320—340); Ioannis monachi et presbyteri Euboeae [circa a. 744] (Inc. Ὁ μέγας ἀπόστολος Παῦλος ὁ τῶν μεγάλων μυστηρίων ἐξηγητής... P. G. 96, col. 1460—1500); Ioannis Damasceni [† ante a. 754] (I. Inc. Νῦν τῆς βασιλίδος βασιλική... P. G. 96, col. 648—661. — II. Inc.: »Iam tempus est, fratres dilectissimi...« Exstat latine tantum ex arabico translata in P. G. 96 col. 643—648); Photii, patriarchae Constantinopolitani [† a. 891] (Inc. Φαιδρὰ τῆς παρούσης ἡμέρας καθέστηκεν ἡ πανήγυρις... Exstat et alia, quae incipit: Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε... Cf. Catalogum homiliarum, quae Mosquae servantur. P. G. 102 col. 544); Leonis Imperatoris [† a. 911] (Inc. Ὁ τῶν παρθενικῶν λαγόνων ἀνατείλας Ἥλιος... P. G. 107, col. 21—28); Ioannis Geometrae [saec. X ex.] (Inc. Χαίρετε· τοῦτό μοι τὸ βραχὺ καὶ μέγα τοῦ λόγου προοίμιον... P. G. 106 col. 812—848); Pselli Michaelis [† a. 1079] (Inc. Ἀρχὴ μὲν τῶν ὄντων Θεός...);

[1]) Cf. Byz. Zeitschr. vol. 22 [1913] p. 579. Utramque orationem denuo edidit et prooemio instruxit M. Jugie, Abraham d'Éphèse et ses écrits, Byz. Zeitschr. vol. 22 [1913] p. 37—59.

Iacobi monachi e monasterio Coccinobaphi [saec. XI] (Inc. Χαίρω σήμερον τὴν ἐμὴν πανηγυρίζων χαράν... P. G. 127, col. 632—660); Theophanis Ceramei [saec. XII] (Inc. Σήμερον ἡ Ἐκκλησία δαδουχεῖται μυστικῶς... P. G. 132 col. 928—941); Theodori Lascaris [saec. XIII] (L. Εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου καὶ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Inc. Νοῦς μέντοι γε βροτῶν καὶ διάνοια τῷ καθ' ἡμᾶς μιγνύμενά τε καὶ χωριζόμενα... Cf. I. Dräseke, Theodoros Laskaris. Byz. Zeitschr. vol. 3 [1894] p. 508 sq.); Nicephori Callisti Xanthopuli [saec. XIV in.] (L. Χαιρετισμὸς εἰς τὸν εὐαγγελισμόν. (Inc. Χαρᾶς χορηγόν...); Nicolai Cabasilae [† a. 1371] (Inc. Εἴ ποτε δεῖ χαίρειν ἄνθρωπον καὶ σκιρτᾶν... P. G. 150 col. 359, ubi initium tantum affertur); Demetrii Cydonii [saec. XIV] (Inc. Ὅσαι τῶν πόλεων βούλονται... Est in cod. Barocc. XC. Cf. Fabricius-Harles, B. Gr. X[4] p. 281); Nicephori Gregorae [saec. XIV] (Inc. Ἐμοὶ δὲ τῶν ζωγράφων...); Isidori, archiepiscopi Thessalonicensis [saec. XIV ex.] (Inc. Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ... P. G. 139 col. 72—117); Iosephi Bryennii [saec. XIV—XV] (I. Inc. Εἰς δόξαν τῆς πανταιτίου Τριάδος... — II. Inc. Θεὸς ὁ τὰ πάντα πρὶν γενέσεως... — III. Inc. Ἡ βασίλισσα τῶν ἀγγέλων... Cf. Fabricius-Harles, B. Gr. X[4] p. 280); Anonymi (Inc. Ἐν ταῖς ἡμέραις Αὐγούστου... Montfaucon, Bibl. Coisl. p. 181) [1]).

His igitur omissis duae potissimum orationes in examen vocari possunt: e Gregorii Thaumaturgi (saec. III) homiliis tribus in Adnuntiationem S. Virginis Mariae dictis [2]) oratio prima (P. G. 10

[1]) Fabricius-Harles B. Gr. X[4] p. 280 adnotavit: »Gerh. Vossius pag. 62 ad Thaumaturgum memorat se vidisse eiusdem argumenti orationes sive homilias, unam ineditam Chrysostomi, tres Absolonis abbatis, singulasque Theodori Studitae, Amphilochii Iconiensis, Hesychii presbyteri«. — Hymnos in Adnuntiationem S. Mariae Virginis composuerunt praeter alios Ioannes Damascenus (Inc. Ἄκουε, κόρη, παρθένε ἀγνή... P. G. 96 col. 852 sq.) et Theophanes (Inc. Ἀδέτω σοι δέσποινα κινῶν τὴν λύραν...). Exstat etiam hymnus Romani sed non editus. Cf. C. Krumbacher, Die Acrostichis in der griech. Kirchenpoesie. Sitzungsber. der philos.-philol. u. der hist. Kl. der bayer. Acad. d. Wiss., München 1903, p. 576 n. 50.

[2]) Orationes illas quinque, quae graece sub Gregorii Thaumaturgi nomine traduntur (P. G. 10 col. 1145—1178), nunc ab eo abiudicant viri docti. Cf. O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur, vol. II (Freiburg i. Br. 1903) p. 288 sq. Ad. Harnack, Die Chronologie der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, vol. II (= Gesch. der altchristl. Litt. bis Eusebius II, 2), Leipzig 1904, p. 101.

col. 1145—1156) [1] et Procli, Constantinopolitani episcopi († a. 447) oratio in S. Virginem Mariam (P. G. 65 col. 721—757). Quae igitur ratio inter eas et nostram orationem intercedat, optime illustrari possit, si singula capita inter se comparentur. Prooemio (p. 548 v. 1—9) omisso caput quod sequitur nonnullis mutatis sumptum est e Proclo:

Pag. 549 v. 6, p. 550 v. 5: ...ἱερὸν γὰρ ἡγιασμένον καὶ ναὸς θεοῦ ἀκραιφνὴς ἐτύγχανεν· τὸ χρυσοῦν τῶν θυμιαμάτων θυσιαστήριον· διὰ τὴν ἀνυπέρβλητον αὐτῆς καθαρότητα· τὸ θεῖον θυμίαμα τῆς συνθέσεως καὶ τὸ ἅγιον ἔλαιον τῆς χρίσεως· τὸ πολύτιμον τῆς πιστικῆς νάρδου ἀλάβαστρον· τὸ ἱερατικὸν διάδημα, τὴν ἀπόῤῥητον τοῦ θεοῦ μηνύουσα βούλησιν· ἡ μόνη σώματι καὶ πνεύματι ἁγία ὑπάρχουσα· ἡ πύλη ἡ κατὰ ἀνατολὰς βλέπουσα καὶ διὰ τῆς δεσποτικῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου καὶ κόσμον φωτίσασα· ἡ κατάκαρπος ἐλαία, ἐξ ἧς τὸ μυστικὸν τοῦ κυρίου λαβὸν κάρφος, τὸ ἅγιον πνεῦμα τὸ χειμαζόμενον τῶν ἀνθρώπων γένος διεκόσμησεν.

Αὕτη τῶν παρθένων καύχημα καὶ τῶν μητέρων ἀγαλλίαμα...

Procli or. 6 c. 17, P. G. 65, 753 B: Αὕτη τὸ ἄδυτον τῆς ἀναμαρτησίας ἱερόν· αὕτη ὁ ἡγιασμένος τοῦ Θεοῦ ναός· αὕτη τὸ χρυσοῦν τῶν ὁλοκαυτωμάτων θυσιαστήριον· αὕτη τὸ θεῖον τῆς συνθέσεως θυμίαμα· αὕτη τὸ ἅγιον τῆς χρίσεως ἔλαιον· αὕτη τὸ πολύτιμον τῆς πιστικῆς νάρδου ἀλάβαστρον· αὕτη τὸ ἱερατικὸν ἐφοῦδ, τὴν τοῦ Θεοῦ μηνύουσα βουλήν... αὕτη ἡ... κιβωτὸς σώματι καὶ πνεύματι ἡγιασμένη... Αὕτη ἡ βλέπουσα κατὰ ἀνατολὰς πύλη, ἡ διὰ τῆς δεσποτικῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου κλειομένη εἰς τὸν αἰῶνα... (col. 757 A) Αὕτη ἡ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένη κατάκαρπος ἐλαία, ἐξ ἧς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ σωματικὸν τοῦ Κυρίου λαβὸν κάρφος, τῇ χειμαζομένῃ τῶν ἀνθρώπων διεκόμισε φύσει, τὴν ἄνωθεν εὐαγγελισάμενος εἰρήνην... Αὕτη τῶν παρθένων τὸ καύχημα· τῶν μητέρων τὸ ἀγαλλίαμα...

Partes hac posteriores quibusdam sententiis omissis vel retractatis petitae sunt ex orationibus Gregorii Thaumaturgi. Ex. gr.:

---

[1] Primam illam orationem, quae etiam syriace et armeniace tradita est (Pitra, Analecta sacra vol. IV p. 122—127, 377—381 et p. 145—150, 396—400), et alteram in Adnuntiationem S. Mariae Virginis Apollinario Laodiceno attribuit Iohannes Dräseke, Über die dem Gregorios Thaumaturgos zugeschriebenen vier Homilien und den Χριστὸς πάσχων. Jahrbücher für protest. Theolog. vol. X (1884) p. 657 sqq.

Pag. 550 v. 9—p. 551 v. 3: ...Χαῖρε κεχαριτωμένη αὐτῇ προσεκήρυξεν· καὶ εὐθέως πάλιν ἐπήγαγεν· ὁ κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου. Ἡ δὲ διεταράχθη καὶ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος...

Gregor. Thaum. or. 1, P. G. 10, 1148 B: ...ὁ δὲ ἄγγελος εὐθέως ὑπήγαγεν λέγων· ὁ Κύριος μετὰ σοῦ... Id. or. 2, P. G. 10, 1157 A: ...ἡ δὲ ἐπὶ τῷ λόγῳ τούτῳ διεταράχθη... Id. or. 1 col. 1148 B: ...Ἡ δὲ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος... [1]).

Quo modo versus sequentes (p. 551 v. 4—9) retractati sint, videas supra p. 12. Pag. 552 v. 1—4 est paraphrasis cap. 3 orationis 5 Procli [2]). Posteriores versus (v. 4—p. 553 v. 1) sunt Gregorii Thaumat. (or. 2 et praesertim or. 1):

Pag. 552 v. 4—p. 553 v. 1: ...ἐρρωμένη... τῷ φρονήματι ἐν αὐτῇ διηπόρει καὶ ἔλεγεν· ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος· πόθεν ἡ δωρεὰ τὴν ὑπόθεσιν κέκτηται· πόθεν ἡμῖν οὗτος τὴν εὐλογίαν ἐκόμισε· πόθεν ἡμῖν θησαυρῶν ὁ μαργαρίτης τοῦ λόγου ἀπέσταλται· γνῶναι βούλομαι τί τὸ δῶρον καὶ τίς ὁ φέρων, καὶ τίς ὁ πέμψας· ἐξ οὐρανοῦ παραγέγονας· ἀνθρώπου χαρακτῆρα δεικνύεις· ἄνθρωπον θεωρῶ καὶ λαμπάδας φωτὸς ἀπαστράπτεις. Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ διηπόρει καὶ ἔλεγεν· τοιούτοις δὲ λόγοις τῆς Μαρίας τὴν διάκρισιν ἔλυσεν· »Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ συλλήψῃ καὶ τέξῃ υἱὸν καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν«.

Greg. Thaum. or. 2, P. G. 10, 1157 B: ...οὕτως ἡ Μαρία ἐν ἑαυτῇ διενοεῖτο καὶ ἔλεγεν... (col. 1157 C): Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ διηπόρει καὶ ἔλεγεν... Id. or. 1, P. G. 10, 1148 B: ...ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος... (col. 1148 C—1149 A): Καὶ οὐ πρότερον ἡ ἁγία τὸ δῶρον ἐκαρτέρησεν ὑποδέξασθαι, πρὶν ἂν μάθῃ τίς ὁ πέμπων, καὶ τί τὸ δῶρον καὶ τίς ὁ φέρων. Ταῦτα καθ' ἑαυτὴν διηπόρει ἡ ἁγία λέγουσα, φησὶ πρὸς ἄγγελον· Πόθεν ἡμῖν οὕτως τὴν εὐλογίαν ἐξεκόμισας; Ἐκ ποίων ἡμῖν θησαυρῶν ὁ μαργαρίτης τοῦ λόγου ἐπέσταλται; Πόθεν ἡμῖν ἡ δωρεὰ τὴν ὑπόθεσιν (al. ὑπόσχεσιν) κέκτηται; Ἐξ οὐρανοῦ παραγέγονας, ἀλλ' ἐπὶ γῆς βαδίζεις· ἀνθρώπου χαρακτῆρα ἐπιδεικνύεις καὶ λαμπάδα φωτὸς ἀπαστράπτεις. Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ ἡ ἁγία διενοεῖτο, τοιούτοις δὲ λόγοις ὁ ἀρχάγγελος

[1]) Cf. Athanasii orationem in Adnuntiationem in P. Gr. 28 col. 912 B et 928 B.

[2]) Ἐγκώμιον εἰς τὴν ἁγίαν Παρθένον καὶ Θεοτόκον Μαρίαν. P. P. 65 col. 720 B.

τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἔλυσεν, εἰπὼν πρὸς αὐτήν· Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ.

Nunc interrumpitur caput sumptum e Gregorio Thaumaturgo, ut post quattuor versus ad id ipsum revertatur auctor. Qui sequuntur versus fontem suum in priore capite orationis Gregorianae habent:

Pag. 553 v. 1—3: Λέγει πρὸς τὸν ἄγγελον ἡ ἁγία παρθένος· πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπειδὴ ἄνδρα γήϊνον οὐ βούλομαι γνῶναι, ἐπειδὴ τῷ ἐπουρανίῳ νυμφίῳ ἐμαυτὴν ἀπεκλήρωσα; βούλομαι μένειν παρθένος· τὴν ἀξίαν τῆς παρθενίας προδοῦναι οὐ βούλομαι.

Greg. Thaum. or. 1, P. G. 10, 1148 C: Εἶπεν δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον· Πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; ἆρα μένω ἔτι παρθένος; ἆρα μὴ τῆς παρθενίας ἡ ἀξία προδίδοται;...

Interruptum supra caput orationis Gregorii Thaumaturgi nunc porro continuatur:

Pag. 553 v. 4— p. 554 v. 2: Μὴ φοβοῦ Μαρίαμ· οὐ γὰρ φοβῆσαί σε παραγέγονα, ἀλλ' ἀποδιῶξαι τοῦ φόβου τὴν ὑπόθεσιν· μὴ φοβοῦ, Μαρίαμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ· τὴν χάριν μὴ ἀνάκρινε, νόμοις γὰρ φύσεως ἡ χάρις ὑπήκειν οὐκ ἀνέχεται· ἅγιον δὲ πνεῦμα ἐπί σε ἐπελεύσεται, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον κληθήσεται υἱὸς θεοῦ, σύμμορφος, συνομοούσιος, συναίδιος τῷ πατρί, ἐν ᾧ πᾶσαν κέκτηται ὁ πατὴρ τῆς θεότητος τὴν φανέρωσιν, ὁ χαρακτὴρ ἐν τῷ προσώπῳ, καὶ διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος ἡ δόξα καταλάμπεται.

Greg Thaum. or. 1, P. G. 10, 1149 AB: Καὶ μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· οὐ γὰρ φόβῳ καταπλῆξαί σε παραγέγονα, ἀλλ' ἀποδιῶξαι τοῦ φόβου τὴν ὑπόθεσιν. Μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ. Τὴν χάριν κατὰ φύσιν μὴ ἀνάκρινε. Νόμοις (al. νόμῳ) γὰρ φύσεως ἡ χάρις ὑποβαίνειν οὐκ ἀνέχεται. (Col. 1149 C): Ἅγιον Πνεῦμα ἐπὶ σὲ ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Εἰ δὲ Υἱὸς Θεοῦ, καὶ Θεός, σύμμορφος τῷ Πατρὶ καὶ συναΐδιος, ἐν ᾧ πᾶσαν κέκτηται ὁ Πατὴρ τὴν

4) Cf. Athanasii orationem in P. Gr. vol. 28 col. 913 AC et 928 BD.

φανέρωσιν· ὁ χαρακτὴρ ἐν τῷ προσώπῳ, καὶ διὰ τοῦ ἀπαυγάσματος ἡ δόξα καταλάμπεται [1]).

Hoc modo auctor orationem e singulis sententiis e Gregorio Thaumaturgo excerptis conglutinat [2]), ut sub finem iterum ad Proclum revertatur:

Pag. 561 v. 6—13: Ἡ δὲ Μαρία τῷ μὲν λόγῳ ἐτειχίζετο τοῦ ἀγγέλου, τὸν δὲ τόκον τοῦ δεσπότου διελογίζετο εἰς ἀνισότερα λογισμῶν ἀνθρωπίνων περιτυγχάνουσα· ποτὲ μὲν εἰς τὸ ὕψος τῆς θεότητος ἀναγομένη, ποτὲ δὲ τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἐνθυμουμένη. Καὶ οὕτος τῆς διανοητικῆς πλάστιγγος ἐφ' ἑκατέρων φερομένης τότε τῆς ἠκριβωμένης τοῦ θεοῦ ῥοπῆς ἄξιοῦται [1]. Ὁ γὰρ τὸ καθαρὸν τῆς παρθενίας ἐργαστήριον φυλάξας ἀβλαβὲς καὶ τὸ τῆς καρδίας διακριτικὸν πεποίηκεν ἀκλινές.

[1] ἠκριβωμένης... ἠξιοῦται La Piana.

Procli or. 6 c. 13, P. G. 65, 745 AB: Οὕτως ἡ Παρθένος τῷ μὲν λόγῳ τοῦ ἀγγέλου ἐτειχίζετο, τὸν δὲ τόκον τοῦ Δεσπότου διελογίζετο... Ἐντεῦθεν εἰς χαρὰν καὶ λύπην διαμεριζομένη εἰς ἄνισα λογισμῶν περιετύγχανε σταθμία· ποτὲ μὲν εἰς τὸ ὕψος τῆς θεότητος ἀναγομένη, ποτὲ δὲ εἰς τὸ ταπεινὸν τῆς ἀνθρωπότητος καταγομένη. Οὕτω τῆς διανοητικῆς πλάστιγγος ἐφ' ἑκατέρας φερομένης, τῆς ἠκριβωμένης τοῦ Θεοῦ ἀξιοῦται ῥοπῆς. Ὁ γὰρ τὸ καθαρώτατον τῆς παρθενίας ἐργαστήριον φυλάξας ἀβλαβές, καὶ τὸ μεσαίτατον καὶ ὀξύρροπον τῆς καρδίας διακριτήριον πεποίηκεν ἀκλινές.

In orationis exitu eodem tenore atque Proclus laudat auctor Mariam Virginem verbis Archangeli:

Pag. 563 v. 1—fin.: Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι, διὸ καὶ τὸ

Procli or. 6 c. 17 ex. P. G. 65, 757 B: Πνεῦμα ἅγιον, φησίν, ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις

[1]) Cf. Athanasium in P. Gr. vol. 28 col. 912 D.

[2]) Ea versus, qui sibi respondent: Pag. 554 v. 4—8 ~ Greg. Thaum. or. 1, P. G. 10, 1149 B; v. 8—9 ~ col. 1152 A; p. 555 v. 1—6 ~ 1149 D; v. 7 ~ or. 2 col. 1169 C; p. 556 v. 1—7 ~ or. 1 col. 1152 A; p. 557 v. 8—9 ~ or. 2 col. 1169; v. 10—11 ~ or. 1 col. 1152 B; p. 558 v. 1—5 ~ col. 1152 AB; p. 559 v. 7 ~ col. 1148; v. 7—8 ~ Procli or. 6 c. 12, P. G. 65, 741 A; v. 10—11 ~ Greg. Thaum. or. 1, P. G. 10, 1153 C; p. 560 v. 3—4 ~ or. 2, col. 1169 C; v. 8—9 ~ Procli or. 6 c., 12 P.G. 65, 741 C; v. 10—11 ~ col. 745 D; p. 561 v. 1 ~ col. 745 C.

γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον κληθήσεται υἱὸς θεοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Αὐτῷ ἡ δόξα νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

La Piana putat orationem, de qua agitur, esse vetustiorem prima oratione Gregorii Thaumaturgi, et fontem fuisse et Pseudo-Gregorio (i. e. Gregorio Thaumaturgo) et Proclo, cum illi orationes suas componerent. Quae si ita se haberent, si Pseudo-Gregorius et Proclus orationem nostram excerpsissent et ex eodem fonte hausissent, fieri non posset, quin sententiae communes apud eos invenirentur. Attamen nihil est, quo orationes Pseudo-Gregorii et Procli coniungantur. Quae cum ita sint, comparatis insuper singulis capitibus ex orationibus illis excerptis certo statui potest orationem nostram posteriorem esse illis duabus et ex singulis sententiis, ex illis duabus petitis, conglutinatam.

Nunc etiam conspicuum est orationem, quam La Piana ut Gregorii Nysseni fetum in lucem ediderit, a dicendi nec non sentiendi genere magni philosophi ecclesiae longe abesse [1]); modum autem, quo homilia confecta sit [2]), non Gregorio Nysseno, in rhetorum praeceptis eruditissimo [3]), sed peioris generis compilatore esse dignum.

Quaeri potest, quando conglutinatio haec vel cento exstiterit? Terminum »post quem« subministrat Proclus (mortuus est a. 447) et concilium Ephesinum a. 431; terminus »ante quem« ex iis, quae in oratione legimus, designari non potest.

---

[1]) Cf. P. Maas in Byz. Zeitschr. vol. 19 (1910) p. 213. Vid. Didascaleion vol. I (1912) p. 283.

[2]) De orationibus, quae sicut nostra in forma et argumento dramaticum characterem ostendunt, disputat G. La Piana, Le rappresentazioni sacre e la poesia ritmica dramatica nella letteratura bizantina dalle origini al sec. IX. Roma e l'Oriente vol. II (1912). Dissertationem ad manus habere non potui.

[3]) L. Méridier, L'influence de la seconde sophistique sur l'oeuvre de Grégoire de Nysse, Rennes 1906, passim.

O t. zw. diatrybie cyniczno-stoickiej.

Napisał

Tadeusz Sinko.

Filologia, wychodząc za sprawą Martianusa Capelli za Merkurego, była już dosyć leciwa, jako że na jej barkach drzemało przeszło dziewięć wieków. Od tego czasu przybyło jej jeszcze półtorej tysiączki, ale to nie wpłynęło bynajmniej na jej spoważnienie. Boć trudno za objaw powagi uważać roznamiętnianie się nowościami, hołdowanie — modom. A nie da się zaprzeczyć, że jak w pracowniach krawieckich co rok, tak w warsztatach filologicznych co kilka lat dziesiątków pojawiają się nowe mody. Dość z XIX w. wymienić polowanie na interpolacye w Horacyuszu, przestawianie dystychów w Propercyuszu, szukanie strof w Teokrycie, śledzenie tajemniczych liczb w grupach wierszy tragików.., by przyznać, że w filologii nagle występują, przez jakiś czas grasują, a wreszcie wygasają rozmaite — można powiedzieć: epidemie umysłowe, nadające specyalny charakter studyom danej generacyi. Jednym z ostatnich takich zjawisk jest diatrybomania, która od trzydziestu pięciu lat wprawia w ruch umysły i pióra grecystów i latynistów. Panowanie jej dziś się już przesiliło i ma się ku końcowi; dlatego można się pokusić o objektywną historyę jej objawów, przebiegu i skutków. Uczony zna te rzeczy z ciągłego potrącania o nie; adept filologii poznać musi. Dla tego więc w pierwszym rzędzie przeznaczone są te wywody, w których jednak i tamten znajdzie niejeden nowy punkt widzenia w ugrupowaniu starego materyału np. dowód, że διατριβή nie była nigdy osobnem γένος literackiem, że jej τόποι w znacznej mierze pochodzą z Sokratyki, którą potem ujęto w sofistyczną parenezę, a nawet niejeden nieuwzględniony dotąd szczegół w materyale (np. τόποι moralne w szkolnej retoryce).

Dawniejsi filologowie nie znali osobnego gatunku literackiego (γένος), zwanego diatrybą. Wiedzieli oni, że starożytni posiadali zbiory

Διατριβαί rozmaitych filozofów, jak Arystyppa, Persajosa, Kleanthesa, Biona, Aristona z Chios i innych i wyobrażali je sobie jako wydania szkolnych wykładów (σχολαί, lectiones) w rodzaju tych, jakie w szkole Epikteta spisał i wydał Arrian p. t.: Διατριβαὶ Ἐπικτήτου (choć Gell. N. A. XIX 1, 14 cytuje je jako Διαλέξεις ab Arriano digestae). W greckiej nazwie przebija się jeszcze znaczenie czasownika διατρίβειν (sc. τὸν χρόνον) specyalnie παρὰ τῷ διδασκάλῳ, synonimu ὁμιλεῖν τινι tak, że διατριβή nie wiele się różni od ὁμιλία na oznaczenie stosunku ucznia i nauczyciela. Aby ten odcień miał zastosowanie w wymienionych tytułach, trzeba przyjąć, że διατριβαί były w zasadzie spisywane i wydawane przez ucznia, co bynajmniej nie wyklucza możliwości fikcyi literackiej: Wszak i dziś niejeden profesor sam ogłasza swe »Wykłady«, choć ich nigdy nie wygłosił przed żadnem audytoryum. A jeżeli Διατριβαί oznaczają »Wykłady«, nazwa ich wskazuje tylko szkolne pochodzenie publikacyi, nic nie mówiąc o ich treści. A bez specyalnej treści niema osobnego gatunku literackiego. Wprawdzie i rzymska *satura* (analogicznie do greckich Ἄτακτα, Σύμμικτα) oznacza jeszcze u Enniusza i Pacuviusa tylko »mieszaninę« rozmaitych treścią i formą wierszy, ale od czasów Lucyliusza łączy się z tą nazwą »idea iambiczna«, jakby powiedzieli starożytni, duch krytyki, szyderstwa, inwektywy. W tem znaczeniu Lucyliusz jest εὑρετής satury, jako γένος literackiego. Ale o specyalnej treści διατριβαί różnych szkół nie wiedziano. Dopiero nowsi uznali je za gatunek pokrewny z satyrami w znaczeniu Lucyliusza i późniejszych [1]). I właśnie owa beztreściowość nazwy διατριβή pozwoliła holenderskiemu filologowi Valkenaerowi użyć jej w tytule dwóch sławnych rozpraw: *Diatribe in Euripidis perditarum fabularum reliquias* (1768). i *Diatribe de Aristobulo* (ed. Lusac 1806).

Specyalną treść greckiej diatrybie przypisał dopiero Wilamowitz-Moellendorf (Antigonos v. Karystos. Philol. Unters. IV 1881), wydobywszy z ekscerptów Stobajosa resztki zapomnianego autora z w. III przed Chr. — Telesa. »Der kynische Prediger Teles«, jak go nazwał wskrzesiciel, doczekał się po kilku latach doskonałego wydania z obszernemi prolegomena dzięki O. Hense'mu (Teletis reliquiae, 1 wyd. 1889, 2 wyd. 1909, Tübingen, Mohr-Siebeck) i spowodował wskrzeszenie głównego przedstawiciela czy »wynalazcę«

[1]) Woltera *Diatribes contra Maupertuis* są pamfletami, a *diatribe* oznacza we franc. krytykę gorzką i gwałtowną.

popularnego kazania cynicznego, Biona. Jego to Διατριβαί [1]) za osobny gatunek literacki, zbliżony do satyry, uznał po raz pierwszy H. Usener (Epicurea 1887, p. LXIX) [2]), dając Hensemu (w prolegg. do Telesa) pochop do określenia stylu nowego gatunku literackiego, a R. Heinze'mu (De Horatio Bionis imitatore, diss. Bonn. 1889) do zestawienia najważniejszych motywów kazań wędrownych cyników [3]). Styl diatryby określił E. Norden w »Antike Kunstprosa« (Lpzg, 1898, I p. 129 n) [4]). Na drugie po za Telesem źródło diatryb wskazał P. Wendland (Quaestiones Musonianae, Berlin 1886), analizując zachowane u Stobajosa wyciągi z Neroniańskiego filozofa Musoniusa, którego *Reliquiae* wydał potem (w Bibl. Teubnera 1905) O. Hense. Diatryba była już teraz czemś konkretnem. Wychodząc z Biona, Telesa i Musoniusa, można było szukać jej śladów naprzód i wstecz.

Więc F. Dümmler (Akademika, 1889) odnalazł diatrybę już w Ksenofontowych Pamiętnikach o Sokratesie, dokąd dostała się z wzoru Ksenofontowego, z Antistenesa. Jego znaczenie dla późniejszej literatury greckiej do potwornych wprost rozmiarów wydął K. Joël (Der echte u. der Xenophontische Sokrates, T. I Berlin 1893, str. 544; T. II, 1. 2, str. 1136, Berlin 1901) [5]), ale nie zdołał uczonych przekonać, jakoby w Antystenesowym cyniźmie było źródło późniejszych kazań cynicznych i stoicznych. Nad Antystenesa — Diogenesa Psa i Kratesa Cynika wyniósł E. Schwartz (Charakterköpfe aus der antiken Literatur II, Teubner 1910) [6]), ale i on nie zaprzeczył, jakoby Bion nie był głównym przedstawicielem diatryby. Obfitsze było pokłosie, zbierane w kierunku w dół. Zależnymi od diatryby okazali się przedewszystkiem satyrycy, jak Persius (Houck,

---

[1]) La Di II 77 (Vita Aristippi): ὥς φασιν οἱ περὶ τὸν Βίωνα ἐν ταῖς Διατριβαῖς. Właściwie jest tu mowa o wykładach, spisanych przez uczniów Biona, a nie o jego własnych publikacyach. Odniesienie owego tytułu do publikacyi Biona jest πρῶτον ψεῦδος w tej kwestyi.

[2]) postquam Bio Borysthenita sermonibus suis (διατριβαί nomen erat) genus cynicum severitate risuque mixtum (i. e. σπουδογέλοιον) perfecit etc.

[3]) W znanym ustępie Epist. II 2, 60: ille (sc. delectatur) Bioneis sermonibus et sale nigro i w tytule Sermones przetłómaczył Heinze Sermones przez Διατριβαί, jakkolwiek bliższy był odpowiednik Διαλέξεις lub Ὁμιλίαι. Ale Bionei Sermones, po prostu Βίωνειοι λόγοι, jak gdzieindziej czytamy o Σωκρατικοὶ λόγοι itp.

[4]) Obszerniej R. Bultmann w pierwszej części pracy: Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe (Göttingen 1910).

[5]) Referat z tego dzieła w Eos VII 1901 pt. Sokrates i Ksenofont.

[6]) Sprawozdanie w Eos X 2 1909, str. 176 n.

de ratione stoica in Persii satiris conspicua, Daventriae, 1894), Juwenalis (R. Schuetze, Juvenalis ethicus, diss. Greifswald, 1905), z dawniejszych Varro (E. Norden, In Varronis saturas Menippeas, Jahrb. Supplbd. XVIII; O. Hense, Rh. Mus. LXI, 1 sqq.). Studya nad Warronem spowodowały bliższe zajęcie się utworami Menippa z Gadary, którego najważniejsze pisma z naśladownictw Lukiana zrekonstruował R. Helm (Lucian u. Menipp, Leipzig, 1906); satyra menippejska zaś zwróciła znów uwagę uczonych na zaniedbaną poezyę satyryczną grecką[1]), zebraną u K. Wachsmutha (Sillographi graeci, w 2 t. Corpusc. poesis epicae ludibundae, Bibl. Teubn. 1885). Nowe horyzonty na tem polu otwarły się przez odkrycie w papyrusach resztek cynicznego cholijambografa z IV w. przed Chr., Fojniksa z Kolofonu (wyd. G. A. Gerhard, Teubner, 1909)[2]).

Ale głównem polem, na którem szukano śladów diatryby, była prozaiczna moralistyka. P. Wendland wykazał mnóstwo pogańskich τόποι, wątków u Filona (Philo u. die kynisch-stoische Diatribe, w Beitr. zur Gesch. d. griech. Philos. u. Relig., Berlin 1895), a potem dał przegląd wpływów cynicznych na literaturę hellenistyczną i cesarską w swej »Hellenistisch-römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum« (Tübingen, Mohr Siebeck, 1 wyd. 1907, 2 wyd. 1912), zwłaszcza w rozdziale 5: »Die philosophische Propaganda u. die Diatribe«. Inni zajęli się Seneką (H. Weber, De Senecae philosophi dicendi genere Bioneo, diss. Marburg 1895), Dionem z Prusy (E. Weber, De Dione Chrys. cynicorum sectatore, Lpzg. Stud. X 1887), Plutarchem (J. Sejdel, Vestigia diatribae qualia reperiuntur in Plutarchi scriptis moralibus, diss. Breslau 1900), Julianem Apostatą (J. R. Asmus, Julian u. Dion Chrysostomus, Progr. Gymn. Tauberbischofsheim, 1895), Grzegorzem z Nazyanzu (J. Geffcken, Kynika u. Verwandtes, 1909; J. R. Asmus, Gregorius v. Nazianz u. sein Verhältniss zum Kynismus, Theol. Stud. Krit. 67, 1894 p. 314 nn), Bazylim Wielkim (A. Dirking, S. Basilii M. de divitiis et paupertate sententiae quam habeant rationem cum veterum philosophorum doctrina, diss. Monast. 1911), a nawet św. Pawłem (R. Bultmann, Der Stil der paulinischen Predigt und die kynisch-stoische Diatribe, Forsch. zur Rel. u. Lit. d. A. u. N. T. 3 Heft, Göttin-

[1]) J. Geffcken, Studien zur griech. Satire I, II. Neue Jahrb. Bd. 27 (1911), 393 nn, 463 nn.

[2]) Por. Gerharda art. Jambographen w Realenzyklop. Paulego-Krolla.

gen, 1910)... Zamiast podawać dalszą bibliografię odsyłamy do K. Münschera: Bericht über die Literatur zur zweiten Sophistik aus den Jahren 1905—1909 (Bursians Jahresber. 149, 1910), i 1910—1915 (tamże Bd. 170, 1916), a tu streszczamy jeszcze tylko Wendlanda wywody o wpływie diatryby na literaturę chrześcijańską (Hellenist.-röm. Kultur, p. 92 nn):

Chrześcijaństwo, wchodząc w świat kultury hellenistycznej, nie mogło na targu życia nie zetknąć się z pogańskiem kazaniem i popularną literaturą etyczno religijną. Formy i motywy diatryby wpłynęły na epistolografię Nowego Testamentu. Wykazał to najdokładniej Henrici w komentarzu do listów św. Pawła ad Cor. A i kazanie chrześcijańskie, wyzwoliwszy się z zależności od współczesnych nauk żydowskich w synagodze, nawiązywało do zakresu myśli diatryby. Tak już św. Paweł w Acta apost. przemawia przed ateńskim Areopagiem. Kazanie Aleksandryjczyka Klemensa w drugiej Klementynie jest diatrybą, a homilie Origenesa zwłaszcza w partyach parenetycznych, reprodukują formy i myśli kazań pogańskich. Co więcej. Wędrowny kaznodzieja cyniczny, jak znany z Lukiana Peregrinus Proteus, przyłącza się do gminy chrześcijańskiej, a po konflikcie z nią wraca do dawnego zawodu. Inny Cynik, Maksimos głosi triadologię św. Atanazego w kostyumie filozofa cynicznego. Do tych i wielu innych przykładów stosują się słowa św. Augustyna (De civ. XIX 19), że Kościół nie zmuszał nawróconych filozofów do zmiany sposobu ubierania się i życia. Na tem tle dokonywało się szybko przystosowanie chrześcijaństwa do pokrewnych myśli pogańskiego oświecenia i filozofii: Recepcya pism i myśli pogańskich moralistów i reklamowanie pewnych osób przez chrześcijaństwo charakteryzuje jego stosunek do pogańsko-filozoficznego oświecenia. Poczucie pokrewieństwa Seneki z nauką chrześcijańską dało powód do sfabrykowania jego korespondencyi z św. Pawłem a ta zapewniła mu u św. Hieronima miejsce wśród pisarzy chrześcijańskich. Podobnie przychylnie odnosili się chrześcijanie do Muzoniusza i Epikteta, wobec czego łatwo zrozumieć, dlaczego Klemens Aleksandryjski przejmował zarysy życia idealnego chrześcijanina nieraz dosłownie z wykładów Muzoniusza, a inni autorzy przerabiali Enchejridion Epikteta i interpolowali zbiory pogańskich przepisów etycznych. Tyle Wendland.— To wystarczy dla wykazania, że diatryba uchodzi dziś za niesłychanie ważny składnik czy zaczyn moralizatorskiej literatury pogańskiej i chrześcijańskiej. Jak głęboko ma sięgać jej

wpływ, na to niech posłuży następujący przykład: W Ewangelii według św. Mateusza (9, 11 n) czytamy, że gdy Faryzeusze wyrzucali apostołom obcowanie Mistrza z celnikami i jawnogrzesznikami, On, usłyszawszy to, rzekł: Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. Wendland[1]) przypomina, że już Antystenes (u La. Di. VI 6) uchylił zarzut obcowania ze złymi zdaniem: καὶ οἱ ἰατροὶ μετὰ τῶν νοσούντων εἰσίν, ἀλλ' οὐ πυρέττουσιν, a podobnie w podobnej sytuacyi wyraził się Cynik Diogenes (u Stob. Flor. III p. 462, 14 Hense): οὐδὲ γὰρ ἰατρὸς ὑγιείας ὢν ποιητικὸς ἐν τοῖς ὑγιαίνουσι τὴν διατριβὴν ποιεῖται, i Epiktet (III 23, 30): ἰατρεῖόν ἐστιν, ἄνδρες, τὸ τοῦ φιλοσόφου σχολεῖον. Filiacya: Antistenes > Diogenes > Epiktet wydaje nam się przytem zupełnie naturalną; ale i cytat św. Mateusza musimy z nią połączyć, jeżeli uwzględnimy filtrowanie greckiej myśli aż do najdalszych zakątków świata cywilizowanego, nietylko na blizkie wybrzeże palestyńskie. Z drugiej jednak strony nie trzeba zapominać, że błędy czy grzechy ludzkie są tak stare, jak sama ludzkość i czy Hamurrabi czy Mojżesz czy Sokrates czy ktokolwiek inny je zwalcza, w podobny sposób formułuje swe zakazy i nakazy, w podobny sposób wykazuje ich szkodliwość, w podobny sposób zachęca do przeciwnych owym błędom cnót. Ujmowanie tych podobieństw w filiacye cytatów jest zboczeniem metody filologicznej i budzi ostatecznie niesmak, jak każda przesada.

To też i przeciw zdiatrybizowaniu całej moralistyki zaczyna się budzić reakcya, a zasłużony badacz Epikteta, H. Schenkl[2]) z radością powitał (B. ph. W. 1915, 2) nieznaczną zresztą dyssertacyę Ottona Halbauera De diatribis Epicteti (Lipsk 1911), dowodzącą, że Grecy nie znali żadnej diatryby jako specyalnego gatunku literackiego, a popularne wykłady filozoficzne w rodzaju tych, jakie zachowały się po Telesie, Maksymie z Tyru, Dionie z Prusy, Muzoniuszu i t. d. nazywali διαλέξεις, jako literacki osad czynności nauczyciela, oznaczanej czasownikiem διαλέγεσθαι, lub ὁμιλίαι w tem sa-

---

[1]) Hell. röm. Kultur p. 82 adn. 2.

[2]) Przed nim już M. Pohlenz (w recenzyi Geffckena Kynika u. Verwandtes B. ph. W. 1911, str. 176 nn) wystąpił przeciw dopatrywaniu się wszędzie wpływu stoiczno-cynicznej diatryby, a po nim K. Münscher, zdawszy sprawę z pracy Halbauera, napisał (Bursians Jahresber., Bd. 170, 1916, str. 9): »Der seit Usener missbräuchlich aufgekommene Begriff der Diatribe muss also aus der Literaturgeschichte wieder verschwinden«.

mem znaczeniu [1]. Oczywiście przez usunięcie nazwy diatryby nie neguje się jeszcze zasobu pewnych konwencyonalnych formuł i konwencyonalnych motywów, powtarzających się aż do znudzenia w starożytnej moralistyce. Jak się one wytworzyły i propagowały, sprobujemy pokrótce przedstawić, biorąc za punkt wyjścia »typowe« kazania Telesa i Muzoniusza.

Teles zachował się nam, jak wspomnieliśmy, u Stobajosa w wyciągach nieznanego Theodorosa: ἐκ τῆς Θεοδώρου τῶν Τέλητος ἐπιτομῆς. Wzmianka o Hippomedonie wypędzonym z Lacedemonu, i przyjętym do służby Ptolemeusza (ὁ νῦν ἐπὶ Θράκης καθεσταμένος ὑπὸ Πτολεμαίου. we fragmencie περὶ φυγῆς) pozwala owo pismo datować po r. 239. Z fragmentów wynika, że Teles uczył chłopców, a ta nauka zasilała się lekturą Ksenofonta (zna Hellenika, Conv., Memorab.), Platona (Phaedo), starych Cyników (οἱ ἀρχαῖοι), Metroklesa, Arystyppa, Zenona, Stilpona. Na to, by był wędrownym kaznodzieją ludowym, nie ma żadnych dowodów. Zgodność jego zdań ze zdaniami Chryzyppa, Seneki, Muzoniusza, Epikteta pochodzi stąd, że i Stoicy czerpali ze źródeł cynicznych. Cynizm Telesa jest umiarkowany, bo zależy od Biona, a ten był Cynicus hedonizans. Zresztą autor to »an sich gänzlich unbedeutend«, jak go scharakteryzował Wilamowitz, a cała wartość jego leży w tem, co przejął lub skopiował z Biona.

Pomijając pierwszy urywek περὶ τοῦ δοκεῖν καὶ τοῦ εἶναι, zatrzymujemy się przy drugim o samostarczalności (περὶ αὐταρκείας): — Jak dobry aktor, jakąkolwiek rolę da mu poeta, gra ją dobrze, taksamo będąc dobrym mężem, trzeba dobrze grać rolę, wyznaczoną przez los. Bo i ten, mówi Bion, jak poeta raz daje ci rolę pierwszorzędną, drugi raz podrzędną, raz rolę króla, drugi raz żebraka. Nie chciej więc, będąc podrzędnym, roli pierwszorzędnej, bo w przeciwnym razie zrobisz coś nieskładnego...

Ty rządzisz pięknie, ja jestem rządzony, mówi; ty wielu, ja tego jednego jestem pedagogiem. Ty, będąc bogatym, dajesz hojnie, ja biorę śmiało od ciebie, nie uniżając się ani nie upadlając ani nie narzekając na los. Ty używasz dobrze wielu rzeczy, ja niewielu Bo nie tylko to, co jest kosztowne, powiada, żywi i nie tylko tego

---

[1]) O pojęciu διάλεξις pisze K. Münscher, Philol. Supplbd. 10, p. 520 n, o ὁμιλία tamże p. 514.

można z korzyścią używać, a rzeczy skromnych i tanich nie można z umiarkowaniem i bezpretensyonalnością.

To też, mówi Bion, gdyby rzeczy mogły zabrać głos, tak jak my, i gdyby mogły spierać się ze sobą to czy nie przemówiłyby jak niewolnik, który usiadłszy na świętem miejscu, spiera się z panem: Czemu prowadzisz ze mną wojnę? Czy ci co ukradłem? Czy nie robię wszystkiego, co mi rozkażesz? Czy zarobku nie przynoszę ci w porządku? — Taksamo Bieda przemówiłaby do tego, co na nią narzeka: Czemu prowadzisz ze mną wojnę? Czy czego dobrego jesteś przeze mnie pozbawiony? Czy umiarkowania? Czy sprawiedliwości? Czy męstwa? Czy brak ci rzeczy koniecznych? Czy nie pełne są drogi jarzyny? Czy nie pełne źródła wody? Czy ci nie dostarczam tylu legowisk, jak wielką jest ziemia? Czy nie masz za posłanie liści? Czy nie można ze mną żyć wesoło? Czy nie widzisz staruszek, które jedzą zacierkę i terkoczą sobie? Czy ci nie dostarczam przyprawy niekosztownej i niezbytkownej, głodu? Czy nie ten, co zgłodniały, z największą przyjemnością zajada i najmniej potrzebuje przyprawy? I czy nie ten, co spragniony, z największą przyjemnością pije i najmniej czeka na napój, którego nie ma pod ręką? Czy kto łaknie marcepanu lub pragnie wina chijskiego? Czy ludzie szukają tych rzeczy nie z powodu rozwiązłości? Czy nie dostarczam ci bezpłatnych mieszkań, w zimie łazienek, w lecie świątyń? Bo jakież ty masz w lecie tak wspaniałe mieszkanie, jak ja ten Parthenon przewiewny i kosztowny?

Gdyby tak przemówiła Bieda, jakąż byś ty miał odpowiedź? Bo ja, zdaje mi się, oniemiałbym. Tymczasem my raczej wszystko inne obwiniamy, niż własną przewrotność i opętanie, a więc starość, nędzę, tego, co nam w drogę wejdzie, dzień, godzinę, miejsce. Dlatego Diogenes mówił, że słyszał głos Przewrotności, która sama siebie obwiniała: ‚Nie kto inny temu winien, lecz ja sama'. Tłum jednak błądzących nie sobie, lecz rzeczom przypisuje winę. A Bion powiada, że jak przy dzikich zwierzętach od sposobu ich ujęcia zależy ugryzienie i jeśli węża chwycisz wpół, to cię ugryzie, a jeśli za szyję, to ci nic nie zrobi, tak samo przy rzeczach od mniemania o nich zależy cierpienie i jeśli takie będziesz miał o nich mniemanie, jak Sokrates, to nie będziesz cierpiał, jeśli zaś inne, to doznasz przykrości, nie od rzeczy, lecz od własnego charakteru i fałszywego mniemania.

Dlatego nie trzeba próbować zmieniać rzeczy, ale siebie sa-

mego przygotować na jakiekolwiek ich ukształtowanie, jak to czynią marynarze. Bo ci nie starają się zmienić wiatrów i morza, ale przygotowują siebie samych tak, by się mogli do nich zastosować: Spokój, pogoda: płyną z pomocą wioseł; pomyślny dla statku wiatr: podnoszą żagle; zawiał z przeciwnej strony: zwijają je, spuszczają. I ty stosuj się do tego, co jest. Stary-ś? Nie szukaj tego, co należy do młodego. Słaby-ś? Nie szukaj tego, co należy do silnego, lecz postępuj jak Diogenes, który, kiedy go ktoś popychał i za kark ciągnął, nie przewrócił się, lecz pokazał mu słup i rzekł: ‚Przy tym stanij i jego popychaj!' — Popadłeś w kłopoty pieniężne? Nie szukaj sposobu życia bogacza, lecz jak przed zmianami temperatury się bronisz i w upał się rozbierasz, a w zimno ubierasz, tak samo się broń i przed stosunkami majątkowymi: Masz dostatek? Popuść pasa! Niedostatek? Przyciągnij!

Ale my nie potrafimy poprzestać na tem, co mamy, skoro i rozwiązłości wiele przyznajemy i pracę uważamy za przykrość i śmierć za najgorsze zło. Jeśli jednak sprawisz, aby ktoś i rozkoszą gardził i na trudy się nie oburzał i na sławę czy niesławę był obojętny i śmierci się nie bał, to co zechcesz, będziesz mógł czynić bez przykrości. Dlatego, jak powiadam, nie widzę, jakoby same rzeczy, jak starość, bieda, wygnanie zawierały coś przykrego. Nie bez wdzięku mówi też Ksenofont (Conv. 4, 35): ‚Jeśli z dwóch braci, którzy równo podzielili się byli majątkiem, pokażę ci jednego w zupełnej biedzie, a drugiego w dostatkach, czy nie będzie widocznem, że wina ich położenia leży nie w rzeczach, ale w czemś innem?' Taksamo jeśli ci pokażę dwóch starców, dwóch nędzarzy, dwóch wygnańców, z których jeden jest pogodny i nic nie cierpi, a drugi bardzo przygnębiony, czy nie jest widoczne, że to nie starość, nie biedę, nie obczyznę winić trzeba, ale co innego...

(Względności w ocenach rzeczy dowiódł) Diogenes wobec kogoś, co mówił, że Ateny są drogiem miastem. Zabrał go bowiem z sobą, zaprowadził do handlu wonności i zapytał, po czemu łut szypru? ‚Po minie', odpowiedział olejkarz. Na to zawołał: ‚Co za drogie miasto!' Zaprowadził go znowu do jadłodajni i spytał się, po czemu nóżki. ‚Po trzy drachmy', brzmiała odpowiedź. Zawołał: ‚Co za drogie miasto!' Zaprowadził go znów tam, gdzie miękka wełna, i zapytał, po czemu baranek: ‚Po minie'. ‚Co za drogie miasto!' — A teraz chodź tu, mówi, i zaprowadził go znów tam, gdzie sprzedawano obwarzany groch. ‚Po czemu kwarta?' ‚Po groszu'.

Zawołał Diogenes: ‚Co za tanie miasto!' Dalej do suchych fig. ‚Po czemu?' ‚Po dwa grosze'. Dalej do jagód mirtowych. ‚Po czemu?' ‚Po dwa grosze'. ‚Co za tanie miasto!' — Jak więc w ten sposób nie miasto jest tanie czy drogie, lecz jak ktoś tak żyje, to drogie, a jak tak, to tanie, tak i rzeczy, jeśli ich tak używasz, wydają się łatwe i składne, a jeśli owak, to trudne.

— ‚A mnie i tak się zdaje, że bieda ma w sobie coś nieprzyjemnego i uciążliwego. I bardziej, zdaniem mojem, należałoby chwalić tego, coby w biedzie łatwo znosił starość, niż w bogactwie'.

— I cóż nieprzyjemnego czy uciążliwego ma bieda? Czy Krates i Diogenes nie byli biedni? A czy mimo to nie łatwo spędzili życie, pozbywszy się pychy, stawszy się żebrakami i umiejąc żyć tanio i skromnie? Groził im niedostatek, groziły długi? ‚Soczewicę i groch zmobilizuj' mówi Krates ‚i co z nimi się zgadza'. Jeśli to uczynisz, łatwo odniesiesz zwycięstwo nad biedą. — Albo dlaczegóżby bardziej należało chwalić tego, który w biedzie łatwo znosi starość, niż tego, co w bogactwie? Wszak nawet poznać nie łatwo, co to jest bogactwo, a co bieda. Lecz wielu i bogactwa źle używa w starości i biedę znosi niegodnie, z narzekaniem. I ani ten nie ma łatwiejszego życia, co bogactwa używa liberalnie i bezkłopotliwie, ani ten, co biedę znosi z godnością, lecz ten, co łączy jedno z drugiem i co umie i obfitości użyć wedle potrzeby i odwrotnie.

Zresztą biedacy, jeśli potrafią, powinni zostać przy życiu; jeśli nie, łatwo odejść, jak z jarmarku. I jak z mieszkania, mówi Bion, wyprowadzamy się, kiedy gospodarz, nie dostając czynszu, zabierze nam drzwi, zabierze naczynie, zamknie studnię; tak samo wyprowadzam się z ciała, gdy wynajmująca je natura zabierze mi oczy, uszy, ręce, nogi. Nie czekam, lecz jak z biesiady oddalam się bez przykrości, tak samo z życia, kiedy czas: ‚wsiadać w zagrodę łodzi'. Jak dobry aktor dobrze gra i w prologu i w środku dramatu i w katastrofie, tak dobry mąż dobrze spędza i początek życia i środek i koniec. I jak płaszcz, który się stał łachmanem, odkładam i nie włóczę go z sobą, tak samo życia, które się stało nie warte życia, nie wlokę, nie przywiązuję się do niego, lecz nie mogąc żyć szczęśliwie, odchodzę.

Tak postąpił Sokrates. Mógł, jeśliby był chciał, wydostać się z więzienia, a nie wydostał się; gdy sędziowie kazali mu zaproponować gotowość zapłacenia grzywny, nie posłuchał, lecz ogłosił się za godnego żywienia w prytanejon. A choć mu dano trzy dni, on

pierwszego wypił truciznę, nie czekał na ostatnią godzinę trzeciego dnia, nie patrzył, czy słońce jeszcze nad górami, lecz śmiało, jak powiada Plato, nie zmieniwszy wyrazu twarzy ni cery, wesoło i spokojnie wziął kubek i wypił, a resztkę, jak przy kottabie, wyrzucił: ‚To, powiadając, dla pięknego Alkibiadesa'. Patrz na spokój, na humor! A my gdy nawet kogo innego widzimy umierającego, wzdrygamy się. On, mając już umrzeć, usnął głęboko, tak że z trudem go ktoś obudził...

Nauka wróciła w przedostatnim ustępie do początkowego obrazu o dobrem odegraniu roli, wyznaczonej nam przez los. Ustęp ostatni jest tylko jej illustracyą. Wobec tego tu musiała się nauka kończyć. Następujący ustęp, przedstawiający, jak Sokrates z humorem znosił kłótliwość swej żony, tak odbiega treścią od poprzednich wywodów, że należy go uważać za wyciąg z innej nauki (może z Biona περὶ ὀργῆς), chyba, żeby się przypuściło intencyę autora, pragnącego nie we wzruszeniu, lecz w śmiechu pozostawić swych słuchaczy. Taka bezstylowość nie kłóciłaby się bynajmniej ze zwyczajami tego rodzaju nauczycieli.

O rolach, wyznaczonych nam przez Los, traktuje także krótki wyciąg VI (περὶ περιστάσεων); obronę biedy zawiera fragment IV a i IV b; dowody na to, że wygnanie nie jest dla mędrca nieszczęściem, nawet nieprzyjemnością zbiera wyciąg III (περὶ φυγῆς [1]); argumenty, pocieszające po śmierci blizkich [2]) wyciąg VII (περὶ ἀπαθείας); wreszcie wyciąg V pochodzi z traktatu o tem, że celem życia ludzkiego nie jest rozkosz (περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος ἡδονήν) [3]). Żaden z nich nie ma już tej barwności, żywości i rozmaitości, co przytoczony wyciąg o samostarczalności. Jedynie niedole wieku dziecięcego, młodzieńczego i męskiego z humorem maluje przez usta Kratesa fragment V. Dlatego pomijając wszystkie inne, w najobszerniejszym i najlepszym ustępie II wykażemy właściwości tego sposobu moralizowania, który na pierwszy rzut oka jaskrawo odbija od konwencyonalnego tła literatury klasycznej.

Przedewszystkiem trzeba pamiętać, że nie jakiegoś Telesa słowa

[1]) Por. A. Giesecke, De philosophorum veterum, quae ad exilium spectant sententiis, diss. Lpzg. 1891.

[2]) Buresch, Consol. a Graecis Romanisque scriptarum... hist. crit., Lpzger Studien IX 1 1887.

[3]) Hartlich, De exhortationum a Graecis Romanisque scriptarum historia, Lpzger Studien XI 1889 p. 207 nn.

czytamy, ale Biona, często przez niego cytowanego, ale i bez cytowania wypisywanego. Otóż ten Bion[1]) wyszedł z najniższych warstw społecznych dalekiej kolonii greckiej Borystenes (Olbia przy ujściu Bugu do Dniepru) a wykształcenie swoje i majątek zawdzięczał jakiemuś bogatemu retorowi, którego był własnością, póki nie otrzymał z rąk jego wolności. Przybywszy w pierwszej połowie trzeciego wieku do Aten, zaczął się podobno uczyć w Akademii (czemu jednak Arnim przeczy), ale wnet poczuł większy pociąg do Cyników, by po pewnym czasie i tych opuścić, a przejść do hedonika Teodorosa. Jeśli ten nauczył go (prócz ateizmu) sztuki życia, graniczącej z opportunizmem, to późniejszy nauczyciel, perypatetyk Teofrast otworzył mu oczy na ludzkie charaktery ze wszystkiemi przypadłościami. Tak przygotowany, oddał się publicznemu nauczaniu młodzieży za pieniądze, przyczem, jak sofiści, często przenosił się z miasta do miasta. Nie dziw więc, że współcześni widzieli w nim sofistę. Nie miał jednak uniwersalności sofistów, skoro wszystkie nauki (παιδεύματα) poza filozofią porównywał z niewolnicami Penelopy, z któremi obcują ludzie, nie mogący jak zalotnicy do Penelopy, zbliżyć się do filozofii (οἱ φιλοσοφίας μὴ δυνάμενοι κατατυχεῖν). O owych παιδεύματα, jak geometrya, astronomia i t. d. nie inaczej sądził Sokrates (Xen. Mem. IV 7).

Co sam Bion uważał za filozofię, to widać i z przedmiotów wyciągów Telesa a poniekąd i z tytułów fragmentów Muzoniusza: περὶ τροφῆς (ᾤετο γὰρ ἀρχὴν καὶ ὑποβολὴν τοῦ σωφρονεῖν εἶναι τὴν ἐν σίτοις καὶ πότοις ἐγκράτειαν, nr. 18a, 18b), περὶ σκέπης (o ubraniu i mieszkaniu, nr. 19), περὶ κούρας (o strzyżeniu głowy i zapuszczaniu brody, nr. 21), περὶ σκευῶν (o sprzętach domowych, nr. 20); τί ἄριστον γέρως ἐφόδιον (najlepszym wiatykiem dla starości są nie bogactwa, lecz życie według natury, nr. 17); τίς ὁ φιλοσόφῳ προσήκων πόρος (najodpowiedniejszym sposobem życia, także dla filozofa, jest praca na roli: ὁ πόρος ἐκ γεωργίας φαίνεται ὢν τῷ φιλοσόφῳ πρεπωδέστατος, nr. 11); εἰ γραφὴν ὕβρεως γράψεταί τινα ὁ φιλόσοφος (nie, bo οὐκ ἂν ἀδικηθείη ποτὲ ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ ὑπὸ κακοῦ ἀνδρός, nr. 10); εἰ ἐμπόδιον τῷ φιλοσοφεῖν γάμος (nie, bo κατὰ φύσιν, εἴ τι ἄλλο, καὶ τὸ γαμεῖν φαίνεται ὄν, nr. 14); τί κεφάλαιον γάμου[2]) (βίου καὶ γενέσεως

[1]) Bibliografia u Arnima w Pauly-Kroll Realenzyklop. s. v. Bion.

[2]) Bickel: In Senecae philosophi fragmenta diatriba, I De matrimonio, Lpzg. 1914.

παίδων κοινωνίαν κεφάλαιον εἶναι γάμου, nr. 13a, 13b); εἰ πάντα τὰ γινόμενα τέκνα θρεπτέον (tak, a ograniczanie wielkiej ilości dzieci jest grzechem przeciw ojczystym bogom i rodzinnemu Zeusowi, nr. 15a, 15b); περὶ ἀφροδισίων (μόνα μὲν ἀφροδίσια... δίκαια τὰ ἐν γάμῳ καὶ ἐπὶ γενέσει παίδων συντελούμενα, ὅτι καὶ νόμιμά ἐστιν· τὰ δέ γε ἡδονὴν θηρώμενα ψιλὴν ἄδικα καὶ παράνομα, κἂν ἐν γάμῳ ᾖ, nr. 12)· εἰ πάντα πειστέον τοῖς γονεῦσιν (tylko, o ile rodzice nakazują coś dobrego, nr. 16); εἰ παραπλησίως παιδευτέον τὰς θυγατέρας τοῖς υἱοῖς (tak, o ile mają dojść do tych samych cnót, ale z zachowaniem różnic w zajęciach, nr. 4); ὅτι καὶ γυναιξὶ φιλοσοφητέον (bo mają tę samą co mężczyźni konstytucyę fizyczną i duchową i powinny osiągnąć te same cnoty, nr. 3); <Ὅτι μέτεστιν ἀρετῆς φύσει ἡμῖν> (πάντες φύσει πεφύκαμεν οὕτως, ὥστε ζῆν ἀναμαρτήτως καὶ καλῶς, nr. 2); πότερον ἰσχυρότερον ἔθος ἢ λόγος (oczywiście ἔθος, nr. 5); περὶ ἀσκέσεως (nie wystarczy wiedza cnoty, konieczne jej praktykowanie, a do tego potrzebne ćwiczenie duszy i ciała, nr. 6); ὅτι πόνου καταφρονητέον (trud konieczny do osiągnięcia szczęścia przez cnotę, nr. 4); ὅτι οὐ δεῖ πολλαῖς ἀποδείξεσι πρὸς ἓν πρᾶγμα χρήσασθαι (przy nauczaniu nie trzeba wielu dowodów; nieliczne trafią do przekonania ucznia, który jest usposobiony do praktykowania pewnej cnoty, nr. 1); ὅτι οὐ κακὸν ἡ φυγή (nr. 9); ὅτι φιλοσοφητέον καὶ τοῖς βασιλεῦσιν (nie można być dobrym królem, nie będąc dobrym człowiekiem, ani dobrym człowiekiem, nie będąc filozofem[1]), skoro τὸ φιλοσοφεῖν καλοκἀγαθίας ἐπετήδευσίς ἐστιν).

Wyciągi Telesa przekazane są, jak wspomnieliśmy z uwagą: Ἐκ τῆς Θεοδώρου τῶν Τέλητος ἐπιτομῆς, wyciągi Musoniusa jako: Λουκίου ἐκ τῶν Μουσωνίου. Oglądając się za analogicznymi tytułami i analogiczną tradycyą takich nauk, zatrzymujemy się przy współczesnym Cyceronowi Epikurejczyku, Filodemie z Gadary, którego herkulaneński papyrus περὶ παῤῥησίας (ed. A. Olivieri, Teubner 1914, p. 1) zaczyna się od słów: Φιλοδήμου τῶν κατ' ἐπιτομὴν ἐξειργασμένων περὶ ἠθῶν καὶ βίων ἐκ τῶν Ζήνωνος <σχο> λῶν· W dwieście lat później pisze Platonik Albinus: Ἀλβίνου τῶν Γαίου σχολῶν ὑποτυπώσεων Πλατωνικῶν βίβλοι. W obu wypadkach (by nie przytaczać innych) mamy do czynienia z swobodnem opracowaniem wykładów (σχολαί) nauczyciela przez ucznia. Nie inaczej też rzecz się ma

[1]) Hartlich, De exhortationum a Graecis Romanisque scriptarum historia Lpzger Studien XI 1889 p. 207 nn.

z cytowanymi przez La Di II 77 (ὥς φασιν οἱ περὶ τὸν Βίωνα ἐν ταῖς διατριβαῖς) diatrybami (= σχολαί) uczniów Biona. A jeśli διατριβαὶ są równoznacznikiem σχολαί, nie mogą być nazwą gatunku literackiego (γένος). Czy taki sam stosunek przyjąć należy przy Teodorowej publikacyi Telesa i Lukiusowej Musoniusa? Czyli innemi słowy, czy w obu tych wypadkach mamy do czynienia, jak przy Filodemie i Albinosie, z wydaniem wykładów szkolnych czy też jakichś kazań ulicznych, wygłaszanych przed publicznością? Odpowiedź na to znajdujemy u Cycerona (Tusc. III 81): »Sunt... certa, quae de paupertate, certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant; separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt, opus enim quaerunt, quamquam plenae disputationes sunt delectationis«. Wybór tematów[1]) przytoczonych greckich σχολαί wypłynął niewątpliwie ze specyalnego przedmiotu trzeciej księgi Tuskulanek (de aegritudine lenienda). W wykładach bowiem szkolnych, zwanych σχολαί, traktowali Grecy wszelkie możliwe tematy. Zdaje się jednak, że z ich nazwą łączył Cycero pojęcie formy ozdobnej, a więc retorycznej, skoro i w przytoczonem miejscu zaznacza, że »plenae disputationes sunt delectationis« i ten sam szczegół akcentuje na początku Tuskulanek (I 7 n.). Opowiada tam, że na starość postanowił za przykładem Arystotelesa, ‚prudentiam cum eloquentia iungere' w przekonaniu, że ta jest doskonała filozofia ‚quae de maximis quaestionibus copiose possit ornateque dicere'. W tym celu, korzystając z obecności w Tuskulanum kilku przyjaciół, kazał sobie zadawać pytania o przedmiotach, które tamtych interesowały i albo siedząc albo przechadzając się, dysputował w ten sposób, że wysłuchawszy interpellanta — mówił przeciw niemu — starą metodą Sokratyczną. »Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli«.

Powołanie się na metodę Sokratyczną przy traktowaniu i reprodukowaniu σχολαί dotyczy nie tylko dialogicznej heurystyki, użytej zresztą raczej ornamentacyjnie niż konstruktywnie, ale także wyboru tematów. Wszak Sokrates był tym, który według znanego okre-

[1]) Podobne tematy wykładów szkolnych przytacza Muzoniusz nr. 1: περὶ θανάτου, περὶ πόνου, περὶ πενίας, περὶ τῶν ὁμοίων, ὡς κακῶν <οὐκ> ὄντων.

ślenia Cycerona (Tusc. V 10) »primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus collocavit et in domos etiam introduxit et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere«. Najpełniejszy materyał takiego filozofowania znajdywali starożytni w Pamiętnikach Ksenofonta. Dlatego zapominając o wywodach Joëla [1]) o rzekomo Antistenesowej treści tych pamiętników, spróbujemy wykazać, że przeważna część zachowanych wyciągów Telesa i Muzoniusza da się odnieść do poszczególnych rozpraw Sokratesa Ksenofontowego, jako do źródła lub choćby tylko wzoru.

Zaczynamy od Muzoniusza. Otóż jego obie rozprawy dietetyczne (18a i 18b), tudzież łączący się z niemi wywód o skromnem mieszkaniu, ubraniu (19) i umeblowaniu domu (20), odpowiadają w treści Sokratesowej rozmowie z Antifontem (Mem. I 6) [2]), kulminującej w zdaniu (l. l. § 10): Ἐγὼ δὲ νομίζω τὸ μὲν μηδενὸς δεῖσθαι θεῖον εἶναι, τὸ δὲ ὡς ἐλαχίστων ἐγγυτάτω τοῦ θείου. Do tego trzeba dodać osobisty przykład umiarkowania (ἐγκράτεια) w jedzeniu i piciu (Mem. I 3, 5 nn.), specyalne wywody o ἐγκράτεια, jako o podstawie cnotliwości (τὴν ἐγκράτειαν ἀρετῆς εἶναι κρηπῖδα, Mem. I 5, 4, por. IV 5), i trzy okazyjne odezwania się o umiarkowaniu w jedzeniu (III 14) [3]). Projekcyą tej Sokratycznej skromności w diecie jest sposób życia Cyrusa, uzasadniony szeroko Cyrop. VII 5, 80 i osobisty program Antistenesa Conviv. IV 41. Pochwały umiarkowania łączą się ściśle z naganami rozwiązłości (πολυτέλεια), a przechodzą ciągle w apoteozę ubóstwa (πενία) i trudu (πόνος) [4]) w przeciwstawieniu do bogactwa i lenistwa.

Do ἐγκράτεια dochodzi się przez ćwiczenie (ἄσκησις), co Ksenofontowy Sokrates wywodzi w Mem. I 19 nn. w sposób, jak sam Joël przyznaje (II 1, 15 nn.), sprzeczny z nauką Cyników; to też za nim, nie za Cynikami idzie Muzoniusz w ustępie περὶ ἀσκέσεως (nr. 6). Podobne oparcie się o Ksenofonta widać z nauk o małżeństwie (nr. 13a i 13b), którego apostołowie cyniczni, jak Diogenes i Krates, bynajmniej nie protegowali, a którego Ksenofont gorącym był chwalcą [5]) (Mem. I 3; epilog Conv.; epizod o Pantei w Cyrop.).

[1]) Der echte u. Xenophontische Sokrates, 1893—1901.

[2]) Zbiór parallel z całej literatury greckiej u Joela II 1, 445 nn. (Die kynische Diätetik bei Xenophon).

[3]) Por. Joel II 1, 38 nn.

[4]) Por. Joel II 1, 101 nn.

[5]) Joel II 2, 972 nn.

Przykład zaś Ksenofontowego Ischomachosa, kształcącego swą żonę (Oecon. 7 nn.) wystarczył do potwierdzającej odpowiedzi na pytanie: εἰ παραπλησίως παιδευτέον τὰς θυγατέρας τοῖς υἱοῖς (nr. 4) i εἰ καὶ γυναιξὶ φιλοσοφητέον (nr. 3). Wreszcie przytoczony przez Ksenofonta (Mem. I 2, 49) zarzut oskarżycieli, jakoby Sokrates uczył młodzież złego obchodzenia się z ojcami, twierdząc, że według prawa wolno nawet ojca, jeśli mu się udowodniło pomieszanie zmysłów, związać, znajduje pewnego rodzaju objaśnienie w kwestyi εἰ πάντα πειστέον τοῖς γονεῦσι (nr. 16). Kończy się ona zdaniem: ταῦτα μὲν ποιῶν εὐθὺς φιλοσοφοίης ἄν, καὶ οὔτε τρίβωνα πάντως ἀμπέχεσθαι δεήσει σε οὔτε ἀχίτωνα διατελεῖν, οὐδὲ κομᾶν, οὐδ' ἐκβαίνειν τὸ κοινὸν τῶν πολλῶν. πρέπει μὲν γὰρ καὶ ταῦτα τοῖς φιλοσόφοις· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτοις τὸ φιλοσοφεῖν ἐστιν, ἀλλ' ἐν τῷ φρονεῖν ἃ χρὴ καὶ διανοεῖσθαι. Możemy je odnieść i do samego Muzoniusza, który mimo, że traktował przeważnie tematy ulubione przez Cyników, do ich sekty nie należał i należeć nie potrzebował, skoro były one własnością wszystkich ówczesnych filozofów. Tacyt (Hist. III 81) wyraźnie poświadcza jego stoicyzm: studium philosophiae et placita Stoicorum aemulatus

Zdawałoby się, że po raz pierwszy w literaturze występują u Ksenofonta, jako osad nauk Sokratesa, motywy o πόνος i πενία, o ἐγκράτεια i πολυτέλεια. Tymczasem spotykamy je już w Prodikosowej przypowieści o Herkulesie na rozstajnych drogach (Mem. II 1, 21 nn.). Ten fakt otwiera przed nami możliwość uznania, że Sokrates miał już poprzedników w chwaleniu umiarkowania, trudu i biedy między Sofistami. Jakoż niedawno Wilhelm Meyer (Laudes Inopiae, diss. Göttingen 1915), analizując spór między Bogactwem (πλοῦτος) a Biedą (πενία) w Arystofanesowym Plutusie (487—626) doszedł do poparcia domysłu Pohlenza (Aus Platos Werdezeit, 372), że komedyopisarz oparł swój agon o jakąś sofistyczną pochwałę Biedy. Pochwała ta była prawdopodobnie retoryczną igraszką (παίγνιον) w rodzaju licznych παράδοξοι ὑποθέσεις, cf. Menander περὶ ἐπιδ. (Sp. III 316, 17): παράδοξα δὲ οἷον Ἀλκιδάμαντος τὸ τοῦ θανάτου ἐγώμιον ἢ τὸ τῆς πενίης Πρωτέως τοῦ κυνός (?). Gdyby wspomniany agon Arystofanesa zachował się był w jakim papyrusie fragmentarycznie i bezimiennie, kto wie, czyby jakiemu Gerhardowi nie dał był sposobności do wykazywania w niem śladów cynicznej diatryby, tem bardziej, że wyraźnie na cyników powołujący się Apuleius (de magia c. 18 nn.)

pisze: »paupertas... prisca apud saecula omnium civitatum conditrix, omnium artium repertrix, omnium peccatorum inops, omnis gloriae munifica, cunctis laudibus apud omnes nationes perfuncta etc.«, cf. Aristoph. Plut. 557—570. Znając jednak i autora i czas całego utworu, musimy poprzestać na przytoczeniu pochwał trudu z Hezyoda (Opera et Dies, 287 nn.) i Epicharma, cytowanych przez Ksenofonta (Mem. II 1, 20), choćbyśmy nie przyjęli z Birtem (Elpides), że już w Epicharmowej komedyi Ἐλπὶς ἢ (καὶ W. Meyer o. l.) Πλοῦτος Bogactwo spierało się z Nadzieją, która była bardzo bliska Hezyodowej dobrej Eridzie. Pewniejsze są przytoczone przez W. Meyera parallele z Protagorasa (zwłaszcza w Plat. Prot. p. 320 D sqq.), Anonyma Jamblichowego i Demokryta, z których wynika, że z końcem wieku V popularna była w Grecyi doktryna o powolnym postępie ludzkości od pierwotnej dzikości do coraz wyższej cywilizacyi — pod wpływem potrzeby, biedy. Dalekie jej echa pobrzmiewają jeszcze u Wergiliusza (Georg. I 121 nn.): »pater ipse colendi | haud facilem esse viam voluit, primusque per artem | movit agros, curis acuens mortalia corda, | nec torpere gravi passus sua regna veterno... labor. omnia vicit | improbus et duris urgens in rebus egestas«, i Maniliusa (Astron. I 79 nn): »sed cum longa dies acuit mortalia corda | et labor ingenium miseris dedit et sua quemque | advigilare sibi iussit fortuna premendo | seducta in varias certarunt pectora curas | et quodcumque sagax temptando repperit usus, | in commune bonum commentum laeta dederunt«. Nie da się zaprzeczyć, że gorącym chwalcą trudu (Πόνος) był także Antistenes [1]), ale z tego nie wynika bynajmniej, jakoby wszelkie pochwały pracy (nieraz łącznie z Biedą) miały źródło w pismach Antistenesa. Przykład Arystofanesowego agonu Bogactwa i Biedy powinien nam otworzyć oczy na fakt, że tematy i argumentacye, które później rzeczywiście cieszyły się popularnością u Cyników, nie były przecież wyłączną ich własnością i dlatego nie wolno analogicznych miejsc innych autorów odnosić w czambuł do jakiejś diatryby cynicznej.

Po tym eksursie, mającym znaczenie instruktywne, wracamy do Ksenofontowego Sokratesa. Jego naukę o samowystarczalności (περὶ αὐταρκείας Mem. I 6) zestawia z drugim wyciągiem Telesa Joël (II 2 p. 664), który mimo dosłowności w zgodzie Mem. I 6, 5

[1]) Joël, 1, p. 62 sqq, 99 sqq, 374 sqq.

(οὐκ οἶσθ'ὅτι ὁ μὲν ἥδιστα ἐσθίων ἥκιστα ὄψου δεῖται κ. τ. λ.) twierdzi, że owo zdanie »w treści arcycyniczne, a w formie gorgiańskie«, nie pochodzi od Sokratesa lub Ksenofonta, lecz od Antistenesa. Tymczasem nie da się zaprzeczyć, że Teles (względnie Bion) w tym samym wykładzie cytuje Ksenofonta Conv. IV 35, a gdzieindziej korzysta z jego Hellenika i Apomnemoneumata. Czyż więc nie metodyczniej i tu przyjąć zasadnicze oparcie się o dietetykę Sokratesa w Memorabiliach, niż supponować pośrednictwo Antistenesa? Wszak Telesów ustęp pierwszy (περὶ τοῦ δοκεῖν καὶ τοῦ εἶναι) ma z Ksenof. Mem. I 7 nietylko wspólny temat, ale i metodę argumentacyi, a na innym autora, współczesnym Muzoniuszowi, na uczniu Kornuta, Persiuszu można wykazać bezpośrednie nawiązywanie do Sokratyki. Persius bowiem, chcąc w samopoznaniu przedstawić najlepszy środek przeciw zarozumiałości i mieszaniu się w cudze sprawy, ubiera swą czwartą satyrę w formę dyalogu między Sokratesem i młodym Alcybiadesem, przyczem wyraźnie potrąca o Pseudo-Platońskiego Alcybiadesa I. Taksamo satyra druga (de pravis ad deos votis deque vero deorum cultu) ma temat wspólny z Ps. Plat. Alkib. II, a argumentacyę miejscami podobną do Xen. Mem. I 3, 2 n. Jeżeli więc w I w. po Chr., kiedy Sokratyczne parenezy Memorabiliów i podobnych pism oddawna miały bujne potomstwo w literaturze filozoficznej wszelkich obrządków, rzymski poeta-satyryk nie waha się sięgać ponad nie do literatury Sokratycznej, to czemużbyśmy nie mieli przyznać tego samego przywileju, a raczej prawa Bionowi czy Telesowi w w. III? Wprawdzie ustęp trzeci (περὶ φυγῆς) ze swoim kosmopolityzmem nie zgadza się z poglądami Sokratesa, gorąco przywiązanego do miasta ojczystego (por. Apol. i Kryt.), ale prócz wspomnianego ustępu 1go i 2go jeszcze ustęp 4^a i 4^b (περὶ πενίας) łączą się z poglądami Ksenofontowego Sokratesa, ustępy περὶ περιστάσεων (nr. 6) i περὶ ἀπαθείας (nr. 7) trzymane są w duchu Sokratyki, a ustęp περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος ἡδονήν (nr. 5) styka się z wywodami Ps. Platońskiego Aksiocha p. 336 D nn.

Aksiochos dlatego zasługuje na szczególniejszą uwagę, że jest najoczywistszym przykładem na to, jak Cynicy nietylko nawiązywali swe nauki do osoby Sokratesa, ale także jego naukę odnosili do sofistyki Prodikosa[1]). Wszak Sokrates, przedstawiwszy własne

[1]) Buresch, Consol. hist. crit. nietylko w Aksiochu widzi ślady protreptyku Prodikosa, ale wykazuje też gdzieindziej sofistyczne tradycye w motywach

argumenty, przemawiające za tem, że śmierć jest czemś lepszem niż życie, reprodukuje słyszany wykład Prodikosa o tym samym przedmiocie, wykład, z którego nas obchodzi przedewszystkiem obraz małych i wielkich przykrości i niedoli wieku niemowlęcego, dziecinnego, młodzieńczego, męskiego i starszego (Axioch. p. 366 d sqq) dlatego, że powtarza się [1]) w cytowanym (nr. 5) ustępie Telesa, jako nauka Kratesa. Ten wprawdzie nauk swoich nie spisywał, ale trudno zaprzeczyć, że podobne zdania wypłaszał i że w późniejszej literaturze popularno etycznej tak je z jego osobą łączono, jak autor Aksiochosa połączył je z osobą Sokratesa. Są to echa tych διατριβαὶ φιλοσόφων, które na tamtym świecie obiecywał Sokratesowi mag Gobryasz (Axioch p. 371 d). Ale nie musieli to być koniecznie filozofowie cyniczni. Wszak wspomniany przez Cycerona (Tusc. I 84) Hegesias, który tak wymownie przedstawiał w wykładach (i w dyalogu Ἀποκαρτερῶν) dolegliwości życia ludzkiego, że z powodu wywołanych jego wykładami licznych samobójstw stracił licencyę nauczania w Aleksandryi (ut ... a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi iis auditis mortem sibi ipsi consciscerent) nie był bynajmniej Cynikiem, ale Hedonikiem, a zarazem kontynuatorem sofistycznej tradycyi Prodikosa.

Tak odniesienie przeważnej części przedmiotów i motywów w wykładach Telesa i Muzoniusza, uchodzących za najczystsze okazy diatryby cyniczno-stoicznej, do nauk Sokratesa Ksenofontowego i późniejszych dyalogów sokratycznych doprowadziło nas do potwierdzenia zdania E. Schwartza (Antike Charakterköpfe II 1910, str. 24), że w rozwoju parenetycznej prozy, która od IV w. niosła w szerokie koła etykę filozoficzną, Cynicy nie mieli wybitnego udziału, a popularne kazanie filozoficzne już przez swoją nazwę (διάλεξις czy ὁμιλία, dodajemy od siebie) i pewną manierę formalną zdradza swe pochodzenie z praktyki mniejszych szkół sokratycznych (tamże,

---

konsolacyi. Także Hartlich (Exhort hist. crit.) wskazuje na sofistyczne protreptyki, powołując się zwłaszcza na Plat. Euth. 237 D. Wreszcie Geffcken (Kynika) i Gerhard (Phoinix v. Kolophon) dowodzą, że sofistyka w niejednem przygotowała materyał cynizmowi. Te obserwacye znajdują pełny sens po wykazaniu, że Antystenes czy Bion łączyli sokratykę — z sofistyką.

[1]) Jak to już zauważył Welcker i inni dawniejsi u Burescha (Consolationum historia critica p. 16) i nowsi u Joela (d. echte u. Xenoph. Sokrates II 1, 185, uw. 1).

str. 25). Ową manierę widzi Schwartz w rozbiciu dyalogu filozoficznego na krótkie rozmowy z anonimowym interlokutorem. Nie mniej jednak w oczy wpada operowanie analogiami z życia codziennego i z jego rozmaitych zajęć. Wystarczy przypomnieć Telesa nr. 1: »Czy aktorzy dobrze grają dlatego, że wydają się dobrymi aktorami, czy że są? A cytrzyści? Taksamo i w innych czynnościach« lub Muzoniusza nr. 2: »W cnocie nie ma takiego specyalisty jak lekarz, muzyk, sternik i t. d.«, by przyznać, że to jest metoda i maniera Sokratesa, do którego Kritias powiedział (Mem. I 2, 37): »Będziesz musiał poniechać owych szewców, cieśli, kowali, bo jak sądzę, całkiem się już zużyli, tak często masz ich na ustach«. — Niemniej od Sokratycznej zaważyła na popularnej parenetyce tradycya sofistyczna, której ślady (Prodikos) widzieliśmy już w Sokratyce [1]). Ona to, ubrawszy praktyczną filozofię sokratyczną w szaty retoryki, poniosła ją (przez szkołę) tam, dokąd sięgała retoryka, a więc do wszystkich niemal gatunków literatury starożytnej. Mężem, który pierwszy połączył sokratykę z sofistyką, był uczeń Sokratesa, Antystenes [2]) (ca 440—370). Przed poznaniem Sokratesa uczeń Gorgiasa i sam sofista, ćwiczył się przy boku Sokratesa w filozoficznem znoszeniu swego ubóstwa (Xen. Conv.), ale po jego śmierci dalej żył z płatnych wykładów na temat erystyki, retoryki, objaśniania poetów. Mimo rekonstrukcyi Joela musimy wyznać z E. Schwartzem (Antike Charakterköpfe II p. 11 n), że bardzo płodna jego działalność pisarska jest dla nas tylko schematem, którego nie można zbyt silnie dotykać, jeśli się nie chce chwycić za próżnię. To tylko pewne, że przykład Sokratesa, który dla braku czasu nie starał się o dochody i nie dbał o swoją osobę, dostarczył mu żywej treści do wypełnienia sofistycznego postulatu o samostarczalności (αὐτάρκεια) indywiduum i pchnął go do walki przeciw pożądliwościom i potrzebom, które krępują wolność i niezależność człowieka: Za środek tej walki ogłosił trud (πόνος), fizyczne zahartowanie się i opanowanie zmysłów. W filozoficznych romansach o Heraklesie i Cyrusie dowodził, że jedynie πόνος prowadzi do szczęśliwości, do której największą przeszkodą jest hołdowanie rozkoszy. Antystenesa πόνος, to już nie szlachecki training sportowy, stanowiący przygotowanie

---

[1]) Joel I p. 506 n dopatruje się też w Mem. Ksenofonta wpływów Gorgiasza za pośrednictwem Gorgiańczyka Antistenesa.

[2]) Literatura u Natorpa w Pauly-Wissowa Realenzyklop s. v. Antistenes.

do agonów, sławionych przez Pindara, ale szara, codzienna praca rolnika i rzemieślnika. Mimo to nie wolno zapominać o tem, że Antystenes głosi swe nauki płacącym honorarya uczniom i dlatego nie wolno uważać go za głosiciela filozofii greckiego proletaryatu.

Z tradycyą sofistyczną zerwał dopiero Synopejczyk Diogenes[1]), żyjący w Atenach i Koryncie za czasów Filipa Macedońskiego. Ten, jak Sokrates, nie chciał nikogo uczyć słowem. wykładem; chciał tylko własnem życiem pokazać, że głoszona przez Sofistów i Antystenesa αὐτάρκεια doskonałego męża jest możliwa dla każdego, kto się uwolni od wszelkich zbytecznych, a więc nienaturalnych potrzeb i namiętności, od trosk i niepokojów, a słucha tylko głosu natury. Głównem jego zajęciem było smaganie zapomocą dowcipnych argumenta ad hominem filistra ateńskiego, zależnego od wymagań wyrafinowanej cywilizacyi i wołanie o powrót do natury: »Jestem fałszerzem monety i odwracam bieżące wartości«, mawiał o sobie, igrając z greckiem νόμισμα i νόμος. Jeśli prawdą jest, że czasem chwytał za pióro, by pisać »Tragedye« o Edypie, Tyestesie i t. d., to tylko w służbie odwracania wartości literackich i moralnych: Więc Edypowi tragedyi dowodził przez usta jakiegoś interlokutora, że nic się strasznego nie stało przy poślubieniu matki i płodzeniu z nią dzieci, skoro t. zw. incest nie jest niczem nienaturalnem; Tyestesa pocieszał po spożyciu strasznej potrawy z ciał własnych synów, że jedzenie mięsa ludzkiego nie jest niczem gorszem od żywienia się mięsem zwierząt... Od wywodzenia Diogenesa od Antystenesa powinna nas wstrzymać choćby tak okoliczność, że znający obu Plato nazwał go »szalonym Sokratesem«, nie szalonym Antystenesem.

Oryginalny »pies«, jak go nazywał lud, nie chcąc być niczyim nauczycielem, nie stworzył żadnej sekty. Głową tak zwanych Cyników stał się dopiero naśladowca Diogenesa, bogaty Tebańczyk Krates[2]), który pozbywszy się dobrowolnie majątku, familii, nawet ojczyzny, głosił wśród zawrotnych katastrof epoki dyadochów niezniszczalną wolność indywiduum. Wątku do nauk dostarczali mu Sokratycy, zdaje się głównie Antystenes, a że te nauki były głoszone z miłością, nie szyderstwem (jak u Diogenesa), że illustrował je przykład życia Kratesa, wpływ jego na otoczenie był ogromny.

---

[1]) E. Schwartz, Charakterköpfe II 1910, str. 1 nn.

[2]) E. Schwartz, j. w. str. 19 nn.

Dopiero przy nim można zastosować zdanie biblijne οἱ πένητες εὐαγγελίζονται, dopiero od jego czasów istnieje wzór życia brodatego cynika-proletaryusza w grubym płaszczu z torbą skórzaną przewieszoną przez ramię, z kosturem w ręku [1]), attrybutami, których nie można z Joelem odnosić do wzoru skóry lwiej i maczugi Heraklesa. Pochwały owej torby żebrackiej głosił Krates w zachowanym fragmencie 4 (Sill. gr. Wachsmuth):

Πήρη τις πόλις ἐστὶ μέσῳ ἔνι οἴνοπι τόπῳ
καλὴ καὶ πίειρα, περίῤῥυτον οὐδὲν ἔχουσα,
εἰς ἣν οὔτε τις εἰσπλεῖ ἀνὴρ μωρὸς παράσιτος,
οὔτε λίχνος, πόρνης' ἐπαγαλλόμενος πυγῇσιν,
ἀλλὰ θύμον καὶ σκόρδα φέρει καὶ σῦκα καὶ ἄρτους,
ἐξ ὧν οὐ πολεμοῦσι πρὸς ἀλλήλους περὶ τούτων,
οὐχ ὅπλα κέκτηνται περὶ κέρματος, οὐ περὶ δόξης.

Jest to widoczna parodya Homerowego (τ 172 nn) opisu Krety, jak Homerowemi parodyami były wszystkie jego Σίλλοι, wydane najlepiej u Dielsa Poët. philos. fragmenta (1901). Nawiązywał w nich do parodystycznych Silloi rapsoda filozoficznego Ksenofanesa, a parodyę swą rozciągał i na hymny rapsodów (fr. 12 ὕμνος εἰς Εὐτέλειαν), elegie Solona (fr. 10), tragedye (fr. 13), epigramy (fr. 14). Ta literatura parodystyczna miała źródło w tej samej opozycyi przeciw kulturze i konwenansom, co życie Diogenesa i Kratesa; zadaniem jej było niszczenie istniejących form estetycznych przez parodyowanie; a że parodyowane oryginały pobrzmiewały jeszcze w uszach słuchaczów, paradoksalne myśli cyniczne znajdywały drogę do dusz na skrzydłach humoru.

Parodystyczna literatura Kratesa była skuteczną bronią propagandy moralizatorskiej, ale nie mogła stanowić koniecznego dla każdej szkoły autorytatywnego Zakonu. Przykazania i przypowieści, które się miały nań złożyć, zaczął spisywać dopiero ulubiony uczeń Kratesa, Metrokles [2]) we formie t. zw χρεία, dowcipnej anegdoty. Dzięki dyssertacyi heidelberskiej G. von Wartensleben'a (Begriff der griech. Chreja und Beiträge zur Geschichte ihrer Form, Heidelberg, 1901) możemy się zoryentować w zagmatwanej tradycyi starożytnej o tej formie literackiej. Do naszych czasów utrzymała się retoryczna

[1]) Jest to zwykły strój chłopa ateńskiego z IV w., przychodzącego na cały dzień do miasta. Schwartz j. w.

[2]) Literatura w Susemihla, Gesch. d. griech. Litt. in der Alexandrinerzeit, Lpzg 1891, 1892.

tradycya »chryi«, jako ćwiczenia szkolnego, wykazującego przykładami prawdziwość jakiejś sentencyi według stałej dyspozycyi. Przykłady takich chryj znamy z Hermogenesa i Aftoniusza (Progymnasmata). Chryja Metroklesa nawiązywała do dawnych gnom poetycznych i prozaicznych, na które powołuje się już Pindar (Istm. II 11: χρήματ' ἀνήρ Aristodema), Simonides (fr. 5, 8 Pittaka), Ajschylos (Prom. 887: ὡς τὸ κηδεῦσαι καθ'ἑαυτὸν ἀριστεύει μακρῷ), a które tradycya łączyła z siedmiu mędrcami. Jeśli Hermogenes (progymn. c. 3) definiuje chryję jako ἀπομνημόνευμα λόγου τινὸς ἢ πράξεως ἢ συναμφοτέρου, σύντομον ἔχον δήλωσιν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χρησίμου τινός ἕνεκα, to ma na myśli liczne zbiory ἀπομνημονεύματα o najrozmaitszych filozofach, których osad przechował się w gnomologiach [1]). Mamy tam pouczające anegdoty, dotyczące przedstawicieli wszystkich szkół Sokratycznych, więc obok Sokratesa Euklejdesa i Stilpona ze szkoły megarejskiej, Menedemosa, reprezentującego kierunek elejsko-erytrejski, Platona (Akademia), Arystotelesa i Teofrasta (Perypat), wreszcie Hedoników, Cyników i Stoików. Z wielu nazwiskami, jak Arystyppa (La. Di II 84, 85), Metroklesa (ibid. VI 33) i i. łączy Laertios Diogenes autorstwo poszczególnych χρεῖαι (o Arystyppie: Χρεία πρὸς Διονυσίου θυγατρός) lub ich zbiorów (o tymże Χρειῶν τρία); innym, jak Diogenesowi (ibid. VI 80) przypisuje je niewątpliwie na podstawie tradycyi późniejszej. O Kratesie przekazał najwięcej takich anegdot Stoik Zenon w Κράτητος ἀπομνημονεύματα (La Di. VII 4) i Χρεῖαι (idem VI 91).

Istniała już więc tradycya życia cynicznego, illustrowana mniej lub więcej dowcipnemi i paradoksalnemi powiedzeniami rozmaitemi χρεῖαι i ἀποφθέγματα. Nie było jeszcze organu popularyzowania nauki cynicznej. Organem innych szkół, począwszy od Platona, był filozoficzny dyalog [2]). W tej formie próbowała sokratyka objaśnić świat i człowieka, a przedewszystkiem ugruntować moralność, do czego

[1]) Największy zbiór starożytny odnalazł i wydał z komentarzem, stanowiącym niewyczerpany skarbiec parallel, prof. L. Sternbach jako Gnomologium Vaticanum, Wiener Stud. IX 1887 — XI 1889. Obejmuje on 577 pozycyi, łączonych nietylko z nazwiskami filozofów, ale także poetów (Symonides, Eurypides), mowców (Demostenes, Demades), polityków, wodzów, królów.

[2]) Por. R. Hirzel, Der Dialog, Lpzg 1895; E. Norden, Antike Kunstprosa, Lpzg[1] 1898; J. Kaerst, Gesch. des hellenist. Zeitalters II 1 1909 (2 R. Die Philosophie des Hellenismus); E. Schwartz, Charakterköpfe II, 1910; P. Wendland, Hellenistisch-römische Kultur[2], 1912, p. 11 nn.

nie wystarczała religia, która streszczała się jedynie w εὐσέβεια, t. j. najlepszym sposobie czczenia bogów. Z ust Sokratesa padły w Atenach wieczne prawdy, że czynienie dobrze polega na wiedzy; że gorzej jest złe wyrządzać niż złe cierpieć; że wszystkie skarby świata nic nie znaczą, jeśli się niema szczęścia wewnętrznego i t. d. Na posiew tego nowego daru Demetry, przychodzącego z Aten, spulchnił żelazem świat wielki oracz i siewca Aleksander [1]). Wśród burz wojennych kiełkuje w piersi ludzkiej tęsknota za pokojem; za tem, by ἀταράχως, ἀλύπως, ἀπαθῶς ζῆν, a wobec zbrodni, strojącej się nawet dyademem, żądają miliony serc zadośćuczynienia dla podeptanego poczucia sprawiedliwości: Wtedy filozofowie pokazywali krwawe cięgi, pochodzące od grzechów, na duszy tyrana; odnajdywali w sercu grzesznika katusze Iksyona i Tantala; dowodzili, że ród ludzki ulepiony jest ze sprzeczności i lamentów: Tylko mędrzec idzie niewzruszony swą drogą, jak wieczny krąg słoneczny. Świat wzmacniał się i budował, widząc wśród siebie gromadę boskich mężów, różnych nauką, jednakich życiem, wzniesionych ponad grzech i nędzę — przez filozofię.

I któżby nie zapragnął i dla siebie tego ambrozyjskiego pokarmu duszy? Ale jak zaspokoić to pragnienie? Czytaniem dzieł filozoficznych? — Kto ma czas na czytanie? Kto niewolnika, któryby mu czytał? Zresztą cóż znaczy martwe słowo, zwłaszcza u ludzi, którzy się nigdy nie oduczyli rozkoszować uchem? W Atenach i gdziekolwiek indziej działali nauczyciele, tylko niewielu dobrze t. j. bogato urodzonym środki pozwalały przejść gruntowny kurs filozofii. Komu zajęcia nie pozwalały na wyłączne poświęcenie się studyom, dalej cały świat kobiecy coraz samodzielniejszy i swobodniejszy, wreszcie tłum niezamożnej, przywiązanej brakiem majątku do miejsca pobytu młodzieży, wszyscy ci potrzebowali przynajmniej surogatu filozofii. Bo choć kto sam musiał zrezygnować

[1]) Korzystam ze sposobności, by tu zwrócić uwagę na wykład Wilamowitza, wypowiedziany 4. kwietnia 1916 r. w Warszawie przed oficerami generalnego zarządu (Generalgouvernement) p. t.: Alexander der Grosse (Reden aus der Kriegszeit, V Heft, Berlin Weidmann, 1916). We wstępie powołuje się autor na swe członkostwo w krakowskiej Akad. Um. i przyjazne węzły, łączące go z polskimi kolegami i uczniami, by potem w wykładzie silnie akcentować, jak wielki zdobywca szanował odrębny charakter (Eigenart) podbitych ludów, ich język, religię, instytucye, kulturę. Poodczytowa mowa generała Beselera przenosiła tę historyę w czasy dzisiejsze.

z wyższego wykształcenia, ten pragnął przynajmniej swe dzieci podnieść do wyższej sfery towarzyskiej. Wobec takiego popytu na filozofię (identyczną z wyższem wykształceniem) nie brakło nauczycieli, z których jedni czuli w sobie powołanie na lekarzy dusz, drudzy szukali w nauczaniu sposobu do życia, zarobku. Takich następców sofistów z V w. przed Chr. było najwięcej, ale jeśli tamci sofiści mieli przeważnie polor arystokratyczny, zastosowany do bogatych kół słuchaczy, to tych możemy nazwać pod każdym względem sofistami demokracyi, a nawet proletaryatu.

Stosownie do zmienionego audytoryum musiała uledz zmianie i metoda nauczania. Platońskie διαλέγεσθαι, czy ἐπιχειρεῖν, jak mówił Antygonos z Karystos, współbadanie ucznia z nauczycielem stało się niemożliwe. Trzeba było wykładać. Ale tradycya szkół Sokratycznych, które w dyalogach obrobiły już prawie wszystkie piekące podówczas problemy etyczne, była zbyt silna, by dopuścić do wykładu dogmatycznego. Zresztą ‚demokratyczna' publiczność nie byłaby zdołała podążyć za logicznem rozwinięciem jakiegoś tematu. Więc Sokratyczny dyalog dramatyczny zastąpiono dyalogiem pozornym, do którego wykładający sam wprowadzał bezimiennego przeciwnika («Ktoś»), sam podnosił z jego strony pytania i zarzuty i odpowiadał na nie w łatwym wykładzie, okraszonym łatwymi wdziękami figur gorgiańskich, dostosowanym w stylu do smaku publiczności. Publiczność nie była ciekawa, jak się na rozmaite kwestye etyczne zapatruje jakiś Teles czy inny nauczyciel cnoty; ona chciała z jego ust słyszeć nauki dawnych mędrców (οἱ ἀρχαῖοι), Sokratesa, Diogenesa, Kratesa. Wskutek tego owe wykłady przybrały charakter reprodukcyi obcych myśli, kazania na obcy temat, homilii. I homilia (obok dialeksy) jest najwłaściwszą nazwą tych świeckich kazań filozoficznych, a homilie chrześcijańskie Origenesa czy św. Bazylego nie mniej dokładne dają nam o nich wyobrażenie, jak wyciągi z Telesa i Muzoniusza. Od siebie dodawał mowca moralizującą parenezę, przytaczał na okrasę wiersze z ulubionych poetów narodowych, Homera i Eurypidesa, przykłady z historyi czy mitologii, uchodzącej za historyę, najnowszy dowcip z komedyi, najświeższą anegdotę miejską...

Filozofia, która dotąd chodziła w poważnym himationie czy skromnym trybonie znowu, jak za czasów sofistów, odziała się w teatralny strój barwny, kwiecisty. Teofrast (u Strabona I 2, 2 p. 15 Cas.) przypisuje tę zmianę jej kostyumu Bionowi, który πρῶτος ἀν-

θινὰ ἐνέδυσε τὴν φιλοσοφίαν [1]), co Eratostenes (tamże) uzupełnia uwagą: ἀλλ' ὅμως πολλάκις εἰπεῖν ἄν τινα ἐπ'αὐτοῦ τοῦτο, ,οἵην ἐκ ῥακέων ὁ Βίων' (cf. Od. XVIII 74): Jak z szat żebraczych błyskał majestat królewski Odysseusza, tak z cynicznych dowcipów Biona przeglądał umysł prawdziwie filozoficzny. Cynizm, operujący realistycznymi wyrazami i obrazami łączył się u niego z teatralną patetycznością, zwłaszcza w ustępach, piętnujących zepsucie możnych i bogatych tego świata: ἦν δὲ καὶ θεατρικὸς καὶ πολὺς ἐν τῷ γελοίως διαφορῆσαι, φορτικοῖς ὀνόμασι κατὰ τῶν πραγμάτων χρώμενος. Hense (praef. p. LXXI) słusznie objaśnia owe φορτικὰ ὀνόματα jako wyrazy realistyczne, pospolite i przypomina przykład deklamatora Albucyusza (Sen. Contr. VII praef. 3), który się niemi posługiwał, gdyż »timebat, ne scholasticus videretur«.

Zachowana prawie w zupełności homilia Telesowa περὶ αὐταρκείας (nr. 2) wystarcza zupełnie do zaznajomienia nas z tym nowym stylem nauk filozoficznych. Styl to tak zwany azyański [2]); peryod rozbity w nim na krótkie zdania, powiązane ze sobą częstokroć assonancyami. Serye takich pytań i odpowiedzi [3]), jak powyżej str. 29, powracają odtąd stale w tego rodzaju naukach aż do najpóźniejszych czasów. Z końca IV w. po Chr. przytaczamy przykład św. Grzegorza z Nazyanzu (or. 26, c. 11 o prawdziwym filozofie): Νέος ἐστί; κατὰ τῶν παθῶν ἀνδρισθήσεται... Νεύει πρὸς γῆρας; Ἀλλ' οὐχὶ γηράσει καὶ τὴν ψυχήν... Ὥρας ἔλαχεν; Ἀντιστίλψει τὸ κάλλος τῷ κάλλει, τὸ τῆς ψυχῆς τῷ τοῦ σώματος. Παρῆλθε τὸ ἄνθος ἀνεπηρέαστον; Νεύει πρὸς ἑκυτὸν οὐδὲ οἶδεν ὁρώμενος. Αἰσχρὸς τὸ φαινόμενον; Ἀλλ'εὐφυὴς τὸ κρυπτόμενον... Po ośmiu takich pytaniach z dłuższemi odpowiedziami czytamy dalej (c. 12 med.): Διωχθήσεται; Ἀνέξεται. Βλασφημηθήσεται; Παρακαλέσει. Διαβληθήσεται; Προσεύξεται

---

[1]) Warto przypomnieć, że to samo o Demetryuszu z Faleronu mówi Kwintilian (X 1, 83): versicolor illa, qua Demetrius Phalereus dicebatur uti, vestis, a Demetryusz z Faleron był pierwszym organizatorem szkolnej retoryki hellenistycznej, p. Norden, Kunstprosa I p. 127. On więc jest pośrednikiem między sofistami a Bionem.

[2]) Wywodzony od Hegesiasa (ok. 250) z Magnezyi pod Sipylosem, kontynuatora sofistów, przedewszystkiem Gorgiasza (cf. Norden, Kunstprosa I 134), ale znany już Demetriosowi z Faleron (tamże I 127).

[3]) Cycero Parad. praef. uważa to za cechę suchego wykładu Stoików: Stoicus... in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod propusuit, efficit.

i jeszcze dwa inne pytania i odpowiedzi. Komu za daleko do Grzegorza, może sięgnąć do filozofa Seneki, a i w jego moraliach znajdzie takie same łańcuchy krótkich pytań i odpowiedzi. Inne właściwości stylu Bionowego już Norden (Antike Kunstprosa I p. 129 adn.) odniósł do wzoru Sokratesa Platonowego. Więc wprowadzenie fikcyjnego przeciwnika, który się upiera, że Bieda ma przecież coś nieprzyjemnego, porównywa z ustępem w Protagorasie p. 352 E sqq., gdzie Sokrates wzywa interlokutora, by spróbował z nim pouczyć ludzi, co to znaczy ulegać namiętnościom: Ἴσως γὰρ ἂν λεγόντων ἡμῶν ὅτι οὐκ ὀρθῶς λέγετε ὦ ἄνθρωποι, ἀλλὰ ψεύδεσθε, ἔροιντ' ἂν ἡμᾶς κ. τ. λ. Πάλιν τοίνυν, εἰ ἔροιντο ἡμᾶς· τί οὖν φατε τοῦτο εἶναι... εἴποιμ' ἂν ἔγωγε πρὸς αὐτοὺς ὡδί κ. τ. λ. Różnica między occupatio Sokratesa (ἔροιντ' ἂν ἡμᾶς) a formułą wprowadzającą przeciwnika w homiliach jest ta, że tu zamiast zdania hipotetycznego spotykamy bezbarwne φησίν. Bionowej figurze: »To też gdyby rzeczy mogły zabrać głos i t. d.« i »Gdyby Bieda przemówiła do tego, co na nią narzeka« odpowiada znana rozmowa Sokratesa z Prawami w Krytoni ep. 50 A sqq. lub następujące zdanie Platońskiego Protagorasa p. 361 A: καί μοι δοκεῖ ἡμῶν ἡ ἄρτι ἔξοδος τῶν λόγων ὥσπερ ἄνθρωπος κατηγορεῖν τε καὶ καταγελᾶν, καὶ εἰ φωνὴν λάβοι, εἰπεῖν ἂν ὅτι ἄτοποι γ' ἐστέ, ὦ Σώκρατές τε καὶ Πρωταγόρα κ. τ. λ. Ponieważ podobnem wprowadzeniem mówiącej personifikacyi posługuje się i Antifon (frgmt. 131 Blass.) i Antistenes (u La. Di VI 6: εἰ φωνὴν λάβοι ὁ χαλκός), a niczem innem nie jest też Prodikosa spór między Arete i Kakia (u Ksenoph. Mem. II 1, 21 nn), wolno przypuszczać, że sztuczką tą posługiwali się już sofiści i że od nich przeszła ona na późniejszych [1]). Pokrewne z temi mówiącemi personifikacyami są allegorye, a nie mniej łatwo jak one przemawiają do wyobraźni podobieństwa (ὁμοιώματα), porównania (συγκρίσεις), łączące się z antytezami jak: człowiek i zwierzę, król i żebrak, wykwintna biesiada i zupa rumfordska, bogactwo i ubóstwo; wreszcie cyniczne anegdoty, w rodzaju tych, jakie u Telesa w ustępie 2 czytamy o Diogenesie i Sokratesie.

Odkąd filozofia dostała od Biona kokieteryjny strój hetery, musieli ją podobnie ubierać nawet najpoważniejsi filozofowie, jeśli

---

[1]) Cf. Demetr. Phaler. u Stob. Flor. VIII 20: Αὐτίκα γὰρ εἰ τῷ πολεμοῦντι καὶ παρατεταγμένῳ παρασταίεν ἥ τε Ἀνδρία καὶ ἡ Δειλία, πόσον ἂν οἴεσθε διαφόρους εἰπεῖν λόγους. ἆρ' οὐχ ἡ μὲν Ἀνδρία κ. τ. λ.

chcieli, by ich słuchano. Podniebienia publiczności, przyzwyczajone do taniego kawioru, nie przyjmowały już prostszej strawy. Filozof musiał robić koncessye modnej retoryce. Słyszymy więc, że jedyny przedstawiciel starszej Akademii, Krantor (um. przed 270), pocieszając po stracie dzieci niejakiego Hippoklesa, ubrał swą sławną konsolacyę (περὶ πένθους) w szaty barwnej homilii, z której znamy szeroko rozprowadzoną allegoryę. Fanatyczny Stoik Kleantes († 233) przetykał wątek swych wywodów wierszykami, z których jeden jest dyalogiem między Rozsądkiem (Λογισμός) a Namiętnością (Θυμός). Perypatetyk Ariston z Keos (wiek III) nie zajmuje się zupełnie ścisłą nauką, ale popularną moralistyką. Jego dziełko p. t. ‚Lykon' zestawia Plutarch (de aud. poet. 1) z Abarisem Heraklejdesa z Pontu i bajkami Ezopa, a Strabo (X 486) nazywa go τοῦ Βορυσθενίτου Βίωνος ζηλωτής. By między tymi popularyzującymi retorycznie etykę filozofami nie brakło przedstawiciela Hedoników, wymieniamy uczniów Arystyppa, wspomnianego już Hegezyasza z Kyreny z przydomkiem ὁ Πεισιθάνατος i współczesnego Cyceronowi Epikurejczyka Filodema z Gadary. Jego pisemko περὶ τοῦ καθ' Ὅμηρον ἀγαθοῦ βασιλέως (ed. A. Olivieri, Teubner 1909) zawiera myśli z Ksenofonta i z Antystenesa (cf. Barner, Comparantur inter se Graeci de regentium hominum virtutibus auctores diss. Marburg 1889), rozprawka περὶ ὀργῆς (ed. C. Wilke, Teubner 1914) wykazuje te same źródła, z których czerpał i Seneka (De ira) i Plutarch (περὶ ἀοργησίας) i św. Bazyli (Hom. X κατὰ ὀργιζομένων) i św. Grzegorz z Nazyanzu (poem. κατὰ θυμοῦ), a dziesiąta księga περὶ κακιῶν (ed. Christ. Jensen, Teubner 1911) jest streszczeniem listu perypatetyka Aristona z Keos.

Jeśli Hedonicy, Akademicy, Perypatetycy, Stoicy, Epikurejczycy posługiwali się aż do czasów Cycerona (tem bardziej potem w epoce zupełnego synkretyzmu tak filozoficznego jak religijnego) w tych samych kwestyach tymi samymi argumentami, jeśli je przejmowali nawzajem od siebie bez względu na przynależność sekciarską, czy wolno nam owe kwestye i ich argumentacye nazywać specyalnie cynicznemi i stoicznemi? Wszak samo życie cyniczne zamarło szybko [1]), odkąd po burzach czasu dyadochów i epigonów świat grecki skonsolidował się powoli w wielkich monarchiach i związkach republikańskich państw, a indywidualizm znalazł łatwiejsze i wygodniejsze

[1]) E. Schwartz, Charakterköpfe II str. 26.

schronienie w wielkich szkołach filozoficznych niż w żebraczej wędrówce, na którą się Cynik (ale tylko Krates) sam skazywał. Ostatecznie już Dyogenes i Krates żyli po śmierci nie w własnych dziełach, lecz w literaturze o nich pisanej; a ta literatura nie była wyłącznie dziełem Cyników, bo nawet Bion nie był prawdziwym Cynikiem, lecz cynizującym sofistą z przymieszką opportunizmu hedonistycznego. Wobec tego jak Cycero nie znał i nie uznawał specyalnej literatury cynicznej[1]), choć wywody samych Tuskulanek można zillustrować licznemi parallelami niby cynicznemi, tak i nam wolno zaprzeczyć istnieniu specyalnie cynicznych dialeks czy homilii w czasach przed-Chrystusowych. Należą one do filozofujących sofistów jak Bion, lub retoryzujących filozofów wszelkich odcieni, ale najmniej do Cyników.

Z Sokratyki wyszła hellenistyczna filozofia moralna, która stosownie do potrzeb czasu stroiła się w modne szaty azyańskiej retoryki (jako spadkobierczyni ateńskiej sofistyki) i zasilała wszelkie gatunki literackie. Geffcken (Kynika u. Verwandtes 1909) wykazał motywy i formuły właściwe diatrybie cynicznej w hellenistycznej poezyi, zwłaszcza epigrammatycznej i w poematach Grzegorza z Nazyanzu. Pohlenz (Die hellenistische Poesie u. die Philosophie, Χάριτες für Leo zum 60 Geburtstag dargebracht, 1911) uzupełniając te obserwacye, dodał, że ideałem koła (nie szkoły) Kallimacha jest szczupłe grono przyjaciół, do którego poeta ucieka przed burzami świata, znajdując w niem zastępstwo za polis i działalność obywatelską tak dobrze, jak uczniowie Epikura w Ogrodzie lub uczniowie Krantera w Akademii. Μὴ πολὺ πρῆσσε i Λάθε βιώσας, to ich hasła, a zadowolenie Hekali w φιλόξεινος κλιή lub Ikariosa w ubogiej chacie ich illustracya. Westchnienie Ptolemajosa, który na widok biedaków, spożywających skromny obiad zawołał: »O ja nieszczęsny, czemużem się nie urodził jednym z nich« (Athen. 536e) jest westchnieniem wszystkich posiadających i przesyconych tej epoki.

Jeśli już poezya opisowa i epigrammatyczna zasilała się ze źródeł współczesnej moralistyki, to tem więcej pokarmu znajdywała w nich poezya satyryczna[2]), której głównym przedmiotem jest prze-

[1]) Tenże, str. 2: Diese antiken Bettelmönche, wie man sie wohl genannt hat, werden stehende Typen erst in der Kaiserzeit; noch Cicero weiss nichts von ihnen zu erzählen, auch die klassischen Dichter der augusteischen Epoche kennen sie nicht, wenigstens nich als Erscheinungen der Gegenwart.

[2]) Por. J. Geffcken, Studien zur griech. Satire, Neue Jahrb. 27, 1911.

cież moral. Wydane z papyrusów przez Gerharda choljamby Fojniksa z Kolofonu (z w. IV), zwracające się przeciw brudnej chciwości (αἰσχροκέρδεια) i pederastyi, zawierają oczywiście znane z literatury moralizatorskiej τόποι κατὰ πλουτούντων, a gdybyśmy lepiej znali Ἴαμβοι Kallimacha, występującego w masce zmartwychwstałego Hipponaksa, i w nich znaleźlibyśmy niejednę parallelę do współczesnej moralistyki[1]). R. Helma studya nad Lukianem (Lukian u. Menipp. 1909) wskrzesiły z nieuchwytnej mgławicy działalność literacką Menipposa z Gadary (ok. 280), twórcę popularnej u Rzymian *satura Menippea*, formy literackiej zwyrodniałej, bo operującej na przemian prozą i wierszem. Formę tę, żyjącą do dziś dnia w librettach operetek, przejął Menipp z współczesnego scenicznego mimu, którego papyrusowe okazy studyować można w dodatku do Crusiusowego Herondasa (wyd. B. G. Teubner, 1915). Lukian eksploatował najbardziej dwie satyry Menippa. W jednej, nieznanej nawet z tytułu, przedstawiona była podróż do nieba. Menipp, przypiąwszy sobie skrzydła, wzleciał cudownie najpierw na księżyc, skąd przypatrywał się marności działań i dzieł ludzkich, potem do nieba, gdzie dysputował z Zeusem o czci bogów, przeznaczeniu i filozofach. Dla załatwienia spraw, przez niego poruszonych, zwołał Zeus zgromadzenie bogów, którzy przy tej sposobności spierali się o miejsca zarządził oczyszczenie Olimpu z boskich przybłędów i dawszy Menippowi rozmaite zlecenia, odprawił go na ziemię. — W drugiej satyrze, zatytułowanej Nekyja, wędrował Menipp do Hadesu. Przy wejściu do podziemia, spotkał się ze zmarłym tyranem i innymi potentatami, nad którymi wypowiadał złośliwe uwagi wraz z nowymi znajomymi, szewcem Mikyllosem i Cynikiem Diogenesem. Wszystkich przewozi Charon przez jezioro. Assystują oni przy sądzie zmarłych, a potem Menipp, otrzymawszy od Tejresiasa tajemnicę szczęśliwego żywota, wraca na światło dzienne.

Mamy tu bezwątpienia do czynienia z poezyą zoryentowaną cynicznie. Ale z tego nie wynika, jakoby sam Menippos był Cynikiem, jak nim nie był Meleagros z Gadary (ok. r. 80 przed Chr.), który wprawdzie pisał cyniczną Λεκίθου καὶ Φακῆς σύγκρισις (porównanie czy spór zupy grochowej i soczewiczowej), ale równocześnie jest autorem wielu bynajmniej nie cynicznych epigrammatów, treści przeważnie erotycznej i wydawcą wieńca (Στέφανος) epigrammatów dawniejszych;

[1]) Literatura u Gerharda, Pauly-Kroll Realenzyklop s. v. Jambographen.

jak nim nie był wreszcie Lukian z Samosaty, który mimo naśladowania Menippa występował gwałtownie przeciw Cynikom, a w Hermotimosie zalecał jako jedyną prawdziwą filozofię — sceptycyzm. W tem miał Lukian poprzednika w Timonie z Flius (ok. 225) który w drugiej księdze Silloi[1]) opowiada jak za przykładem Odysseusa zstąpił do podziemia po prawdziwego filozofa. Nie znaleźli w oczach jego łaski nawet plebejscy Sokratycy, jak Antysteues, Ksenofon, Ajschines i i., nie podobali mu się przedstawiciele szkół dawniejszych i późniejszych. Dopiero w sceptyku Pyrronie pokazał mu Sokrates doskonałego filozofa.

Nekyja Timona nie należy zupełnie do poezyi, zależnej od współczesnej moralistyki. Wspomnieliśmy o niej tylko dlatego, by pokazać, że jak prozaiczną homilią czy dialeksą, tak samo wierszowaną satyrą posługiwali się zwolennicy różnych szkół filozoficznych, w danym razie sceptycy. Nie cynizm więc specyalnie, ale cała hellenistyczna moralistyka zasilała satyryków rzymskich, choć i Lucyliusz i Warro zawdzięczał niejeden motyw Menippowi, a Horacy Bionowi. Trudno jednak rozróżnić, co wynieśli ze szkół czy dzieł filozoficznych, a co z sal retorów. Bo nie ulega żadnej wątpliwości, że tematy filozoficzne wchodziły także w zakres ćwiczeń retorycznych.

Śledząc walkę o wychowanie młodzieży, toczącą się od dawna w Grecyi między sofistyką, retoryką i filozofią[2]), widzimy, że pod koniec wieku trzeciego, kiedy na katedrach filozoficznych siedzieli nieznaczni epigoni, retoryka, przejąwszy tyle metody filozoficznej, że mogła sklecić jaki taki system (τέχνη), wystąpiła z dawną pretensyą do całokształtu ogólnego wykształcenia. Przedstawicielem tej uniwersalnej retoryki jest w połowie II w. Hermagoras z Temnos, a popularność jej można mierzyć choćby tylko siłą polemik filozoficznych, skierowanych przeciw nowej retoryce, i wielkością koncessyi, czynionych jej przez filozofów na własnym terenie. Polihistor Posejdonios z Apamei nietylko pisał według wszelkich przepisów retoryki, ale w starości deklamował na retoryczne tematy wobec rzymskich panów. Wiadomo, że wiele zawdzięczał mu Cy-

[1]) Fragmenty u Wachsmutha, Sill. gr. rell. i Dielsa Poet. philosoph fragm.

[2]) Por. H. Arnim, Leben u: Werke des Dio von Prusa, 1898 str: 4—115; Wendland, Hell. Röm.-Kultur str. 57 nn.

cero, jakkolwiek sam ideał mowcy, wykształconego filozoficznie, przejął od Filona z Larissy [1]). Retoryka ma być według niego instrumentem, którym posługuje się prawdziwie wykształcony filozof, by działać w życiu praktycznem. Praktycznie kurczyło się to wykształcenie filozoficzne w szkole retora do traktatów, opracowywanych przez początkujących uczniów jako t. zw. theses: »Thesis est res, quae admittit rationalem considerationem sine definitione personae: an navigandum sit, an philosophandum« (Aug. de rhet. 5).

Aż do czasów Cycerona były takie theses główną formą ćwiczeń retorycznych. Że zajęcie się niemi dostarczało mowcy wiele materyału filozoficznego i to właśnie z tej filozofii moralnej, którą się zbyt pochopnie odnosi do rzekomej diatryby cyniczno-stoickiej, widać z Paradoxa Cycerona. W ich dedykacyi, zwróconej do Brutusa, czytamy: »degustabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti consuevi, cum ea, quae dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus«. Parodoksami filozoficznymi (loci graves ex philosophia... abhorrentes ab hoc usu forensi et publico), opowiada Cycero, posługiwał się nieraz w mowach senatorskich Stoik Kato Młodszy i zapomocą wymowy osiągał, że nawet ludowi wydawały się prawdopodobne (probabilia). Poruszał on tematy »de magnitualine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriae«, tematy szkoły stoickiej, »quae nullum sequitur florem orationis neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis quasi punctis, quod proposuit efficit«. Dopiero Kato miał je ubierać w ozdoby oratorskie. — Jeśli jednak przypomnimy sobie, jak po Bionie i Stoicy zaczęli zwracać uwagę na modną, popularną formę traktatów, zwróconych do szerszej publiczności, to wbrew doniesieniu Cycerona, i u Katona przyjmiemy także w oratorskiej szacie paradoksów wpływ grecki i nie uwierzymy, jakoby dopiero Cycero traktował retorycznie swe paradoksalne tezy: Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλὸν (nr. 1), ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν (nr. 2), ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται, (nr. 4), ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος (nr. 5). Tylko paradoks trzeci: ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ κατορθώματα jest specyalnie stoicki; do rozprowadzenia innych można przytoczyć tyle parallel niby cynicznych, że trzebaby je wywodzić z literatury cyni-

[1]) W. Kroll, Cicero und die Rhetorik, Neue Jahrb. XI str. 681 nn.

cznej, gdybyśmy nie wiedzieli, że były własnością całej popularnej moralistyki hellenistycznej.

O ile Cycero i jego współcześni posługiwali się tą filozofią, która rodzi obfitość mówienia, czy dostarcza treści wymowie (quae peperit dicendi copiam, Parad. prooem.), o tyle już pod koniec panowania Augusta ograniczono filozofię do dostarczycielki oklepanek, dających się zastosować w jakiejkolwiek deklamacyi. Seneka (Contr. I praef. 23) mówi o tych sententiae, »quae nihil habent cum ipsa controversia implicitum, sed satis apte et alio transferuntur, tamquam quae de fortuna, de crudelitate, de saeculo, de divitiis dicuntur: hoc genus sententiarum supellectilem (cf. σοφιστικὴ παρασκευὴ) vocabat (Latro)«. By nie sądzić, że tu idzie tylko o poszczególne, krótkie zdania ogólne, wystarczy przypomnieć sobie, jak nauczyciel Seneki, Papirius Fabianus, »filozof«, traktował deklamacyę o synu biedaka, który protestuje przeciw adoptowaniu go przez bogatego ojca na miejsce wydziedziczonych trzech synów własnych (Contr. II 1, nn.): Oto stanęły naprzeciw siebie szyki nieraz obywateli i krewnych, by zetrzeć się wręcz. Wzgórza napełniają się końmi i mężami i wnet cała okolica zaściela się zwłokami zabitych. Gdyby wtedy wśród tego tłumu trupów lub łupiezców tak ktoś zapytał: Jaka przyczyna zmusza człowieka do zbrodni przeciw człowiekowi? Bo nawet dzikie zwierzęta nie prowadzą ze sobą wojen, a choćby prowadziły, nie uczyłyby tego samego człowieka, rodu łagodnego i najbliższego bogom. Co za zaraza, jakie furje popędziły was do wzajemnego wylewania krwi, kiedy jesteście jedną rodziną i jedną krwią? Co za ogromne nieszczęście los czy przypadek zesłał na ten jeden ród? Czy mordowanie krewnych opłaciło się dla tego, aby można wydawać uczty dla ludu i aby domy błyszczały od złota? Wielkie to zaiste i czyste rzeczy, dla których raczej ojcobójcy patrzą na stoły i stropy, niż żeby niewinni mieli patrzeć na światło dzienne! Czy trzeba do służby zaprzęgać cały świat, by niczego nie odmawiać żołądkowi i namiętności?... Czy jest cokolwiek czegoby bogactwa nie zepsuły?« Tu następuje inwektywa przeciw budowaniu wysokich i wspaniałych domów, zakończona wykrzyknikiem: »O paupertas, quam ignotum bonum es!«, poczem retor rozwodzi się nad malowidłami ściennemi, przedstawiającemi góry, lasy, łąki, morza, by wyrazić przypuszczenie, że ci, co rozkoszują się temi imitacyami, nie widzieli nigdy prawdziwej, wspaniałej natury: »silvas virentisque gramine campos, quos rapidus amnis ex praecipi-

tio, vel, cum plana infusus est, placidus interfluit... maria... lenta aut hiberna, cum ventis penitus agitata sunt«. Jak dzieci, bawią się modelami, które można brać w ręce: nam magna non capit exigua mens. Dlatego zapomocą sztucznych budowli wydzierają teren morzu i na niem budują lub rowami sprowadzają morze w głąb lądu: »adeo nullis gaudere veris sciunt, sed adversum naturam alieno loco aut terra aut mare mentita aegris oblectamenta sunt». Brzmi to, jak supponowane kazanie cyniczne. Nie brak nawet konwencyonalnego interlokutora: sic quaesierit aliquis? Czy mamy dlatego Fabiana Papiriusa uznać za filozofa cynicznego, który uczy — deklamować? W takim razie Cynikiem musiałby być i nauczyciel jego i Owidyusza, Azyańczyk Arelliusz Fuscus, który w swą deklamacyę na ten sam temat (Sen. Contr. II 1, 4 nn) wkłada grzmiącą kapucynadę o niestałości bogactw i zaletach ubóstwa i nie zapomina nawet o popularnym u Cyników Krezusie: »ille Croesus inter reges opulentissimus, memento, post terga vinctis manibus ductus est!«

Oklepanki retoryczne dotyczą przedewszystkiem twierdzeń paradoksalnych, w drugim rzędzie zawterają pociski, dające się przy każdej sposobności użyć przeciw bogactwu i zbytkom, chciwości i okrucieństwu, przeciw wszystkim grzechom głównym. Arsenałem ich była cała filozofia moralna począwszy od Sokratesa, a że jej przedstawiciele, jak Antistenes, Bion i wielu innych, powyżej wymienionych, ubierało jej nauki w szaty retorycznej sofistyki, nie dziw, że retorowie Augustowscy nie trudzili się nad toczeniem i ostrzeniem swych sentencyi, ale je gotowe przejmowali od swych poprzedników. Ponieważ zaś cała literatura nadobna (tak proza jak poezya) grecka i rzymska z czasów cesarstwa albo wprost pochodzi ze szkoły retora albo przynajmniej tą szkołą silnie trąci, nie gdzieindziej, tylko w retoryce należy szukać źródeł większości tych τόποι niby cynicznych i stoicznych, które się dziś odnosi do diatryby cyniczno-stoicznej. Gdzie zaś, jak u Seneki czy Plutarcha czy u autorów chrześcijańskich, mamy do czynienia nie z wtrąconymi w tekst oklepankami, lecz z systematycznymi wywodami na tematy moralne, poruszane od czasów Sokratesa, tam znów nie należy od zrębu stoickiego czy perypatetycznego czy epikurejskiego oddzielać zbyt poentowanych oklepanek, bo te, jak widzieliśmy, związane są z retorycznem traktowaniem morału u przedstawicieli wszystkich szkół.

Przebiegliśmy moralistykę hellenistyczną aż do czasów cesar-

stwa, nie spotkawszy się nigdzie z typem wędrownego kaznodziei filozoficznego. Bo ci, których poznaliśmy, byli osiadłymi lub wędrownymi sofistami, nauczającymi mądrości i cnoty za pieniądze. Ród sofistów nigdy nie wymarł[1]). Wprawdzie od początku w. III do końca w. II ich specyalność, wymowa epidejktyczna mocno podupadła, a sofista musiał ustąpić miejsca retorowi, nauczycielowi τέχνη ῥητορική, ale już współczesny Cyceronowi Filodem z Gadary (w Rhetorica ed. Sudhaus, 2 voll. Teubner) mówi wiele o współczesnych sobie sofistach, którzy prócz nauczania retoryki i układania wzorów wszelkiego rodzaju mów publicznych, wygłaszali mowy epidejktyczne τοὺς περὶ τοὺς ἐπαίνους καὶ ψόγους λόγους, chwalili Buzirisa i Polifema, porównywali Penelopę z Klytajmestrą, Parysa z Hektorem — jak sofiści V w. przed Chr. Tym sofistom przeciwstawia Filodem (jak i Cycero cr. 20, 68) retorów w znaczeniu nauczycieli wymowy sądowej. Nie wynika z tego jakoby i retorowie nie parali się epidejktyczną sofistyką, jak to wyraźnie o Dionyzyuszu Attyku poświadcza Strabon (XIII p. 625). Ostatecznie i większość retorów i deklamatorów, przechowanych u Seneki starszego, to sofiści. O ich szkołach i działalności w I w. po Chr. często mówi z naganą Plutarch (np. Quaestt. conv. VII 6 p. 709; de aud. II 15. 16; an seni c. 12. p. 790) i Dio z Prusy (Troica XI p. 311 R; Olymp. XII p. 372, 376 etc.). Mimo tej oppozycyi oni ujmują w ręce ster całego wychowania młodzieży, odkąd ideał wychowawczy zwężony został do ideału stylistycznego: τεττάρων ὄντων μορίων τῆς ἀρετῆς (φρονήσεως, σωφροσύνης, δικαιοσύνης, ἀνδρείας), ἅπαντα διὰ τῆς ῥητορικῆς πεποίηται, καὶ ὅπερ ἐν σώματι γυμναστικὴ καὶ ἰατρική, τοῦτ' ἐν τῇ ψυχῇ καὶ τοῖς τῶν πόλεων πράγμασι ῥητορικὴ φαίνεται (Ael. Aristid or. 45). Ponieważ przedmiotami θετικαὶ ὑποθέσεις (także θέσεις, quaestiones) były problemy filozoficzne, sofiści z konieczności zajmowali się i filozofią, czasem w dość szerokim zakresie, jak przyjaciel Plutarcha Favorinus z Arelate, ὁ φιλοσοφήσας ἐν δόξῃ τοῦ σοφιστεῦσαι, jak o nim pisze Filostrat (Vitae Soph p. 492 Kayser). Ten typ filozofa w postaci sofisty staje się częstszy od Herodesa Attikusa, który właśnie połączył sofistyczną retorykę z filozofią i — gramatyką. Takimi filozofującymi sofistami są Dio z Prusy, Maximus z Tyru i autorzy διαλέξεις, jak sam Herodes, Polydeukes, Proklos, Hippodromos, Philostratos, a ostatecznie i Lukian i Ajlios Aristides chcą uchodzić za

[1]) H. v. Arnim, Dio v. Prusa j. w.; W. Schmid. Der Attizismus in seinen Hauptvertretern I 1887, II 1879; E. Norden, Kunstprosa j. w.

filozofów. Z pośród literatów łacińskich za legion starczy Apuleius. Rzucimy okiem na trzech, by pokazać, jak pereneza sokratyczna przedstawia się w szacie sofistycznej.

Najlepiej znamy Diona z Prusy, dzięki monografii Arnima (Leben u. Werke des Dio von Prusa, 1898), z której wyciągiem jest szkic C. Hahna: Dio von Prusa, ein Wanderprediger aus der Zeit des jüngeren Kynismus (Ber. des fr. deutschen Hochstifts in Frankfurt a M. N. F. XV 1899). Zaczął on swą karyerę od deklamacyi sofistycznych, z któremi jeździł po całym świecie grecko-rzymskim. Z objęć sofistyki wyrwało go dopiero wygnanie za Domicyana. Dio został wędrownym filozofem. Nastrój i myśli swe po otrzymaniu wyroku banicyi kreśli w wiele lat potem w or. 13 (ed. Arnim. ἐν Ἀθήναις, περὶ φυγῆς), posługując się tą samą konwencyonalną argumentacyą, co Teles i Muzoniusz i wszyscy inni autorowie dowodzący, ὅτι οὐ κακὸν ἡ φυγή. Osobisty niby motyw szukania rady u wyroczni Apollina jest naśladowaniem interpretacyi wyroczni, danej przez Apollina Chajrefontowi o Sokratesie (Apol.). Także sam sposób nauczania filozofii na wygnaniu był sokratyczny. Widocznie publiczność znała już typ brodatego filozofa w skromnym trybonie, z torbą przez ramię i kijem w ręku, skoro, jak sam opowiada w owej or. 13, już z wyglądu brano go za filozofa i zapytywano o dobro i zło itp. Tak z konieczności zaczął filozofować. Człowiek, obłożony wyrokiem banicyi, nie mógł stawać publicznie przed wielkiem audytoryum; przeciwnie rozmawiał sobie na uboczu z dwoma lub trzema słuchaczami, co potem (or. 13 § 31) przeciwstawia występom publicznym: W Rzymie już nie mógł, jak dawniej, κατὰ δύο καὶ τρεῖς ἀπολαμβάνων ἐν παλαίστραις καὶ περιπάτοις (sc. διαλέγεσθαι). Czasami taka sokratyczna rozmowa przechodziła w wykład, gdy się zebrało trochę więcej słuchaczów. Przykładem na to or. 74 (περὶ ἀπιστίας), or. 77, 78 (περὶ φθόνου), or. 25 (περὶ τοῦ δαίμονος); czasem odwrotnie przemowa przechodzi w rozmowę, jak or. 14 (περὶ δουλείας). Podobne przeplatanie dyalogu mową spotykamy w Epiktetowych διαλέξεις. Co się tyczy treści, to Dio sam przyznaje się, że referuje tylko dawną mądrość Sokratesa, Antystenesa, Diogenesa, Kratesa (or. 13 § 14 n): »Nie udawałem, że to jest moją duchową własnością, tylko wymieniałem autorów i prosiłem słuchaczów, aby wybaczyli, jeśli nie przytaczam brzmienia i całego toku myśli, tylko pozwalam sobie na dodatki i opuszczania. Prosiłem ich także, by nie mniej uważali, chociaż powtarzam rzeczy przed wielu laty wypo-

wiedziane. Może, mówiłem, to dla was najpożyteczniejsze. Bo nie można przypuszczać, aby owe stare mowy, jak lekarstwo, które za długo stało, straciły przez zwietrzenie swą skuteczność«. A chociaż w Rzymie próbował własnych mów (ἴδιος λόγος), to i w nich powoływał się na wzór Sokratesa: εἰ δὴ μὴ ἔξω λέγειν, ὅτι εἰσὶν οἱ λόγοι οὗτοι ἀνδρός, ὃν οἵ τε Ἕλληνες ἅπαντες ἐθαύμασαν ἐπὶ σοφίᾳ.

Oczywiście jego Sokrates, to nietylko bohater Ksenofonta i Platona, ale także późniejszych Sokratyków. Stąd Σωκρατικὸς λόγος mowy 13 (§ 16—28) schodzi się z Protreptykiem w Pseudo-Platońskim Klejtofonie, a moralizujące διαλέξεις czerpią tak z literatury sokratycznej, jak i późniejszej. Większość ich (dziesięć) ma sterotypowy wstęp, wychodzący od jakiegoś rozpowszechnionego mniemania lub zwyczaju niefilozoficznego tłumu, i to właśnie stanowisko zwalcza mowca jako filozof. Te dialekses jak or. 66 (περὶ δόξης α'), or. 68 (περὶ δόξης γ'), 69 (περὶ ἀρετῆς), 71 (περὶ φιλοσόφου), 24 (περὶ εὐδαιμονίας), reprodukują najogólniejsze i najprostsze zasady sokratycznej protreptyki. Nietylko treść, ale i metoda sokratyczna widnieje ze stenografowanych i wydanych rozmów z wyszkolonymi już nieco uczniami np. or. 77 (περὶ φθόνου), or. 55 (περὶ Ὁμήρου καὶ Σωκράτους), or. 67 (περὶ δόξης β'). or. 70 (περὶ φιλοσοφίας), or. 74 (περὶ ἀπιστίας), or. 23 (ὅτι εὐδαίμων ὁ σοφός), or. 25 (περὶ τοῦ δαίμονος), or. 26 (περὶ τοῦ βουλεύεσθαι). or. 21 (περὶ κάλλους). W tych wszystkich dialekses i diatribai (boć ta nazwa należy się wydanym przez uczniom reprodukcyom szkolnych rozmów) z czasów 14 letniego wygnania Diona nie widzielibyśmy nic specyalnie cynicznego, gdyby nie istnienie 4 mów o Diogenesie (or. 6 i 8—10): περὶ τυραννίδος, περὶ ἀρετῆς, Ἰσθμικός, περὶ οἰκέτων, przez które Dio staje w tłumie pojawiających się gdzieś od czasów Nerona wędrownych kaznodziei cynicznych.

Najbardziej ich znanym przedstawicielem jest wyśmiany w pamflecie Lukiana Peregrinus Proteus[1]). Opowiada o nim Syryjczyk, że najpierw był wędrownym Cynikiem, potem przystał do Chrześcian, a zerwawszy z nimi, pojechał do Egiptu do Cynika Agatobulosa, gdzie sobie kazał głowę ostrzydz do połowy i na rynku załatwiał publicznie bezwstydności, jako ἀδιάφορα. Przyjechał potem do Italii, gdzie piorunował na cesarza Antoninusa Piusa, z początku bezkar-

[1]) Zamiast obfitej literatury przytaczam tylko Bernaysa, Lukian u. die Kyniker, Berlin 1870.

nie, aż go prefekt miasta wydalił z Rzymu. Wędruje teraz po Grecyi i tu agituje przeciw rządowi; w Olimpii raz napada na Herodesa Attyka, drugi raz chwali Heraklesa, za którego też przykładem wstąpił na płonący stos, by pokazać, jak filozof gardzi śmiercią. Gdyby nie to Heraklesowskie samobójstwo i nie paszkwil Lukiana, nie budziłby Peregrinus większego interesu, jak liczni opozycyjni filozofowie I i II wieku, wypędzani przy rozmaitych sposobnościach z Rzymu i Italii. Dla literatury nie ma on żadnego znaczenia, tak samo jak go nie mają inni Cynicy tych czasów, wyszydzani przez Lukiana, jak nawet sławiony Demonaks, który umiał w jednej osobie połączyć Sokratesa i Diogenesa, attycki wdzięk z prostotą życia cynicznego. Utarło się mniemanie[1]), że jako reakcya przeciw bezsensownemu zbytkowi i orgii występków, przeciwko despotyzmowi i serwilizmowi I w. po Chr. pojawili się nagle na rynku i na ulicach, w tłoku dnia codziennego i podczas świątecznych zgromadzeń apostołowie cynizmu, którzy jak w Anglii żołnierze armii zbawienia, piorunują na zbytki, wzywają do poprawy, by rzuciwszy w jednem miejscu ziarno, iść dalej orać glebę pod posiew moralności. W rzeczywistości uznanie ich za zjawisko codzienne w każdem wielkiem mieście jest hipotezą, nie dającą się poprzeć żadnymi dowodami. Hyperbolizm Lukiana nie starczy za dowód. To tylko pewne, że tu i ówdzie występywali wędrowni kaznodzieje cyniczni, jak Dio z Prusy, Peregrinus Proteus i że takie postacie pojawiają się jeszcze w w. IV po Chr.[2]).

Nauczycielami moralności byli nie tylko Cynicy, ale także przedstawiciele innych szkół. Od 1. wieku przed Chr. zyskiwała coraz więcej zwolenników sekta nowo-pitagorejska z czystą etyką, ascetycznem życiem i surową dyetą; sekta, której świętym został cudotwórca Apollonius z Tyany, wypełniający długiem swem życiem cały pierwszy wiek po Chr. Główną treścią jego nauk było pouczanie, jaki rodzaj kultu jest bogom najmilszy. Teologię na wielką skalę uprawia w swych wykładach szkolnych Platonik Maksymus z Tyru, którego dialeksy odkrywają w poezyi i filozofii źródła teologii i prowadzą człowieka aż do mistycznej ekstazy. Za Platonika, philoso-

---

[1]) U Wendlanda, Hellenist. röm. Kultur, str. 82.

[2]) W Antyochii (Joan. Chrys. tom 17, P. G. 49, col. 173 A); w Bizancyum (Themist. w syryjskim przekładzie u Sachaua, Inedita Syriaca, Wien. 1870, p. 17 nn), we Włoszech (Augustin. Civ. Dei 14, 20).

phus Platonicus, ogłaszał się także Apuleius z Madaury, wybitny filozof w szacie sofisty, jak to widać z jego Florida, w których nie brak też komplementów dla Cynizmu. Ale kto jego pochwałę ubóstwa (w Apol.) zestawi choćby tylko z przytoczonymi ustępami deklamatorów Seneki, musi uznać, że i u niego mamy do czynienia raczej ze sprzętem retorycznym, niż filozoficzną wiarą.

Tak nawet w epoce rzeczywistych kaznodziei cynicznych nie znaleźliśmy po za Dionem literackich przedstawicieli sokratycznej parenetyki w szacie sofistycznej, w którą ją był ubrał Bion. Poprostu od czasu, gdy retorowie zaczęli się na większą skalę posługiwać oklepankami filozoficznemi, gdy nawet uczniom kazali się pocić nad filozoficznemi tezami, filozofowie stoiczni wyrzekli się retoryki. Wendland (Hell. röm. Kultur[2] str. 80) jest zmuszony u Filona i Muzoniusza uznać nowy typ popularnego traktatu moralnego, odróżniającego się w stylu ostro od starej diatryby. Przejrzysta dyspozycya, systematyczne uporządkowanie treści, szerokie przedstawienie, zaokrąglone peryody, usunięcie lub złagodzenie jaskrawych świateł i silnych effektów, to mają być cechy tego nowego typu. W rzeczywistości Muzoniusz tak zbliża się do Ksenofontowego Sokratesa, że właśnie w tem zbliżeniu należy widzieć główną jego cechę, a samo zbliżenie tłumaczyć dążnościami attycystycznemi. Bion był azyanistą, a z azyańską sofistyką złączone były ściśle owe kwiatki i ornamenty. W przeciwstawieniu do niego Muzoniusz (u Gell. N. A. V 1) dowodził, że jeśli wykład filozofa czy retora jest w przesadny sposób oklaskiwany, to najpewniejszy znak, że mowca i słuchacz nic nie skorzystali. Możnaby powiedzieć, że wtedy nie filozof mówi, lecz muzykant trąbi: »Duch tego, który słucha filozofa, jeśli słowa jego są pożyteczne i lekarstwo przynoszą na błędy i występki, niema zupełnie czasu na nadzwyczajne pochwały. Każdy słuchacz filozofa, o ile nie jest całkiem zepsuty, musi podczas jego mowy odczuwać dreszcz, tajemniczy wstyd i żal, radość i podziw, musi zmieniać wygląd i uczucie w miarę tego, jak filozof, dotykając zdrowych czy chorych strun jego wnętrza, działa na jego sumienie«.

To, co wiemy o działalności Muzoniusza na Gyarze, wyspie wygnania, dowodzi, że to jeden z tych lekarzy dusz, którzy naprawdę znamionują tę epokę [1]). Są to niby duchowni doradcy mo-

[1]) Wendland, Hellenist. Röm. Kultur[2], str. 84 n.

żnych tego świata z podobnemi funkcyami, jakie potem spełniali zamkowi kapelani. Jako guwernerowie czuwają nad zachowaniem się bogatych wychowanków, towarzyszą im często na uniwersytet, panów swych w nieszczęściach pocieszają, czuwają nad łożem umierających (Dio or. 27 § 9). Seneka (Stoik utemperowany Epikureizmem) był takim wychowawcą Nerona, wiadomo z jakim skutkiem, a potem wpływał budująco, niby spowiednik, na małe kółko najbliższych. Takie kółka grupują się też koło Kornutusa (retora i teologa stoickiego) w Rzymie, Epikteta w Nikomedyi. Plutarch udzielał konsultacyi listownych, ale i nauczał w Cheronei. I u Seneki (zwłaszcza de rem. fort. epist. 95. 54) i Muzoniusza i u Plutarcha i Epikteta spotykamy wymienione przez Cycerona (Tusc. III 81.) tematy, traktowane w osobnych σχολαί przez Greków, między innemi przez Filona z Aleksandryi. Na początku Epist. 95 broni Seneka parenez filozoficznych, »które mężowi radzą, jak się ma zachowywać wobec żony, ojcu, jak ma wychowywać dzieci, panu jak ma rządzić niewolnikami« i donosi: eam partem philosophiae, quae dat propria cuiquae personae praecepta, nec in universum componit hominem... quidam solam receperunt. Że ci quidam to przedewszystkiem praktyczni Stoicy, widzimy i z wielu nauk Muzoniusza i z Ἠθικὴ στοιχείωσις Hieroklesa [1]) (ed. Arnim, Berl. klassikertexte IV 1906).

Wrażenie, jakiego domagał się Muzoniusz, mógł na słuchaczach wywierać chyba ów idealny filozof, którego obraz — w przeciwstawieniu do współczesnych Cyników — kreśli Epiktet (III 22) uczniowi, gotującemu się do zawodu filozofa [2]): »Kto bez Boga bierze na się tak wielkie zadanie, jest znienawidzony Bogu i przedsiębierze je tylko po to, by się publicznie ośmieszyć. Jeżeli sądzisz, że istota filozofa leży w płaszczu i długich włosach, torbie, kiju i grzmiących kazaniach, to się mylisz. Zostań zdala, nie przystępuj, to nie dla ciebie«. Tu następuje określenie doskonałości kandydata na filozofa, wymaganie, by miał poczucie, że go Zeus posłał do ludzi jako zwiastuna (ἄγγελος), któryby ich pouczał o dobrem i złem, wykazywał, że błądzą, szukając istoty dobra i zła tam, gdzie jej niema i nie widząc, gdzie jest rzeczywiście. Kto ma wszystkie warunki, musi

[1]) Zbiór parallel u K. Prächtera, Hierokles der Stoiker. Lpzg. 1901.
[2]) Wendland j. w. str. 88.

wstąpić niejako na tragiczną scenę i wołać z Sokratesem (por. Ps. Plat. Klejtophon p. 407 A):

»Biada wam ludzie! Dokąd pędzicie? Co czynicie nieszczęśni? Jak ślepi miotani jesteście tam i sam. Dobrą drogę opuściliście, a idziecie inną; szukacie zadowolenia i szczęścia, gdzie go niema». Tu idzie dowód, że szczęścia nie można znaleść w dobrach zewnętrznych, potem (od § 38) następuje część pozytywna: »Gdzie nie wierzycie, gdzie szukać nie chcecie, tam jest dobro. Bo gdybyście chcieli, musielibyście je znaleźć w swojem wnętrzu, a nie błądzibyście na zewnątrz, nie szukalibyście rzeczy obcych, jakoby te do was należały. Wejdźcie w siebie, uprzytomnijcie sobie, jakie macie wyobrażenie o dobrem. Przekonacie się, że ono nie może mieć siedziby w ciele, części waszej istoty, podległej tak wielu cierpieniom, tylko w wolnej duszy. Tę kształćcie, o tę się starajcie, tam szukajcie dobra«.

— Ale jakże można być zadowolonym bez majątku i stroju, bez posługi, bez dachu i ojczyzny?

— Patrzcie na mnie. Ja nie mam ani dachu ani ojczyzny ani majątku ani posługi. Sypiam na gołej ziemi. Nie mam żony, dziecka, pałacu, mam tylko ziemię, niebo i lichy płaszcz. A cóż mi brakuje? Czy nie jestem wesoły, nie jestem beztroski, nie jestem wolny? Czy ganiłem kiedy Boga lub ludzi? Czy robiłem komu wyrzuty? Czy mię z was kto widział kiedy niezadowolonym? Jakże ja postępuję z tymi, których wy boicie się i podziwiacie? Czy nie jak z niewolnikami? Czy patrząc na mnie, nie ma się wrażenia, że się patrzy na króla i pana?«

To są słowa, charakter i zachowanie się prawdziwego Cynika, konkluduje Epiktet. Kto czuje do tego powołanie, musi być przygotowany na ciężkie ciosy. Będzie bity, jak osioł, a musi jeszcze kochać tych, co go biją. Nie będzie szukał obrony u cesarza i prokonsula, bo jego jedynym opiekunem jest Zeus, który go posłał z nieba i któremu służy. Choroby, nędza, śmierć nic w oczach jego nie znaczą. Więzy przyjaźni i małżeństwa stanowią przeszkodę przy spełnianiu najwyższego zadania, chyba żeby i przyjaciel i żona potrafili urzeczywistnić ideał filozoficzny. Zresztą większym dobroczyńcą ludzkości jest ten, co dozoruje (οἱ ἐπισκοποῦντες) całą ludzkość, jej życie, postępki, troski, grzechy, niż ten, co spłodzi dwoje lub troje smarkatych dzieci. Kto niema rodziny, niema i państwa: »Czy ktoś powinien przed Ateńczykami mówić o podatkach i do-

chodach, jeśli ma obowiązek rozmawiać ze wszystkimi ludźmi, bez różnicy, czy to Ateńczycy czy Koryntyjanie czy Rzymianie i to nie o podatkach i dochodach, nie o wojnie i pokoju, nie o powodzeniu i niepodzeniu, o niewoli i wolności? Gdy spełnia to wielkie zadanie polityczne, pytasz mię, czy będzie brał udział w polityce? To zapytaj także, czy będzie sprawował urząd? A ja ci odpowiem: Głupcze! Czy jest wyższy urząd nad ten, który piastuje?« — W dalszym ciągu wymaga od Cynika ciała zdrowego i zahartowanego, duszy czystszej niż słońce, cierpliwości, która mu pozwoli wydawać się bez czucia, jak kamień. Cobykolwiek go spotkało, on sądzi, że nikt mu nie urąga, nie złorzeczy, nie bije go. Bo to dotyczy tylko tych stron jego istoty, których on nie uważa za przynależne do siebie...

Czytając te słowa kulawego niewolnika frygijskiego, przypo*minamy sobie orędzie, dane nie tak dawno przedtem przez Mistrza* świata, uczniom, wysyłanym z dobrą wieścią w świat (Ev. Ioa. 15, 16 nn): »Wybrałem was i położyłem was, byście szli i owoc przynosili... Gdybyście byli ze świata, światby to co jego kochał; ponieważ jednak nie jesteście ze świata, lecz ja wybrałem was ze świata, dlatego świat was nienawidzi... Jeśli mnie prześladowali i was prześladować będą«. Z krwi męczenników wyrosło drzewo Kościoła Chrystusowego. Uczniowie Epikteta prócz kijów i banicyi nie widzieli innych prześladowań. Orka ich nie zmieniła powierzchni ziemi, ale spulchniła ją pod owe ziarna, które już sypali uczniowie Chrystusa.

Przytoczona nauka Epikteta jest prawdziwą diatrybą, jako publikacya wykładu mistrza, dokonana przez ucznia. Zawiera też w treści taką parenezę moralną, jaka od czasów Sokratesa właściwa była popularnym naukom filozoficznym. Nie darmo też Epiktet nawiązuje ją do przemówienia Sokratesa w Pseudo-Platonowym Klejtofonie. A choć nieraz cytuje i Antystenesa, to nie sofistyczna tradycya w niej góruje, lecz głos serca, rozżarzonego chęcią głoszenia woli Zeusa,' gardzącego »sprzętami« retorycznymi, którymi można było zdobić jakiekolwiek inne przemówienie. Tych arsenałem były homilie czy dyaleksy moralizujących sofistów, począwszy od Antystenesa i Biona, skończywszy choćby na Dionie lub σχολαί filozofów wszelkich sekt. Ta literatura zgromadziła w ciągu wieków zapas formuł na określenie najważniejszych problemów etycznych i najaktualniejszych kwestyi życia codziennego.

Jeśli je spotykamy u autorów późniejszych, to trzeba je odnosić do popularnej parenezy sokratycznej lub do szkół retorów, ale nie do fikcyjnej diatryby cyniczno-stoicznej. Choć ta nie pojawi się ani w tytule ani w tekście, zbiory parallel do pewnego motywu (τόπος) w rodzaju tych, jakie sporządzili Buresch, Hartlich, Giesecke, Bohnenblust (Topos περὶ φιλίας diss. Bern. 1905), będą drogowskazami w bogatej parenetyce filozoficznej i retorycznej. Ale zebrawszy takie parallele, nie trzeba się oddawać złudzeniu, jakoby się w autorach wcześniejszych znalazło źródło moralisty późniejszego. Pominąwszy bowiem istotę komunału, który jest bezpańską własnością »wszystkich«, trzeba pamiętać o tem, że jak dziś, tak i w starożytności istniały zbiory czy antologie cytatów prozaicznych i poetycznych, ugrupowanych według rozmaitych przedmiotów. Antologia Jana Stobajosa jest późnym okazem tej literatury, dostarczającej materyału mowcom i moralistom, szukającym bądź to okrasy dla własnych wywodów, bądź też samych argumentów. Rekonstrukcya takich zaginionych »skarbczyków« jest bardzo trudna, ale ona dopiero pozwoli na wykazywanie prawdziwych źródeł wszelkiego rodzaju moralistów.

W Krakowie, w październiku, 1916.

Dwie kwestye z papirusu haleńskiego.

Napisał

Franciszek Smolka.

I.

Ustawa kwaterunkowa za Ptolemeuszów.

W sprawozdaniu gimn. VII-go we Lwowie z r. 1914[1]) pisałem o pochodzeniu, wieku i treści papirusu haleńskiego, a zarazem podałem szczegółowy rozbiór dwóch ustępów tegoż papirusu; w niniejszym artykule interesować nas będzie naprzód ustęp V., obejmujący ww. 166—185, któryby można zatytułować: »List króla Ptolemeusza Filadelfa do Antyocha w sprawie kwater dla wojska«.

A oto i brzmienie tego niedługiego listu:

»Król Ptolemeusz przesyła Antyochowi pozdrowienie!

W sprawie kwaterowania żołnierzy dochodzą nas wieści, że dzieje się jakoś zbyt wiele nadużyć, ponieważ otrzymują oni kwatery nie od kwatermistrzów, lecz sami wpadają do domów, mieszkańców wyrzucają i gwałtem zajmują mieszkania w posiadanie. Zarządź więc, by się to na przyszłość nie działo; raczej niech sobie żołnierze budują baraki. Jeżeli jednak jest to konieczne, by im kwatermistrze wyznaczali kwatery, to niech im dają tylko te, które są k o n i e c z n i e potrzebne. A gdy żołnierze będą kwatery opuszczali, niech je oddadzą odnowione. I niech ich nie zajmują nadal wbrew ustawie do czasu, kiedy powrócą, jakto — według relacyi — dzieje się obecnie, mianowicie, że żołnierze, odchodząc, zatrzymują kwatery tytułem najmu nadal i tak zabezpieczywszy sobie dach nad głową, odchodzą.

---

[1]) Dr. Franciszek Smolka: »Kilka kwestyi z dziedziny sądownictwa grecko-egipskiego w świetle papirusu haleńskiego«. We Lwowie 1914. (Odbitka ze sprawozdania ck. Dyrekcyi gim. VII. za rok szkolny 1913/14).

Przedewszystkiem jednak miej w opiece miejscowość Arsinoe obok Apollinopolis, żeby, skoro przybędą tam żołnierze, żaden nie zajął tam kwatery, lecz żeby odpoczęli dopiero w Apollinopolis. Jeżeliby jednak było konieczne stanąć kwaterą w Arsinoe, w takim razie niech żołnierze przywrócą następnie kwatery do dawnego stanu. tak jakto uczynili już ci, którzy tam przedtem byli. Bywaj zdrów!«

Data listu.

Miarodajną okolicznością w tym względzie jest wzmianka o miejscowości Arsinoe, dzięki której mogą tu wchodzić w rachubę tylko: Ptolemeusz II. Filadelfos albo Ptolemeusz III Euergetes. Okoliczność, że miejscowość Arsinoe ma być — wedle brzmienia listu — otoczona szczególną opieką, przemawiałoby raczej za Ptolemeuszem Filadelfem, mężem uwielbianej przezeń Arsinoe, zaliczonej po śmierci między boginie.

Ocena listu jako dokumentu.

List składa się z dwóch części: ogólnej i szczegółowej. Część pierwsza zwraca się przeciw nadużyciom, popełnianym przez wojsko tak przy obejmowaniu jak opuszczaniu kwater i to w duchu przychylnym bardzo dla ludności cywilnej. Część druga zawiera specyalny przywilej królewski dla miejscowości Arsinoe.

Wyznaczaniem kwater zajmują się kwatermistrze, οἰκονόμοι. Uderza nas to, co czytamy we wierszu 171, że kwatermistrze mają wyznaczać kwatery wtedy tylko, gdy te są konieczne; zresztą zaś mają sobie żołnierze budować baraki.

Jak rozumieć to słowo: »konieczne«?

Trudno istotnie definitywnie tę kwestyę rozstrzygnąć; wydawcy prawie że przechodzą nad nią do porządku dziennego.

Możemy w tonie listu szukać rozwiązania! Zdaje się, że znowu chodzi królowi o możliwie daleko idącą ochronę ludności cywilnej. Mają tedy kwatermistrze tylko tyle ubikacyi zająć w posiadanie, ile ich niezbędnie potrzeba, a więc prawdopodobnie na kancelarye wojskowe i magazyny, zaś żołnierze dla swego użytku mają raczej budować baraki.

Asumpt do tego przypuszczenia, że w tym a nie innym motywie należy szukać wyjaśnienia wyrazu »konieczny«, dały mi refleksye nad treścią § 9 austryackiej ustawy kwaterunkowej z dnia 11 czerwca 1879, któryto paragraf mutatis mutandis mógł istnieć także w egipskiej ustawie kwaterunkowej. Mianowicie czytamy w ustawie wyżej cytowanej: »Podstawę zakwaterowania stanowi

rozporządzalna, do kwaterunku przydatna pojemność. Ta pojemność kwaterunkowa stanowi w stosunkach normalnych granicę prawa żądania i obowiązku dostarczenia (kwatery)«.

Otóż właśnie ta pojemność... pojęcie tak subjektywne, tak rozciągliwe, które może być interpretowane i na korzyść i na niekorzyść dającego kwaterę. Jak daleko sięgać mają granice tej pojemności — to nieraz wielce żywotna kwestya dla gospodarza. Czy więc nie mamy może w liście królewskim pewnego rodzaju »nakazu z góry« i czy użycie w liście wyrazu: »konieczny« nie jest tu identyczne z cichym nakazem korzystnego dla właściciela ustanowienia granicy pojemności?

Szczególna troska o miejscowość Arsinoe, w tym wypadku uwolnienie jej od ciężaru kwaterowania żołnierzy, tłumaczy się pietyzmem dla zmarłej siostry. Trzeba tu jednak podkreślić, że do czasu znalezienia papirusu haleńskiego nie spotkaliśmy się z faktem, żeby cała okolica była wolna od obowiązku kwaterowania wojska; dotąd słyszeliśmy tylko o uwalnianiu od tego pewnych klas społeczeństwa.

Dla nas są ze względów rzeczowych interesujące cztery punkty, który dadzą się z tego listu wydobyć:

1) Że istniały w Egipcie ustawowe świadczenia ludności cywilnej na rzecz wojska, a więc w tym wypadku coś w rodzaju ustawy kwaterunkowej;

2) Że wszystkie ustawodawstwa świata cywilizowanego przyjęły słuszną zasadę ustawodawstwa aleksandryjskiego, iż kwatery mają być oddawane właścicielom w takim stanie, w jakim były dane;

3) Że za używanie kwatery należy się zapłata;

4) Że istniały przywileje, zwalniające całe okolice wzgl. pewne osoby od świadczeń na rzecz wojska, co stanowiłoby poniekąd pendant np. do tego, że w Austryi w myśl § 13 lit. b. ustawy o powinnościach wojennych z dnia 26 grudnia 1912 wolne są od obowiązku oddawania na cele powinności wojennej pojazdy, statki, konie i zwierzęta juczne, służące do osobistego użytku panującego księcia na Lichtensteinie w domu ordynackim we Wiedniu i na zamku Eisgrub na Morawach.

Reasumując to wszystko, cośmy o treści ciekawego listu Ptolemeusza powiedzieli, stwierdzamy, że nie mamy przed sobą oczywiście jakieś wykończonej w szczegółach ustawy o kwaterowaniu

wojska, co się tłumaczy genezą i naturą poszczególnych ustępów papirusu, jako wyciągów w ustaw. Stąd niema tu mowy ani u urządzeniu przepisanem dla kwater, ani o komisyach dla oceny wartości objektów, ani o zarządzeniach przymusowych w razie oporu osoby cywilnej, ani o zgłaszaniu i dochodzeniu pretensyi do odszkodowania. Ale w każdym razie mamy tu jeden z najstarszych przykładów ustawowego świadczenia ludności cywilnej na rzecz wojska i dzięki temu temat przez nas poruszony stał się dziś aktualnym.

II.

Kupno nieruchomości.

Jestto wedle podziału wydawców ustęp XI, a obejmuje wiersze: 242—259. Według treści dzielą go wydawcy na 3 paragrafy. I w tym ustępie brak prawej strony kolumny jest stratą niepowetowaną. Wielkie luki można ledwo uzupełnić w braku analogicznych postanowień gdzieindziej, a tymczasem mamy tu do czynienia z tekstem, który przynosi całkiem nowe rezultaty co do traktowania kupna nieruchomości przez prawo aleksandryjskie.

Ale zapoznajmy się przedewszystkiem z tem, co mówi papirus:

§ 1. Jeżeli ktoś jużto kupuje czyto grunt czy dom czy parcelę budowlaną, jużto sprzedaje, winien zapłacić podskarbiom 5% od 100 drachm ceny kupna, wyjąwszy kupno poniżej 50 drachm. Ta kwota ma być złożona na rzecz boga Aleksandra.

Postanawia więc § 1, że i kupujący i sprzedający nieruchomość mają podskarbiom miejskim uiścić 5% od ceny kupna.

Możnaby mieć wątpliwości, czy przy jednem i temsamem kupnie wzgl. sprzedaży mają zapłacić po 5% i kupujący i sprzedający czyli razem 10%, czy też ma to uskutecznić tylko jedna strona np. kupujący, wobec czego przy jednej i tejsamej transakcyi przypadłoby na rzecz boga tylko 5%? Niejasnem jest bowiem, dlaczego i sprzedający ma ewentualnie płacić te 5%, skoro dziś np. wszelkie należytości związane z kupnem nieruchomości płaci nabywca?

Hipotezą wydawców jest, że opłata na rzecz boga wynosiła 10% tj. 5% od kupującego a 5% od sprzedającego,

I hipoteza ta jest słuszna, to bowiem wynika ze stylizacyi

ustawy, która brzmi: Ἐάν τις... ὠνῆται παρ' οὑτινοσοῦν ἢ πωλῇ ὡτινιοῦν...

Gdyby chodziło o ponoszenie kosztów przez jednę tylko stronę, wówczas to uwydatnienie członów rozłącznych byłoby niezrozumiałe, bo rozumie się samo przez się, że gdzie jest kupujący, tam musi być i sprzedający.

§ 2. Paragraf 2 zaczynający się od w. 245, dotyczy zarejestrowania kupna nieruchomości. Funkcya ta należała do podskarbiów.

Jakaż jest treść tego paragrafu?

Podskarbiowie mają wpisywać kontrakt kupna do rejestru według gmin w gminie sprzedawcy, wpisując na pierwszem miejscu nazwisko sprzedawcy, nazwisko jego ojca i nazwę gminy, potem dopiero nazwisko nabywcy — jak wyżej; nadto: miesiąc i dzień, w którym strony otrzymają to, co się im należy; dalej: szczegółowe określenie tego, co kupiono i za ile kupiono; czy miejsce to ma jakąś dodatkową nazwę; wreszcie należy wpisać nazwiska sąsiadów i to wszystkich, jeżeli jest ich więcej. Jeżeli tego nie uczynią podskarbiowie, należy na nich nałożyć karę.

Ze względu na doniosłość treści tego paragrafu, przedstawiającego wzór starożytnego kupna, przyjrzyjmy się bliżej jego treści.

1) Otóż na pierwszem miejscu ma być wpisane nazwisko sprzedającego wraz z nazwiskiem jego ojca i nazwę gminy.

2) Na drugiem dopiero miejscu ma stać nazwisko nabywającego, również z nawiskiem ojca i nazwą gminy.

3) Miesiąc i dzień.

Tekst w tem miejscu brzmi tak (w 249): »τὸν μῆνα καὶ τὴν ἡμέραν«, poczem następuje większa luka, na której końcu jest słowo: λάβωσιν. Lukę tę wypełniają wydawcy słowami: [ᾗ ἂν τὸ τέλος ἀπο]λάβωσιν, przyjmując równocześnie jako podmiot tego orzeczenia rzeczownik: ταμίαι. Wobec tego myśl byłaby ta: »miesiąc i dzień, w którym podskarbiowie otrzymają daninę na rzecz boga Aleksandra«.

Ale po głębszem zastanowieniu się nie może nas nie uderzyć ta okoliczność, że przecież data uiszczenia opłaty jest rzeczą drobną, że chyba dużo ważniejszem dla kontraktu było oznaczenie dnia, w którym sprzedawca otrzyma całą czy część ceny kupna, a nabywca wejdzie w faktyczne posiadanie nieruchomości. Brak tego w kontrakcie byłby rażący. Z tego powodu oświadczam się tu wbrew wydawcom za domyślnym podmiotem: »kontrahenci« wzgl.

»strony« i w miejsce słowa: τὸ τέλος wstawiam słowa: τὰ ἑαυτῶν tak, że całe to miejsce brzmieć będzie: ᾗ ἂν τὰ ἑαυτῶν ἀπολάβωσιν, czyli: »miesiąc i dzień, w którym strony otrzymają to, co się im należy«.

Gdyby ktoś miał skrupuły co do niezachowania hiatu, uspokoję go tem, że zasady tej papirus haleński nie przestrzega ze ścisłością.

4) Zawierał dalej ten kontrakt określenie przedmiotu kupna: »ὅ τι ἂν ἀγοράσῃ ὀνομαστί«. Tu miało być wymienione, czy to był grunt i co za grunt, czy dom czy parcela budowlana.

5) Jeżeli się przyjmie konjekturę wydawców: ὅπ[ου ἂν κέηται] sc. ὁ χῶρος — to zawierał ten kontrakt położenie nieruchomości. Tu więc miało być wymienione, czy objekt leżał w obrębie czy poza obrębem tzw. ἄστυ; jeżeli w obrębie — to w której dzielnicy miasta.

Inna konjektura, mianowicie: ὅπ[όσου ἂν πρίηται] jest zdaniem wydawców, wykluczona. Tymczasem wartoby się dobrze zastanowić nad tem, czyby nie należało właśnie oświadczyć się za tą ostatnią konjekturą a to i ze względów rzeczowych i gramatycznych.

a) Co się tyczy względu pierwszego, to okoliczność, że w kontrakcie kupna powinna być uwidoczniona jego cena, jest chyba sama przez się bardzo przekonywująca. Potrzebne to jest przedewszystkiem władzy zarówno ze względu na obliczenie podatku państwowego jak i obliczenie daniny na rzecz boga, dalej dla celów statystycznych etc. A lubo wzgląd na określenie położenia danego gruntu czy domu jest również ważny i to przemawiałoby za zatrzymaniem konjektury wydawców — to przecież zapytamy, czy to dokładne określenie położenia nie mieści się już w żądaniu zapisania: »ὅ τι ἂν ἀγοράσῃ ὀνομαστί?«

b) A teraz wzgląd gramatyczny.

Cztamy bezpośrednio przedtem: »οἱ ταμίαι ἀναγραφόντωσαν)... ὅ τι ἂν ἀγοράσῃ (sc. ὁ ὠνούμενος); jeżeli teraz przyjmiemy konjekturę: ὁπόσου ἂν κέηται, musimy przyjąć inny podmiot, mianowicie: ὁ χῶρος; jeżeli natomiat przyjmiemy konjekturę: ὅποσου ἂν πρίηται, podmiot zostanie tensam tj. ὁ ὠνούμενος. Z tych względów jestem za konjekturę ὁπόσου ἂν πρίηται.

6) Miała być zapisana w rejestrze ewentualna nazwa poboczna miejsca.

7) Wreszcie mają być wymienieni sąsiedzi, szczegół znany

nam zresztą z innych dokumentów. Jakiego szczegółu nie wymieniano w rejestrze? Oto niema zupełnie wzmianki o tem, czy i o ile objekt był obciążony długami.

Celem rejestru było, by kontrakty już przez wpisanie były podane do publicznej wiadomości i tem samem otrzymały prawa dokumentu publicznego.

Skoro ten, podobnie jak i inne kontrakty, celem uzyskania prawomocności muszą być wciągnięte do rejestru urzędowego — wnioskują wydawcy, że przynajmniej w Aleksandryi nie istniały jeszcze wówczas kontrakty notaryalne.

Jeżeli ten aleksandryjski dokument będziemy traktowali jako rejestr kontraktu tj. wyciąg z kontraktu, a nie jako sam kontrakt, natenczas będzie nam zrozumiałe to, że nazwisko sprzedającego idzie przed nazwiskiem kupującego. Gdybyśmy bowiem mieli przed sobą rejestr własności, natenczas listy szłyby wedle nazwisk nabywców. I druga kwestya wtedy się wyjaśni, mianowicie, dlaczego wpisanie do rejestru ma się dokonywać zawsze w gminie sprzedającego. Gdyby to był rejestr własności, natenczas wpis byłby dokonywany w tej gminie, gdzie leży objekt kupna. Że nie ten wzgląd decyduje, lecz miejsce osiedlenia się sprzedawcy — to staje się zrozumiałem z chwilą, gdy uprzytomnimy sobie, że mamy przed sobą tylko rejestr kontraktu, który ma na celu jedynie opublikowanie aktu kupna i sprzedaży. Wybrał zaś ustawodawca gminę sprzedającego a nie kupującego, bo nazwisko sprzedającego stoi w rejestrze jego gminy na czele.

§ 3. Z chwilą, gdy sprzedający uiści tzw. »pograniczne« (ἀμφούριον), a sąsiedzi je przyjmą, z tą chwilą nie może wytaczać procesu kupującemu ani on ani nikt inny ani w sprawie gruntu ani domu ani parceli budowlanej.

Jeżeli sprzedający nie otrzyma jakiejś części zapłaty, winien o należną mu sumę wytoczyć proces, ewentualnie winien zawrzeć z nabywcą nową umowę, w przeciwnym bowiem razie nie może mieć do niego żadnej pretensyi. Powyższy paragraf zawiera zatem postanowienia w sprawie sfinalizowania sprawy kupna nieruchomości.

Na początku tego paragrafu zastanawia wyraz ἀμφούριον = pograniczne. Wyjaśnia go fragment Teofrasta, który między innymi środkami, gwarantującymi prawomocność kupna, wspomina o analogicznym zwyczaju w mieście Turioi. Mianowicie tam sprzedający

nieruchomość musiał trzem najbliższym sąsiadom dać po małej monecie na pamiątkę oraz w tym celu, by mieć w nich ewentualnych świadków. Ponieważ w naszym papirusie tym, który daje ἀμφούριον, jest sprzedający i dzięki temu nie może potem wnosić skargi przeciw kupującemu, przeto to ἀμφούριον należy niewątpliwie identyfikować z ową drobną monetą z Turioi. I etymologia wyrazu za tem przemawia, bo w jońszczyźnie nazywano sąsiadów ἄμφουροι a z czasem nazwano ἀμφούριον pieniądze, które ci ἄμφουροι płacili.

Z treści § 3 dowiadujemy się, że jeżeli sprzedający dał »pograniczne« jeszcze przedtem, nim otrzymał pełną cenę kupna, wówczas nie może mieć ewentualnie pretensyi do nabywcy, bo z chwilą uiszczenia »pogranicznego« akt kupna i sprzedaży stawał się prawomocny.

W jakiem stadyum sprawy uiszczano to pograniczne — trudno określić. Z Teofrasta wynikałoby, że działo się to przed definitywnem załatwieniem sprawy kupna.

Celem tego zwyczaju było dać nabywcy pewność, że objekt prawnie należał dotąd do sprzedającego. Skoro tedy sprzedający przez danie »pogranicznego« tracił prawo wniesienia skargi przeciw nabywcy, przeto leżało w jego interesie nie pierwej to zrobić, aż otrzymał conajmniej odpowiedni zadatek i zoryentował się, jakie mu ewentualnie przysługiwać będą środki prawne. Stądto zapewne dopiero po uiszczeniu zadatku z jednej strony a »pogranicznego« z drugiej strony sporządzano pisemny kontrakt kupna.

Wiersz 256 traktuje o tym wypadku, gdy sprzedający otrzymał tylko część ceny kupna, więc prawdopodobnie zadatek. Wobec tego, że po uiszczeniu pogranicznego nie przysługiwało mu już prawo wniesienia skargi o zapłatę reszty, daje mu ustawa inne środki do dyspozycyi. A mianowicie musi sprzedawca bądźto wytoczyć dłużnikowi zwykły cywilny proces o zwrot nibyto pożyczonej mu sumy, bądź też musi z dłużnikiem zawrzeć nową umowę co do spłaty reszty długu. W tym drugim wypadku możliwe, że był to fikcyjny skrypt dłużny, w którym reszta długu była traktowana jako zwykła pożyczka.

Z tego ostrzeżenia ustawowego, iż, jeżeli ktoś nie skorzysta z wyżej wymienionych środków prawnych, nie może mieć potem pretensyi do nabywcy, wynika, że w Aleksandryi podobnie jak i gdzieindziej, przejście własności następowało już po uiszczeniu zadatku, a nie dopiero po zapłaceniu pełnej ceny kupna.

Lwów.

ΕΠΙΝΗΤΡΟΝ.

Napisał

Jerzy Kowalski.

I.

Dotychczasowe badania i ich krytyka.

Nazwą ἐπίνητρον oznaczamy dziś naczynie gliniane kształtu rynny mniej więcej łokciowej, z jednego końca sklepionej, a lekko rozszerzającej się ku drugiemu końcowi otwartemu, tak, iżby się dało nawdziać na kolano zgięte w pozycyi siedzącej [1]). Najcharakterystyczniejszy okaz tego »doprzędła«, — które tu dla krótkości nazywać będziemy doprzędłem klasycznem — jest odbity w Ἐφ. Ἀρχ. 1892. Π. XIII.; ten też okaz [2]), znaleziony przez Sophoulisa, posłużył Robertowi [3]) do zidentyfikowania znanego już od dawna naczynia z przekazaną leksykograficznie (a pod inną tegoż miana odmianą: ὄνος) glossą ἐπίνητρον. Przed Sophoulisem i Robertem określano to naczynie najrozmaiciej i nie znając właściwej dlań nazwy, przypisywano mu najsprzeczniejsze między sobą zastosowania. I tak na samym początku miano je za dachówkę szczytową (κεραμίδες στεγῶν imbrices, tuiles faîtières, rooftiles, Firstziegel); tego zdania byli Koumanoudis [4]), Heydemann [5]), Studniczka [6]), Furtwängler [7]), Walters [8]),

[1]) Znachodzi się ono głównie w grobach oraz świątyniach, np. na akropolis ateńskiej, lub w telesterion eleuzyńskiem, głównie w Attyce i Beocyi, niekiedy i na Rodos. Najstarsze z nich mają sięgać aż do połowy VI. w. przed Chr., a najmłodsze dochodzą do końca IV. w. przed Chr.; są też i okazy z epoki hellenistycznej.

[2]) Nr. 5899 Muz. Narod. w Atenach.

[3]) Ἐφ. Ἀρχ. 1892. σ. 247.

[4]) Ἐφ. Αρχ. 1869. σ. 345. πίν. LI.

[5]) Wochenschr. f. klass. Philol. 1876. p. 259.

[6]) Jahrbuch des Archeol. Instit. 1887. p. 69.

[7]) Sammlung Sabouroff, Heft VI., tabl. 52.

[8]) Catalogue of the Greek and Etruscan vases in the British Museum, London 1893, B597 i B598.

Rayet-Collignon [1]), Dumont-Chaplain [2]). — Benndorf [3]) uważał je za przyrząd do gry w kottabos. Blümmer [4]) nazywa je wrzecionem [Spindel]. W katalogu waz berlińskiego Antykwaryum (r. 1885) zastanowił Furtwänglera kształt doprzędła n. 309, i uczony, który pierwej uważał doprzędło za dachówkę szczytową [5]), wyraża się tu: »Gefäß seltsamer, unerklärter Form«.

Doprzędło, które znalazł Sophoulis, a opisał Robert, ozdobione jest na bocznej ścianie sceną z gynaikonîtis, która objaśnia równocześnie do pewnego stopnia sposób zastosowania samego naczynia: Kobieta, siedząca na stołku z koszem (κάλαθος) u nóg pełnym kłębków wełny czy to już uprzędzionej [νῆμα, kłębek takiej wełny: κλωστήρ lub ἀγαθός], czy to gotowej do przędzenia [κάταγμα, kłębek takiej wełny: τολύπη] — przeciąga nić [κρόκη], leżącą między grzbietem doprzędła a palcem wskazującym prawej ręki, podczas gdy lewa ręka podtrzymuje resztę nici w powietrzu. Robert odwołał się do leksykografów, którzy s. v. ἐπίνητρον, lub ὄνος wymieniają naczynie kładzione na kolanie, a używane przy przędzeniu, i w ten sposób nadał znalezionym okazom przekazaną nazwę. — Robert przypuścił, że na doprzędle rozkładano »pensum« wełny poprzednio oczyszczonej i że robota, wykonywana przy pomocy doprzędła, polegała na ξαίνειν, to jest na gremplowaniu, darciu i ścieraniu surowej wełny i przygotowaniu jej w ten sposób do ciągnięcia nici. Teza Roberta opierała się z jednej strony na świadectwach leksykalnych, które ἐπίνητρον-ὄνος określają jako τὸ ἐπὶ τῶν γονάτων — ἐφ' οὗ [(τὴν) κρόκην] νέθουσι — τὴν κρόκην τρίβουσιν, a z drugiej na ilustracyi klasycznego doprzędła. Rozumienie lemmatów leksykalnych polega oczywiście na sposobie ich egzegezy; Robert, czerpiąc z Hesychiosa, podstawił za νήθουσι formę attycką νῶσι, którą tłumaczył przez »skupiają, napiętrzają, ładują«, powołując się na etymologię Curtius'a. Otóż to νῶσι, którego rozszerzeniem późniejszem jest νήθουσι, nie może nigdy mieć innego znaczenia, jak tylko: prząść. Po drugie τὴν κρόκην rozumiał Robert jako przędziwo będące w stadyum między ἔριον, πόκος, wymytem i zgrubsza roztrzepanem, a κάταγμα, które zbijano w kłęby

[1]) Céramique grecque p. 389—390.

[2]) Les Céramiques de la Grèce propre, Paris 1881., I., p. 381—383., planches XIX—XX.

[3]) Griech. u. Sicil. Vasenbilder, 1877. p. 71., tabl. XXXVII$_1$.

[4]) Technologie, I. Aufl., 1874—1875, p. 111.

[5]) Por. tamże n. 2624 i 4016.

waciaste po ostatecznem przetarciu i rozmiędleniu, co właśnie miało odbywać się wedle Roberta na doprzędle; tymczasem κρόκη nie może nic podobnego oznaczać. Wreszcie sam Robert, widząc, że interpretacya jego nie odpowiada scenie, przedstawionej na boku doprzędła klasycznego, starał się względami artystycznymi wyjaśnić brak wełny na grzbiecie doprzędła, któraby w ten sposób zasłoniła całe doprzędło przed oczyma oglądających naczynie.

Przeciw temu dałyby się podnieść następujące zarzuty: 1) niema pewności, że celem artysty było przedstawić w pierwszym planie samo miniaturowe doprzędło, a nie całą scenę z γυναικωνῖτις wogóle, a przyjąwszy nawet ten pierwszy wypadek — cóż mogłoby lepiej ilustrować dany sprzęt, jak przedstawienie go w użyciu w sposób nie pozostawiający wątpliwości co do jego rodzaju? Gdyby zasada Roberta obowiązywała, musielibyśmy mieć na malowidłach greckich krzesła nie zajęte przez nikogo, kądziele bez przędzy i t. p.; jednakowoż tak nie jest. 2) Pozycya rąk kobiety — a jest nią sama pani domu, której jedynie przystoi kontrolowanie i ostateczna finezya roboty grubszej, wykonywanej przez służebne — nie odpowiada stanowczo manipulacyi, stosowanej przy ξαίνειν; ręce kobiety nie są bynajmniej próżne, jak mniemał Robert, tylko nić, snująca się przez obie ręce, zatarła się, jak to bywa niemal na wszystkich tego rodzaju malowidłach.

Już po Robercie Hartwig[1]) dopatrywał się w doprzędłach γαμικοὶ λέβητες, a za nim poszli Furtwängler i Reichhold[2]).

Odkrycie Sophoulisa i Roberta zacieśniło poszukiwanie sposobu używania doprzędła do przebiegu przędzenia, bo artykuł Roberta nie rozwiązał kwestyi, ale owszem stał się punktem wyjścia dla ożywionej dyskusyi, która toczyła się aż do r. 1912, ponieważ nie wszystkich uczonych zadowoliło i przekonało zapatrywanie Roberta.

Walters[3]) zrazu wyraża niepewność, miss Richter[4]) i po raz trzeci Walters[5]) wypowiadają zdanie, że doprzędło było stosowane

---

[1]) Ἐφ. Ἀρχ. 1897. σ. 129. πίν. IX—X.

[2]) Griechische Vasenmalerei 1904. I. p. 290—291., tabl. 57_3.

[3]) Catalogue of the Terracottas in the British Museum, London 1903. p. 86, B. 82: Part of Epinetron or *Onos* (?) This object has also been interpreted as a helmet (κυνῆ).

[4]) The annal of the British School at Athens XI. 1904. p. 233, 234—235, tabela p. 227.

[5]) History of ancient pottery, London 1904. I. p. 199.

współcześnie przy przędzeniu celem przeprowadzenia przędzionej nici między grzbietem doprzędła a palcem przędzącej. Podobnie jak miss Richter i Walters wyraża się też Reinach[1]): »sur lesquels elles filaient leur trame«; wszyscy więc troje przypuszczają, że na doprzędle skręcano nić wyciąganą z kądzieli. Całkiem jasno myśl tę wypowiadają Perrot i Chipiez[2]). Konstantinidis[3]) przechyla się na stronę pierwszej opinii Blümnera s. v. ἐπίνητρον πιθ. ἠλακάτη. Za Robertem poszli Collignon-Couve[4]) i Xanthoudidis[5]), który współczesnym sposobem przędzenia na Krecie starał się uzasadnić i rozwinąć pogląd Roberta, przyczem usiłując dowieść odwieczności używania doprzędła, powołał się[6]) na egzemplarz doprzędła uznany przez Furtwänglera[7]) za myceński, a pochodzący z Rodos. Już Evans[8]) zdaje się o tem wątpić; Blinkenberg[9]) dowodzi na drodze archeologicznej, że doprzędło było przejściowym wyrobem luksusowym, głównie attyckim, rzekomy zaś »myceński« onos był (współczesnym attyckim) grubszym wyrobem lokalnym na Rodos. Najbardziej konserwatywną opinię, wypowiedziaaą przez miss Richter, Walters'a, Reinacha i Perrot-Chipiez, ustaliło ostatecznie czterech uczonych: Pottier[10]), Lechat[11]), Engelmann[12]) i Olck[13]). Oni to, starając się pogodzić lemmaty leksykalne z wynikami odkryć archeogicznych, orzekli, że doprzędło było sprzętem, na którym przędziona nić ulegała ostatecznemu wygładzeniu, ściśnieniu, umocnieniu i ujednostajnieniu co do grubości.

Tymczasem tok archeologicznych dociekań nad doprzędłem uległ niespodziewanej komplikacyi i rozgałęzieniu. Panna Małgorzata

---

[1]) Chroniques d'Orient. 1896. p. 214.

[2]) La Grèce archaïque — La céramique. 1911. p. 314—316, 677.

[3]) Μέγα Λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἐν Ἀθήναις, 1902.

[4]) Catalogue des vases peints. 1902., p. 269—272, 503—510.

[5]) Mitteilungen des Deutsch. Archeol. Instit. 35. 1910. p. 323.

[6]) famże p. 333.

[7]) Jahrbuch des Archeol. Instit. 1. 1886. p. 153. fig. 2983.

[8]) Archeol. Anzeiger 1909. p. 426. »a mycenean« onos from Rhodos.

[9]) Mitteil. des Deutsch. Archeol. Instit. 36. 1911. p. 145.

[10]) α) Musée du Louvre: Catalogue des vases antiques. Paris 1896. I. p. 172. β) Dictionnaire des Antiquités Grecques (Daremberg-Saglio) VII.200. s. v. ὄνος.

[11]) Revue d. ét. gr. 1898. p. 222.

[12]) Berlin. Philol. Wochenschr. 1907. p. 286.

[13]) Pauly-Wissowa, Realencyklopedie 1907. s. v. ἐπίνητρον.

Láng występuje najprzód z artykułem[1]), a potem z obszerną broszurą[2]), gdzie wywodzi, że doprzędło używane było przy robocie hafciarskiej, a mianowicie w ten sposób, że na grzbiecie doprzędła rozpinano przy pomocy szpilek robotę hafciarską, a łuskowa ornamentacya grzbietu doprzędła, w której panna Láng dopatruje się matematycznej ścisłości, służyć miała za deseń do haftowania. Przypisując doprzędłu ten nowy użytek, nie usuwa dawnego, bo — jak powiada — nie występuje »um zu widerlegen sondern nur um zu ergänzen«; zgadza się też na opinię Engelmann'a, co nie przeszkadza jej wyrazić powątpiewanie w wiarygodność leksykografów greckich. Panna Láng widzi, jak trudno jest zgodzić ze sobą dwa tak jaskrawo różne zastosowania doprzędła i stawia rozmaite nieprawdziwe domysły, jak np., że rodzaj zastosowania doprzędła mógł uledz zmianie, albo, że imię i użytek wogóle się nie nakrywały.

Ujemnie o nowym kierunku, jaki zagadnieniu doprzędła starała się nadać panna Láng, wyraził się w recenzyi jej książki Blümner[3]): 1) System łusek na grzbiecie doprzędła wydaje się Blümnerowi niedogodnym do robót hafciarskich, ponieważ, pominąwszy okoliczność, iż jest dalekim od matematycznej ścisłości, jest ryty, podczas gdy do robót hafciarskich byłby wystarczył malowany; 2) nie wykazuje ani jednej prostej linii i ani jednego prostokątnego pola; 3) pola łuskowe idą w poprzek linii wzrokowej pracującego; 4) Blümner występuje przeciw twierdzeniu panny Láng, jakoby doprzędła gliniane — a takie tylko znaleziono dotychczas — należało uważać za »Prachtimitationen der wirklichen Arbeitsgeräte«, które według niej były wyłącznie z drzewa, bo jedynie ten materyał mógł wejść w rachubę przy hafciarstwie wzorkowem, gdzie robotę rozpina się na szpilkach. Wprawdzie Blümner się zgadza, że znajdywanie doprzędeł w grobach wskazuje poniekąd na ich rolę imitacyjną, tymczasem — powiada — nie tłumaczy to faktu, dlaczego najwięcej znaleziono ich w rumowisku perskiem na Akropolu: otóż doprzędło gliniane musiało być w użyciu, jako sprzęt kruchy ulegało łatwo rozbiciu, a czerepy wyrzucano na rumowisko.

Ostatnia część argumentacyi Blümnera, dotycząca łatwej rozbijalności sprzętu codziennego użycia, jest słuszna, bo i dziś w po-

[1]) Archaeologiai Értesiti, Budapest 1907.

[2]) Dr. Margarete Láng: Die Bestimmung des Onos oder Epinetron, Berlin, Weidmann 1908.

[3]) Berl. Philol. Wochenschr. 1909. p. 1246.

wszedniem użyciu posługujemy się przedmiotami wprawdzie łatwo ulegającymi zniszczeniu, ale też i tanimi, bez wielkiej straty dającymi się zastąpić nowymi. Tylko nie jest pewnem, czy mnogość czerepów z doprzędeł w rumowisku perskiem da się wyłącznie wytłumaczyć sposobem Blümnera. Trudno jednakże zgodzić się z resztą argumentacyi Blümnera przeciw drewnianemu doprzędłu panny Láng: 1) gdyby doprzędło gliniane, takie, jakie znajdują archeologowie, było w wyłącznem użyciu, to zastosowanie, jakie mu dziś przypisujemy, wymagałoby polewy na glinie; natomiast badania archeogiczne nie wykazały jej śladu na wykopanych dotychczas okazach. 2) Obecność czerepów glinianych na Partenonie należałoby może tłumaczyć raczej sposobem Hartwiga i panny Láng i przyjąć je za wota ślubne[1]), które składały dziewczęta przed zamążpójściem na Partenonie, a doprzędła odkrywane w grobach, za wota żałobne składane w grobach niewieścich [chociaż dziś naturalnie bez wnioskowania ze sprzętów, znajdywanych przy kościach, nie możemy zwykle stwierdzić, jakiej płci zwłoki spoczywały w danym grobie].

Jeżeli panna Láng nazywa te wota »Prachtimitationen«, to jest w tem określeniu nieco afektacyi, ponieważ większość czerepów wykazuje zupełnie pospolite wykonanie. Drogą kompromisu dałoby się kwestyę materyału, z jakiego robiono doprzędła, rozwiązać, przyjąwszy, że doprzędła używane praktycznie były z drzewa lub gliny polewanej, zaś doprzędła w rumowisku perskiem pochodzą z wotów, a nie z wyrzuconych czerepów sprzętów praktycznie używanych.

Hauser[2]) wypowiada przypuszczenie, że doprzędło spełniało tę funkcyę w przebiegu przędzenia, którą dawniej, w czasach mniejszego komfortu, wykonywała naga łydka, lub przedramię, t. j. ksainetyczną, na co z jednej strony przytacza za dowód Ar. Eccl. 82—104; fryz na pyksis w Bostonie[3]); malowidło, zdobiące we wnętrzny spód czary z królewskich muzeów w Berlinie[4]): (na obu tych scenach przedstawiona jest kobieta w pozycyi siedzącej z jedną nogą po kolano obnażoną, wspartą na pewnego rodzaju kozle, a trzymająca oburącz grube pasmo wełny, które w widoczny sposób trze o łydkę); jako zaś przykład użycia przedramienia przed-

[1]) Por. A. Brückner, Winckelmannsfest. Progr. n. 64. p. 14., n. 62. p. 22.
[2]) Oesterr. Jahreshefte 12. 1909. p. 84—85. 95; Beilage p. 217.
[3]) tamże p. 83. fig. 50.
[4]) tamże tabl. 1.

stawia Hauser malowidło na pyksis z połowy V. w. przed Chr. z Muzeum Brytyjskiego, wyobrażające Helenę z oplecionem trzykroć dookoła nagiego przedramienia lewego pasmem wełny. Hauser polemizuje z podanym przez Blümnera[1]) przebiegiem opracowania wełny, zrekonstruowanym na podstawie Ar. Lys. 574—586. Zdaniem Hausera, samo ξαίνειν jest czemś pośredniem między gremplowaniem a przędzeniem: »das Herstellen eines groben, noch ungedrehten Fadens, das Ausziehen des Vorgarne«. Wywodzi on, że na szpulce znajduje się już »Vorgarn«. Stadyum przędzenia, które później odbywało się na doprzędle, przedstawia w ten sposób: »es handelt sich offenbar um einen über den linken Unterarm und die Hand geschlungenen dicken Strang Krempelwolle, aus dem die rechte den Faden zieht und dann die Fasern durch Reiben auf der Wade verbindet«. Widzimy, że między ujęciem ksainetycznego użycia doprzędła u Roberta, a u Hausera zachodzi znaczna różnica; ujęcie Hausera, bardziej subtelne, jest jednak równie błędne, jak Roberta.

Błąd Hausera wynika z niepotrzebnego wciągnięcia w zagadnienie doprzędła cytowanego ustępu z Arystofanesa i mylnej jego interpretacyi, mylnej dlatego, że 1) wierszy 87—88 nie należy w ten sposób rozumieć, iżby przy ξαίνειν zachodziła możność okazania jakiej części ciała siedzącym na zgromadzeniu, i w ten sposób zdradzenia się z płcią. Kobiety zajęte przy ξαίνειν musiałyby raczej przez cały ten czas siedzieć w tylnych rzędach ławek, by nie zdradzić się przez taki rodzaj zajęcia, iż są kobietami, a następnie przy pełnej już ekklezyi musiałyby, aby brać czynny udział w zgromadzeniu, przestępować przez ławki ku przodowi, przyczem właśnie groziłaby możność obnażenia płci. Że tak należy te dwa wiersze rozumieć, dowodzą w. 92. i ww. 103—104. — 2) ὑπερβαίνουσα w. 90. nie może oznaczać podniesionej pozycyi nogi przy ξαίνειν w rozumieniu Hausera. — 3) Błędnie tłumaczy też Hauser οὐκοῦν w. 89.; również κἄπειθα w. 90. ma znaczenie wybitnie czasowe, a nie tylko takie, jakie w języku greckim często charakteryzuje następnik w stosunku do poprzednika.

Ponieważ Arystofanes w ustępie tym dwakroć używa wyrazu ξαίνειν, a nadto kobiety z naczyń przedstawionych przez Hausera zajęte są istotnie robotą ksainetyczną, dlatego Hauser zmuszonym

[1]) Technologie I. Aufl. 1. 102.

się widział przyjąć dla doprzędła, podobnie jak Robert, użycie ksainetyczne, ale bardziej skrupulatny od swego poprzednika, wolał pozostać przy dosłownem tłumaczeniu wyrazu κρόκη i stąd wypłynęła jego oryginalna, a różna od Blümnerowskiej interpretacya przebiegu ksainetycznego; wszelako nie zdołał udowodnić, by wyciągana przy ξαίνειν tak przez niego pojętem nić była tarta o łydkę, ponieważ oba cytowane przez Hausera malowidła naczyniowe przedstawiają jedynie kobietę trącą całe pasmo wełny o łydkę, a więc zupełnie normalny przebieg ξαίνειν; νῆν = νήθειν nadał Hauser wbrew Robertowi znaczenie przędzenia, lubo w szerszym zakresie i przez to też błędne.

Na argumenty Hausera odpowiedział Blümner repliką[1]), w której wytyka Hauserowi błędy w rozumieniu Wiecujących. Polemika w sprawie rozumienia Ar. Lys. 574—586, obracająca się głównie dokoła kwestyi, jaki stopień różnicy zachodzi między διαξῆναι a ξαίνειν, polemika, w której też wzięła udział panna Láng[2]), jest bardzo zawiła i nie dotyczy bezpośrednio przedmiotu naszych dociekań — dlatego ją tu pominiemy. Blümner pod wpływem Hausera zmienia swój dawny na doprzędło pogląd, który wyraził w recenzyi książki panny Láng, o tyle, że przez sztuczną interpretacyę Polluksa, o czem jeszcze osobno będzie mowa, usiłuje wprowadzić różnicę między wyrazami ἐπίνητρον i ὄνος, przyczem dla epinetronu wyznacza funkcyę tarcia i ugniatania grubego pasma wełny, tak, iż otrzymywała ona kształt grubej nici, a νήθειν poza ogólnem znaczeniem przędzenia otrzymałoby tu sens bardziej zacieśniony, t. j. tarcia nici i νήθειν byłoby równoznaczne z τρίβειν τὴν κρόκην. Tak więc Blümner pod wpływem Hausera do dawnej funkcyi epinetronu jako doprzędła dołącza jeszcze użycie przed przędzeniem, ponieważ zdają mu się tego dowodzić malowidła naczyniowe, na których widnieją nie gotowe już nici, ale grube pasma wełny. To różniczkowanie obu przebiegów przed przędzeniem i po przędzeniu charakteryzuje nową tezę Blümnera w przeciwieństwie do opinii Hausera, który starał się przeprowadzić kompromis między oboma przebiegami i widział bezpośredni związek między lemmatami leksykografów a malowidłami naczyniowemi. Że jednak doprzędło stosowane było z wszelką pewnością i po przędzeniu, tego dowód widzi Blümner w cytacie z Plat. Rp. X. 620 F, gdzie los duszy, uprzędziony przez Klotho, prze-

[1]) Oesterr. Jahreshefte 13. 1910. Beilage 89.
[2]) Oesterr. Jahreshefte 13. 1910. Beilage 245.

kazuje fylaks trzeciej prządce Atropos, która nadaje nici trwałość nieodmienną.

Cytatem tym udowodnił Blümner ponad wszelką wątpliwość stosowanie doprzędła po przędzeniu; wrócimy też jeszcze do niego. Za ὄνος uważa Blümner kozioł, na którym ξαίνουσα wspiera obnażoną nogę. Rozróżnienie między ἐπίνητρον a ὄνος wpłynęło też na zmianę w dotychczasowej interpretacyi Blümnera Ar. Vesp. 616., gdzie ὄνος uważany dotychczas powszechnie za doprzędło, pojmuje teraz Blümner jako rhyton. I ta sprawa będzie jeszcze przedmiotem osobnej uwagi.

Jeśli się zapytamy, co wpłynęło na Blümnera, który, stanąwszy raz na dosyć do prawdy zbliżonym gruncie w rzędzie tylu powag naukowych, a nadto umocniwszy się szczęśliwym cytatem, teraz mimo całej kontrowersyi z Hauserem odnośnie do przebiegu gremplowania wełny i rozumienia Ar. Eccl. 86—104, przyjął ostatecznie dla doprzędła także i użycie ksainetyczne? — to odpowiedź będzie prosta i poniekąd usprawiedliwiająca Blümnera: Oto pyksis bostońska i czara berlińska, przedstawiające proces gremplowania na łydce w okolicy kolana — z jednej strony, a świadectwo Etym. Mgn. określające ἐπίνητρον jako τὸ ἐπὶ τῶν γονάτων ἐφ' οὗ τὴν κρόκην ἔνηθον — z drugiej strony, zdawały się wskazywać na sprzęt identyczny. Pozostawało tylko przeprowadzić zbliżenie między wełną gremplowaną a κρόκη, oraz utożsamić νήθειν z τριβειν; obu tych nagięć dokonał już Hauser, a i ten nie może być uważany za zbyt śmiałego w porównaniu z Robertem. Musimy przyznać, że zbliżenie jest kuszące, tem więcej, gdy panna Láng w cytowanej odpowiedzi na artykuł Hausera powołuje się na terrakotę berl. muz. król., która przedstawia kobietę, siedzącą na krześle, z prawą nogą obnażoną po kolano, z dwoma koszykami u stóp, a w ręku z naczyniem, które panna Láng określa jako »der zum Netzen des Garnes nötige Wasserbehälter«. Będzie zadaniem tej pracy zastanowić się nad tem zbliżeniem.

Wpływ Hausera na pannę Láng przebija się w całym jej artykule; przypisuje ona teraz doprzędłu użycie ksainetyczne delikatniejszego rodzaju, które było »salonfähig« i należało do prerogatyw pani domu, czyli sporządzanie z gremplowanej wełny grubej nici (Vorgarn); natomiast nie uznaje panna Láng wymiany między gołem kolanem a doprzędłem. Trudno zrozumieć logikę takiego votum separatum wobec całości poglądu.

Nastąpiła jeszcze ostateczna wymiana zdań między Hauserem [1]) a Blümnerem [2]) głównie w sprawie przebiegu gremplowania wełny, oraz znaczeń i ich różnicy w terminologii Ar. Lys. 574—586 (ξαίνειν a διαξῆναι); poza tem żaden autor nie zmienił nic ze swego stanowiska i tak zagadnienie doprzędła nie dokonało postępu, ani nie uległo rewizyi. Na tem urwała się dyskusya nad doprzędłem i po drugiem wydaniu technologii Blümnera [3]) problem nie był więcej poruszany przez nikogo poza nic nie znaczącemi wzmiankami Dragoumisa [4]) i Sixa [5]).

II.

Filologiczne uzasadnienie znaczenia i użycia doprzędła.

Bliższe przyglądnięcie się świadectwom leksykograficznym zestawionym w chronologicznym porządku:

Pollux VII. 32: ἐφ' ᾧ δὲ νήθωσιν ἢ νῶσιν (οἱ Ἀττικοὶ γὰρ τὸ νήθειν νεῖν λέγουσιν), ἐπίνητρον καλεῖται καὶ ὄνος.

X. 125: καὶ μὴν καὶ ὄνον ἐφ' ᾧ νῶσι καὶ ἐπίνητρον.

Hesychius: s. v. ἐπίνητρον ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην τρίβουσιν.

s. v. ὄνος ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην νήθουσιν.

Photius: s. v. ὄνος ἐν ᾧ κρόκην νήθουσιν.

Etym. Mgn. 362, 2: ἐπίνητρον· τὸ ἐπὶ τῶν γονάτων, ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην ἔνηθον.

pozwala nam rozróżnić dwie zasadniczo odmienne grupy egzegezy: pierwszą, która wyczerpująco objaśnia realne użycie doprzędła: τὸ ἐπὶ τῶν γονάτων — ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην τρίβουσιν — ἐπίνητρον καλεῖται καὶ ὄνος; oraz drugą, czysto semazyologiczną, polegającą wyłącznie na analitycznem rozłożeniu dźwiękowej treści terminu: ἐπίνητρον ἐφ' ᾧ νήθουσιν (ἔνηθον). Pierwszą glossę zawdzięczają leksykografowie prawdopodobnie jakimś lepszym scholiom do Arystofanesa, które się do naszych czasów nie dochowały, względnie innej starszej, a również zaginionej pracy leksykalnej; druga analizująca termin, jeżeli nie stworzony przez leksykografów lub technografów, to w każdym razie w mowie potocznej nie używany, ale techniczny

[1]) Oesterr. Jahreshefte 13. 1910. Beilage 269.
[2]) Oesterr. Jahreshefte 13. 1910. Beilage 275,
[3]) 1912., I. p. 115—120, p. 305.
[4]) Mitteil. des Deutsch. Archeol. Inttit. 37. 1912. p, 198.
[5]) Oesterr. Jahreshefte 15. 1912. p. 82—83.

i sztuczny, musi być, jak zaraz będę się starał okazać, późniejszego pochodzenia i wypłynęła prawdopodobnie z pod pióra jednego z tych uczonych minorum gentium, którzy, nie szukając oparcia na realiach, uprawiali pustą, niekrytyczną, czasami wprost niedorzeczną semazyologię pseudoetymologiczną. Ponieważ ponadto nie zawiera nic nowego poza tem, co w samym terminie jest zawarte, możemy ją, jako nieumiejętną definicyę zostawić na boku, zaznaczając jeszcze, że obok tych typów rozróżniamy jeszcze w przytoczonym materyale trzecią grupę, polegającą na kontaminacyi dwu uprzednich. Mianowicie źródło, z którego korzystał Hesychiusz, miało ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην τρίβουσιν i tak tę glossę bez przeróbki podał Hesychiusz dalej, jedynie nieco obciętą, co jest dosyć zrozumiałe wobec losów, jakie przechodził słownik, przekazany nam ostatecznie pod imieniem Hesychiusza; natomiast Pollux, Photius i autor (czy też autorowie) Etym. Mgn. korzystali widocznie z opracowań bardziej ostrożnych, a opartych na mniejszej znajomości realiów, gdzie τρίβουσιν zostało zastąpione przez νήθουσιν glossematu semazyologicznego, przyczem widzimy równocześnie, począwszy od Hesychiusza, rozerwanie obu terminów ἐπίνητρον i ὄνος, które jednak nie wywołało zatraty jednoznaczności egzegezy. Sprawa rekonstrukcyi i genezy gloss leksykograficznych wymaga jednak ściśle fachowej i absolutnie wytrawnej naukowo ręki, dlatego nie będzie tu bliżej rozbierana; poniżej jeszcze wrócimy do tych gloss, aby wypowiedzieć przypuszczenie, że ani notatka etymologiczno-semazyologiczna, ani kontaminacya obu notatek nie były szczęśliwe.

Wziąwszy następnie pod uwagę cytat Blümnera: Plat. Rp. 620 E: ταύτης (i. e. τῆς ψυχῆς) δ' ἐραψάμενον (i. e. τὸν φύλακα), αὖθις ἐπὶ τὴν τῆς Ἀτρόπου ἄγειν νῆσιν, ἀμεταστρόφα τὰ ἐπικλωσθέντα (przysądzone przędzeniem) ποιοῦντα, który jest alegoryą, zaczerpniętą z praktyki przędzenia, widzimy, że czynność, odbywająca się na doprzędle, a polegająca na nadawaniu uprzędzonej nici nieodmiennej trwałości [tak, żeby nie mogła się rozkręcić], była w stosunku do samej czynności przędzenia (νῆσις) następczą (αὖθις), czyli innemi słowy polegała na doprzędzeniu i że to jest właśnie jej charakterystyką; widzimy stąd dalej, że w złożonym terminie ἐπί-νητρον prepozycya ἐπί nie oznacza lokalnie: na — jak tego chce notatka etymologiczno-semazyologiczna, ale czasowo: po-, do-. W samej rzeczy samo przędzenie nie odbywało się bynajmniej na do-

przędle, ponieważ przez przędzenie rozumiemy przedewszystkiem wyciąganie nici, a już skręcenie jej jest aktem osobnym, a cóż dopiero utrwalenie tego skręcenia! Całe więc połączenie ἐφ' ᾧ νήθουσι jest z gruntu fałszywe. Jeszcze błędniejsze rezultaty wydała kontaminacya tej notatki z grupą pierwszą: ἐφ' ᾧ τὴν κρόκην τρίβουσιν, gdzie wyrażenie: ἐφ' ᾧ jest zupełnie słuszne; być także może, że glossemat et.-sem. powstał dopiero pod wpływem grupy pierwszej, a przeniesienie ἐπί z imienia w egzegezę w znaczeniu miejsca ułatwiło autorowi glossematu takież użycie ἐφ' ᾧ w miejscu do tego nieodpowiedniem. Zastąpienie w kontaminacyi τρίβουσιν przez νήθουσιν dało nonsens, który sprowadził z drogi wszystkich archeologów, a co najmniej zniewolił ich do uważania roboty na doprzędle za współczesną przędzeniu wbrew malowidłu na doprzędle klasycznem, gdzie kobieta z doprzędłem nie trzyma w lewej ręce kądzieli, co byłoby nieodzowne przy przędzeniu, ale raczej sprowadza nić (uprzędzioną przez służebne) z kłębków, które znajdują się w koszu u jej stóp; a także wbrew cytatowi z Rp. Platona i objaśnionej na tym cytacie semazyologii terminu.

Wiele światła na kwestyę doprzędła rzuci też niewątpliwie niecytowany dotychczas przez nikogo wiersz Teokryta 19, 74:

πολλαὶ Ἀχαιάδων μαλακὸν περὶ γούνατι νῆμα
χειρὶ κατατρίψουσι ἀκρέσπερον ἀείδοισαι.

Poświęcimy mu też szczególniejszą uwagę, ponieważ z pierwszego wejrzenia nie wydaje się być wykluczonem, że wiersz ten może być ilustracyą poglądu Hausera i literackiem poparciem malowideł, cytowanych przez Hausera i pannę Láng.

Otóż za pierwszy element związku między tym wierszem a notatkami leksykalnemi o doprzędle przyjmiemy dosłowną niemal tożsamość wyrażeń: 1) ... ἐπὶ τῶν γονάτων... τρίβουσιν, 2) ... περὶ γούνατι... κατατρίψουσι. Doprzędło, wdziane naokoło kolana [1]), było na kolanie i zarazem dokoła kolana; proces, wyrażony przez Platona: ἀμετάστροφα τὰ (ἐπι)κλωσθέντα ποιοῦντα, polegał na (κατα)τρίβειν: nić już uprzędziona podlegała ścieśnieniu przez tarcie, ucisk palcem na powierzchni doprzędła.

Co należy rozumieć przez teokrytejskie μαλακὸν νῆμα? Czy jest niem grube pasmo gremplowanej wełny? — bo nici zgrubsza prze-

[1]) A Brückner nazywa je za Svoronosem (Κειμήλια τῶν Μουσείων μας): Kniehut.

dzionej, której obrównanie wliczał Hauser, zniewolony fałszywą interpretacyą Wiecujących Arystofanesa, do ξαίνειν, nie możemy się dopatrzeć na żadnem z cytowanych malowideł; owszem, jest zupełnie oczywistem, że kobiety trą o nagie łydki całemi pasmami ujętemi oburącz; otóż takiego pasma νῆμα nie może oznaczać nigdy; za to będzie naszem staraniem zidentyfikować teokrytejskie νῆμα z leksykograficznem κρόκην.

Platon w ważnym, ale nie wykorzystanym wcale przez archeologów w tej przynajmniej kwestyi ustępie Politic. 282. dzieli całą ταλασιουργικὴ τέχνη, której materyałem są ἔρια, πόκος na 1) ξαντικὴ wytwarzającą κάταγμα, 2) νηστικὴ [czyli στρεπτική] wytwarzającą dwa rodzaje nici: στήμων i κρόκη. 3) κερκιστικὴ [czyli συμπλεκτικὴ lub ὑφαντική] wytwarzającą πλέγμα, tkaninę. W zrównaniu νηστική ze στρεπτική kryje się to samo, co Platon powiedział w Republice o uprzędzionych losach dusz, które fylaks zawraca z powrotem ἐπὶ τὴν νῆσιν, by je Atropos uczyniła ἀμετάστροφα: czyli że (κατα)τρίβειν zalicza się do νῆσις, a nie do ξαίνειν, a nić, podlegająca tej czynności, to nie gremplowana wełna, ale już νῆμα. Ale mamy jeszcze lepszy i bardziej bezpośredni i naoczny sposób zrównania νῆμα z κρόκη.

W tymże samym ustępie z Polityka powiada Platon: ὅσα δέ γε αὖ τὴν μὲν συστροφὴν χαύνην λαμβάνει, τῇ δὲ τοῦ στήμονος ἐμπλέξει πρὸς τὴν τῆς γνάφεως ὁλκὴν ἐμμέτρως τὴν μαλακότητα ἴσχει, ταῦτ' ἄρα κρόκην μὲν τὰ νηθέντα, τὴν δὲ ἐπιτεταγμένην αὐτοῖς εἶναι τέχνην τὴν κροκονητικὴν φῶμεν. Platon tu τὰ νηθέντα [= τὸ νῆμα, por. 7 wierszy wyżej: στήμονα μὲν φάθι τὸ νῆμα] nazywa κρόκη i zarazem nazywa ją χαύνη i do niej odnosi się τὴν μαλακότητα.

Mamy tu zgodność między κρόκη, która jest μαλακή, a μαλακὸν νῆμα; utwierdza się ona jeszcze przez wiersz Eupolisa [fr. 309 Kock]: τῇ χειρὶ νῶσαι (nom. plur. fem.) μαλθακοτάτην κρόκην.

Wiersz ten, również dotąd nie cytowany, jest ze wszechmiar pouczający, ponieważ nie tylko stwierdza przynależność nici κρόκη do przebiegu przędzenia νῆσις, ale zwraca ponadto uwagę na moment, nie uwzględniony również dotychczas: Oto mimo że podmiot jest w l. mn., poeta mówi τῇ χειρὶ, chociaż względy metryczne nie sprzeciwiałyby się użyciu l. mn. ταῖς χερσί; samo przędzenie odbywało się tylko jedną ręką i ten sam singularis znajdujemy także w Teokrycie: χειρὶ, również nie ze względów metrycznych, mimo

że podmiot jest w l. mn.: πολλαί. To świadczy 1) że te dwa wiersze Teokryta nie odnoszą się do ξαίνειν, przy którem zatrudnione są obie ręce, jak to widać naocznie na malowidłach, cytowanych przez Hausera i pannę Láng. Jakkolwiek l. mn. od χείρ przy przędzeniu znajdujemy u Plat. Politic. 282 C: χερσὶ γιγνομένη i u Eustatiusa: χερνῆτις· ἡ διὰ χειρῶν νήθουσα, oba te przykłady odnoszą się do pojęciowego ujęcia rąk, jako kategoryi członków, bez względu na to, czy pracują obie ręce, czy jedna, a ponadto jest mowa o całym akcie przędzenia, przy którem faktycznie obie ręce są czynne; natomiast ujęcie wyobrażeniowe, ujęcie, jakiem zwykle operuje poezya, przedstawia jednę tylko rękę, zatrudnioną przy przędzeniu, jako takiem, w jego, że się tak wyrażę, najaktualniejszym akcie, t. j. ciągnięciu nici,

2) Że νῆμα jest κρόκη, quod erat ad demonstrandum. Widzimy, że identyczność treści gloss leksykograficznych i wierszy Teokryta jest tak kompletna, że wyraża się w dosłownie identycznych zwrotach.

Możnaby bez ryzyka twierdzić, że cytat z Teokryta jest jedynem dotąd świadectwem z literatury pięknej, potwierdzającem prawdziwość notatek leksykografów, tylokrotnie powątpiewaną przez archeologów, gdyby nie jedna możliwość: Zajęcie, które opisuje Teokryt, mogło się odbywać na gołem kolanie, podobnie zresztą jak i Platon nie mówi w Rzeczypospolitej, czy Atropos przy pracy posługiwała się jakimś osobnym sprzętem. Ale i ta okoliczność przemawia za tem przynajmniej, że robota, wykonywana na gołem kolanie, była wykonywaną później na doprzędle, ponieważ daty archeologiczne stwierdziły przelotność i lokalność użytku doprzędła. Teokryt mógł go wcale nie znać, o ile nie archaizuje rozmyślnie; zresztą, że używanie doprzędła później odpadło, dowodzi tego z jednej strony mała ilość okazów wykopanych z epoki hellenistycznej, a z drugiej czas przeszły ἔνηθον w Etym. Mgn.

Porównując między sobą glossy leksykografów, zauważamy, że z wyjątkiem Photiusa, którego notatka jest bardzo popsuta, albo później poprawiona przez rozmyślne wykreślenie rodzajnika [w znaczeniu, że na doprzędle przędzie się nić], albo też jest pierwotna w stosunku do reszty gloss, gdzie dalszy stopień kontaminacyi przyczepił do κρόκην rodzajnik dla zupełnego zidentyfikowania z τὴν κρόκην τρίβουσιν — wszyscy trzej inni leksykografowie używają κρόκην z rodzajnikiem τήν. Zdaniem mojem, okoliczność ta przemawia zarówno przeciw poglądowi Hausera, jak i z drugiej strony wszyst-

kich, którzy w doprzędle chcieli widzieć sprzęt używany współcześnie z przędzeniem, w ten sposób, że nić ciągniętą skręcano na niem i utrwalano; wreszcie przemawia rodzajnik przy κρόκην także przeciw notatce etym.-semaz. i jej kontaminacyi z κρόκην: ponieważ τρίβειν τὴν κρόκην znaczy ucierać nić już uprzędzioną, gotową, istniejącą de facto i a priori, t. j. niezależną od czynności, wyrażonej w orzeczeniu; a więc τρίβειν τὴν κρόκην nie może być identyczne z νήθειν (τὴν) κρόκην, jak tego chciał kontaminator i jak tego chcieli w błąd przez kontaminatora wprowadzeni uczeni.

Zatem ἐπίνητρον, zwane pospolicie ὄνος, było sprzętem używanym dla większej wygody po przędzeniu celem nadania uprzędzionej nici miękkiej (κρόκη) trwałości, twardości i równości, czyli celem zamienienia jej w στήμων; taki sprzęt można w polskim języku nazwać doprzędłem, przez który wyraz tłumaczy się może najdogodniej i najpoprawniej semazyologiczny termin ἐπίνητρον.

III.

Wzajemny do siebie stosunek nazw ἐπίνητρον i ὄνος.

Blümner wprowadził rozdział między obiema nazwami, twierdząc, że oznaczały one dwa różne przyrządy, i kierując się w tem rozróżnieniu ta samą logiką, która pozwoliła mu doprzędło uważać za sprzęt używany przed przędzeniem i po przędzeniu, logiką podobną również do tej, która kierowała panną Láng w tolerowaniu dwóch najróżniejszych między sobą pojęć o zastosowaniu doprzędła, t. j. przy robotach tkackich i przy przędzeniu. Ażeby ocenić małoważność ostatniej poprawki Blümnera, warto sobie unaocznić zmiany i ewolucyę, jaką przeszło jego zapatrywanie na doprzędło: 1) Najpierw uważał je za kądziel, 2) następnie za sprzęt używany współcześnie przy przędzeniu, 3) po przędzeniu [Plat. Rplt. X. 620 E] i przed przędzeniem [wedle Hausera z zastosowaniem własnych poprawek]. Nawiasem tu zaznaczymy, że podobne a dyametralnie między sobą sprzeczne oscylacye odbył też sąd Furtwänglera.

Blümner opiera się na Polluksie, którego rozumie w ten sposób, że καὶ w połączeniu ἐπίνητρον καὶ ὄνος uważa za rozłączne. Taka interpretacya jest wykluczona z następujących powodów: 1) Gdyby ἐπίνητρον i ὄνος były dwoma różnymi sprzętami, to pierwsza glossa Polluksa musiałaby brzmieć: ἐφ' ὧν δὲ νήθουσιν ἢ νῶσιν, ἐπίνητρον καλοῦνται καὶ ὄνος; druga glossa byłaby bez sensu, gdyż ἐπί-

ντρον — przyjąwszy, że oznacza ono sprzęt osobny — pozostałoby bez komentarza, ponieważ ἐφ' οὗ νῶσιν odnosi się tylko do ὄνος; a przecież podawanie realiów jest celem słownika Polluksa, nie wyliczanie gołosłownych imion. — 2) Funkcya, przypisywana epinetrowi, jest identyczna z funkcyą onosu, w miejscach, gdzie obie nazwy występują rozdzielnie; Blümner nie przekona chyba nikogo, że objaśnienie Hesychiusza: ὄνος ἐφ' οὗ τὴν κρόκην νήθουσιν można rozumieć w ten sposób, że osoba, wyciągająca grubą nić z przegrempłowanej wełny, wspierała nogę na kozle, a więc, że poniekąd na nim, ἐπὶ τοῦ ὄνου, odbywało się przędzenie nici! Przyjąwszy zaś nawet tak daleko idącą przenośnię w słownikach realiów, jeszcze nie rozumielibyśmy, jakim trafem jeden i ten sam zwrot ma raz mieć znaczenie dosłowne, a raz przenośne, bez żadnego objawu językowego, któryby ten odcień w interpretacyi sygnalizował. Ponadto oddzielenie ὄνος od ἐπίνητρον zagraża poprawności rozumienia Ar. Vesp. 616., który to ustęp straciłby całą pointę, gdybyśmy za Blümnerem chcieli tu ὄνος objaśniać jako rhyton; lecz o tem zaraz poniżej.

Rozdzielenie glossy o ἐπίνητρον i ὄνος u leksykografów na dwie odrębne mogło nastąpić ze względów czysto słownikarskiej praktyki: ἐπίνητρον było terminem technicznym, ὄνος ludowym i przekazanym literacko. Ktoś, znający nazwę ὄνος, mógł nie znać terminu ἐπίνητρον, choćby on nawet nie był sztucznym wyrazem uczonym, na jaki wygląda; dlatego czytający Arystofanesa szukał objaśnienia s. v. ὄνος i staraniem słownikarzy było, by tam je znalazł. Jeszcze Polluks ma w obu glossach oba miana połączone spójnikiem καὶ, który oznacza tu »lub«, »a także«. W Focyuszu glossa ἐπίνητρον wypadła wraz z całą brakującą nam częścią słownika; obie zaś glossy Hesychiusza wyszły z rąk epitomatora obcięte i zredukowane lakonicznie do takich rozmiarów, aby tylko były zrozumiałe; partye, powtarzające się w obu glossach, odpadły, jednak przy ὄνος została część glossematu, stwierdzająca jego dawny związek z glossą ἐπίνητρον. Etym. Mgn. straciło odrębną glossę ὄνος, za to sam glossemat został wcielony w glossę ἐπίνητρον. Obecny stan gloss leksykograficznych o epinetronie-onosie jest smutnym rezultatem różnostronnego korzystania z jednego i tego samego źródła, kontaminacyi takich wybiorków z jednostajną glossą późniejszą podrzędnej wartości, epitomatorstwa, a wreszcie — last though not least! — ignorancyi zarówno późniejszych redaktorów, jak i przepisywaczy. Być może, że wy-

trawniejsza analiza doprowadziłaby do bardziej pozytywnych rezultatów.

Istotę językowego dubletu ἐπίνητρον-ὄνος objaśniano na ogół dosyć jednolicie. Robert widział w ὄνος ludową metaforę, panna Láng[1]) powiada: »Den ersten volkstümlichen Namen hatte das Gerät wohl bekommen, da es als oft verwendetes Hausgerät ebenso herhalten muß, als der Esel unter den Haustieren«; ogół zaś archeologów wywodzi nazwę ὄνος od analogii kształtów.

Sądzimy, że wszystkie trzy objaśnienia nie wykluczają się między sobą, ale, aby w pełni zdać sobie sprawę z natury dubletu, musimy dodać następujące zastrzeżenie: Jest w dziejach każdego języka dosyć częstem zjawiskiem, że obok technicznej nazwy semazyologicznej figuruje nazwa popularna, czasem mniej lub więcej uzasadniona, zaczerpnięta z mniej lub więcej uchwytnej przenośni, czasem wprost kapryśna. W najlepszym razie klucz do jej kompletnego odczucia leży w subjektywnych zabarwieniach, związanych z danemi wyrażeniami, których odczucie niedostępne jest dla innych czasów i innych narodów, jeżeli drogą refleksyi, czyli wprost sztucznie, nie będziemy się starali — o ile tylko to jest możliwe — wstawić się w odrębne tło kulturalne wraz ze wszystkimi jego objawami, zarówno życiowymi, jak i psychicznymi; czyli, innemi słowy: charakterystyczne dla różnych narodów różne zjawiska językowe są wykładnikami nie tylko realnych charakterystyk, które znamionują specyalne warunki, wśród których dany naród i jego język się rozwijają, ale także odzwierciadlają one osobną strukturę psychiczną, która na język oddziaływa głównie w składni i semazyologii. Oczywiście w rozwoju każdego języka gra rolę ogromnie skomplikowana sieć najróżniejszych czynników, jak właściwości fizyologicznych, przeszłości języka, jego pokrewieństw, oddziaływań języków innych, wszelakie okoliczności przyspieszające pęd rozwoju, lub też sprzyjające jego konserwacyi i t. p. — Nie jest tu naszą rzeczą wdawać się w te ścisłe roztrząsania: co chcieliśmy zaznaczyć, było to, że przy objaśnianiu dubletów językowych, opartem na realiach, lub czysto lingwistycznem, trzeba zawsze niewytłumaczalną resztę, pozostałą po analizie, złożyć na karb elementów subjektywnych, które wymykają się naszej kontroli.

Natomiast zanalizujmy to, co jest uchwytne! Jeżeli weźmiemy

[1]) Die Bestimmung des Onos oder Epinetron p. 3.

pod uwagę rolę, jaką w ateńskiem życiu domowo-gospodarskiem, jak i ulicznem i rynkowem odgrywał osioł jako zwierzę robocze, to możemy przypuścić, że imię jego nadawało się na popularną przenośną nazwę sprzętu roboczego o grzbietowej powierzchni; ta rola, jaką w życiu starożytnem odgrywał osioł, tłumaczy także może i ten fakt językowy, że wyraz ὄνος miał taką mnogość znaczeń, a między innemi oznaczał także inny rodzaj sprzętu roboczego: axis, sucula; Erotianos w leksykonie do Hippokratesa objaśnia tę ostatnią nazwę: ἴσως διὰ τὸ κυκλικὸν τῆς κινήσεως. — Tak więc można przypuścić, że doprzędło przezwano onosem tak ze względu na kształt częściowy, jak i na rodzaj użytku, t. j. roboczego zastosowania. Pewną analogię w języku łacińskim przeciwstawia wieloznaczności onosu np. wyraz musculus, również wieloznaczny.

IV.

Ar. Vesp. 616.

Popularność wyrazu ὄνος i pewien odcień komiczny, jaki mu można nadać — bo że był on i popularny i komiczny, tego dowodzą przysłowia greckie, wyzwiska i komedya grecka — musimy mieć na oku, jeżeli chcemy dobrze odczuć pointę, jaka leży w tych wierszach, pointę, która zaostrzona jest jeszcze w dodatku trefnym kalamburem, opartym na grze wyrazów, co jest ulubionym rodzajem dowcipu Arystofanesa.

Wiersze te brzmią:

> κἂν οἰνόν μοι μὴ 'γχῇς σὺ πιεῖν, τὸν ὄνον τόνδ' ἐκεκόμισμαι
> οἴνου μεστόν, κἄτ' ἐγχέομαι κλίνας....

Scholiasta objaśnia te wiersze w następujący sposób: εἶδος ἀγγείου. Ἴσως δὲ διὰ τὸ διάπλασμα ἔχειν ὄνου μορφήν — τινὲς τὸν οἶνον ἀντὶ τοῦ οἰνηρὸν ἄγγειον — ἔπαιξε δὲ ὡς πρὸς τὸ ζῷον. Widocznem jest z cytowania drugiej hypotezy, że mamy do czynienia z jednem z tych scholiów, których na nieszczęście pozostało nam za dużo do wszelkiego rodzaju autorów, podczas gdy starsze i nieocenione komentarze albo przepadły całkiem, albo zostały zniekształcone i wypaczone w wypisywaniu przez niedouków. Scholiasta rozumie tu rhyton o oślej głowie, jakich niewątpliwie wiele było w pospolitem użyciu; i tak, aż do poruszenia sprawy doprzędła przez archeologów, objaśniali filologowie, np. Müller w swojem wydaniu Arystofanesa. Obecnie

panuje powszechna zgoda, że przez onos należy rozumieć w tem miejscu doprzędło; odmienny osąd Blümnera nie wypłynął z wiary z nieomylność scholiasty, ale był nieodzowną konsekwencyą raz przyjętego rozdziału między ἐπίνητρον a ὄνος, która narzuciła się Blümnerowi z góry wbrew lepszemu orzeczeniu, jakie o tem miejscu wydał poprzednio. Przez onos należy jednak w Ar. Vesp. 616. rozumieć doprzędło: 1) najpierw ze względów rzeczowych: Filokleon spodziewa się wywieść syna swojego w pole i, chociaż Bdelykleon będzie chciał powstrzymać ojca od picia wina, odmawiając mu tego napoju, on, t. j. ojciec, pokaże mu z tryumfem wniesiony potajemnie onos pełny wina; otóż gdyby onos tu oznaczał rhyton, to zamiar Filokleona [t. j. przemycić wino, tak, żeby się syn tego nie domyślił] nie dałby się przeprowadzić; stary pieniacz musi podejść swojego syna, wnosząc wino w naczyniu, które najmniej wydaje się odpowiadać temu celowi i w ten sposób zadrwić sobie z bezsilnych zabiegów syna-moralizatora. Nazwa ὄνος była tem powabniejsza dla poety, że nastręczała mu sposobność do grubego żartu, por. nastwiersze. Onos był wyrazem mowy potocznej, która jest zarazem mową komików, był ekwiwalentem za wyraz oznaczający sprzęt wybitnie attycki, użytym przez attyka par excellence w wieku, do którego archeologia odnosi wykopane okazy. 2) κλίνας nie może być powiedziane o rhytonie, który się wychylało, natomiast znakomicie da się użyć o doprzędle, któreby trzymane ostrożnie w pozycyi poziomej, lub lekko nachylonej ku stronie zamkniętej, przechylało się w stronę przeciwną, nieznacznie i stopniowo, przy piciu. 3) Komiczny efekt sceny ze starym opojem, który z niewieściego sprzętu do przędzenia wsącza w usta otwarte na ścieżaj zakazany trunek, przyczem niewątpliwie większość płynu ściekała mu po chitonie. Nie przeoczam tutaj też okoliczności, że doprzędło w rzeczywistości mało — ze względu na kształt — nadawało się do tego celu, jakkolwiek jeden z archeologów zapewnia, że doświadczenia dowiodły możności napełnienia doprzędła cieczą do $^3/_4$ całej jego objętości; natomiast, owszem, podkreślam groteskowość takiego użycia, która w komedyi jest jednym więcej czynnikiem pro dla jego prawdopodobieństwa.

Za to Arist. Org. 107 a. 19: Σκοπεῖν δὲ καὶ τὰ γένη τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, εἰ ἕτερα καὶ μὴ ὑπ' ἄλληλα, οἷον ὄνος τό τε ζῷον καὶ τὸ σκεῦος· ἕτερος γὰρ ὁ κατὰ τοὔνομα λόγος αὐτῶν· τὸ μὲν γὰρ ζῷον ποιόν τι ῥηθήσεται, τὸ δὲ σκεῦος ποιόν τι, gdzie archeologowie również widzą

ὄνος ἐπίνητρον, nie upoważnia do żadnego stanowczego sądu; σκεῦος jest zarówno doprzędło, jak i przyrząd opisywany przez Herodota i w Mechanice przekazanej pod nazwiskiem Arystotelesa. Ponieważ jednak użycie onosu jako axis, sucula, było niepomiernie bardziej znane i powszechne, niż jako doprzędła zacieśnionego do γυναικωνῖτις i ograniczonego czasowo i lokalnie, więc prawdopodobnie bez błędu w lakonicznem określeniu σκεῦος możemy dopatrywać się tu sprzętu opisanego w mechanice.

W Krakowie (Seminaryum prof. Bieńkowskiego).

W sprawie Hadryanowej »duszyczki«.

Napisał

Stanisław Schneider.

Prof. dr. Sajdak zapoznał czytelników naszego czasopisma (Eos 1914—1915, str. 147 nast.) ze sporem, jaki rozgorzał na łamach Neue Jahrbücher für das klassische Altertum w r. 1915 z powodu ulotnego wierszyka, którym »Greczynek« na tronie rzymskim, Hadryan, żegnał się z swą »duszyczką« i światem. Zdaniem Szan. autora, którem rzecz swoją zakończył, »mądre wywody i analogie wyszukane niemieckich uczonych gmatwają tylko i zaciemniają« to, co prof. Kazimierz Morawski przed wielu laty pięknie i trafnie przełożył na język polski w swej znakomitej monografii (Dwaj cesarze rzymscy: Tyberyusz i Hadryan. W Krakowie 1893). Pięknie i wiernie oddał myśl samą szczęśliwy tłómacz zwłaszcza tragedyi Sofoklesa, łączący w rzadkiej mierze ścisłość filologiczną z darem artysty i poetyckim polotem, ale czy trafnie zestawił i sprzągł ze sobą wyrazy oryginału? Gdyby tak było, to cała kontrowersya, wszczęta przekładem Birta, który przecież tak samo, jak prof. Morawski, grupuje słowa tekstu, byłaby niewątpliwie zbyteczną i bezprzedmiotową. Dla porównania podajemy poniżej obok siebie pierwowzór łaciński [1]) z obu tłómaczeniami: polskiem [2]) oraz niemieckiem [3]).

Animula vagula blandula,	Duszyczko moja tkliwa	Mein Seelchen, freund-
hospes comesque corporis,	[i ruchliwa,	[liches Seelchen du,
	Gościu ty ciała mego, to-	So wanderlustig immer zu
	[warzyszko,	

[1]) Ad. Spart. Hadr. 25, 9. [2]) Dwaj cesarze etc., str. 96.
[3]) Römische Charakterköpfe (Leipzig 1913) str. 309.

quae nunc abibis in loca
pallidula rigida nudula
nec ut soles dabis iocos.

Co pójdziesz teraz w krainy [ciemności
Twarde i nagie i pełne bla- [dości,
A żartów zwykłych stroić [już nie będziesz.

Der Leib war nur dein Gast- [haus, und nun
Sollst du die letzte Reise [tun
In jenes Reich,
Wo alles so öd' und kahl [und bleich,
In jene Nacht,
Wo keiner mehr deine [Spässchen belacht.

Oba przekłady stanowczo błądzą w tem właśnie, że wszystkie trzy przymiotniki w czwartym wierszu oryginału odnoszą jako przydawki do loca, do miejsc podziemnych Tartaru, uważają za acc. plur. i przypisują przez to Hadryanowi jakąś dziwną słabostkę i chorobliwą skłonność do zdrobniałości, nie cofającą się nawet przed obdarzaniem nią Erebu (loca pallidula... nudula). Tych deminutywów nie mogli oczywiście tłómacze odtworzyć ni odpowiednio naśladować (nagie i pełne bladości, so öd'(?) und kahl und bleich).

Tymczasem przeprowadzona dyskusya stwierdziła najdowodniej, że tylko rigida, które nie jest deminutivum, odnosi się do loca, wszelkie zaś inne deminutiva dotyczyć mogą »duszyczki« i konstruują się z quae w nom. sing. Na to powstaje jednak prof. Sajdak i pyta: »Więc rigida należy do loca, a poprzedzające je równorzędne adiectivum pallida (raczej pallidula) i następne nudula nie? Porównanie z Enniusem wyklucza wszelką wątpliwość« (Eos XX, str. 154, uw. 5). Otóż to porównanie z Enniusem i wierszem z Andromachy, na który prof. Sajdak pierwszy zwrócił uwagę, dowodzi nie tyle »prostego naśladownictwa« ze strony Hadryana, ile pewnej reminiscencyi i swobodnego korzystania. Opiewa zaś to miejsce, jak następuje: Acherunsia templa alta Orci, pallida leto, nubila tenebris loca, salvete, infera noctis! (tamże str. 153).

Przedewszystkiem nudula, przekazane w tekście u Hadryana, należy zmienić analogicznie do Enniusa na nubila i to z powodów, które tak przekonywująco prof. Sajdak przytoczył (str. 154, uw. 6). W takim razie przymiotnik pallidula nie może być równorzędnym do rigida, nubila, lecz przeciwstawnym do nich: duszyczka bledziuchna (rozumie się: od strachu) wchodzi tu w kontrast z miejscem sztywnem i chmurnem. Trzeba tedy szykować wyrazy w taki sposób: quae pallidula nunc abibis in loca rigida nubila i zaopatrzyć w stosowne znaki pisarskie: in loca, pallidula — rigida, nubila etc.

Antyteza duszyczki tkliwej i żartobliwej do miejscowości wstrętnej, posępnej byłaby tak jaskrawiej przeprowadzona, aniżeli przez zwykły parallelizm dwóch niewspółmiernych pojęć: animula i loca. To przeciwieństwo między wesołym aż do pustoty, a groźnym i poważnym jak śmierć nastrojem, niewyrównane i niezestrojone w tej fraszce, za jaką wiersz Hadryana uważam, zdaje się znamionować cesarstwo i społeczeństwo rzymskie, trwające w rozkładzie już od początku. Ucieleśniło się zaś ono w odrębnych typach dwóch pierwszych władców: Augusta i Tyberyusza.

O towarzyskiej i pogodnej naturze tamtego takie składa wymowne świadectwo sekretarz Hadryana i żywotopisarz cezarów, Swetoniusz, że kiedy pasierb Augusta, Tyberyusz nadchodził, to ojczym nieraz przerywał weselsze i swobodniejsze rozmowy (Suet. Tib. 21: nonnunquam remissiores hilarioresque sermones, superveniente eo, abrumperet). Wesołym żartom i figlom w dobranem kółku Augusta przeciwstawia Swetoniusz ponury i odludny charakter Tyberyusza, zapożyczając do jego rysopisu szczególnie cechę sztywności jakby z demonicznego podziemia Hadryana (tamże 68: Incedebat cervice r i g i d a et obstipa, adducto fere vultu, plerumque tacitus, nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone...).

Fraszką nazwałem poetyczny obrazek Hadryana, ponieważ trudno przypuścić, aby stosunek niejako rozbawionego i rozigranego dzieciaka, gdy nagle ujrzy się wobec nasrożonej, milczącej i tajemniczej twarzy mentora, określał jego istotny pogląd na świat i życie. Cesarz, który przysporzył Rzymowi dwóch tak bogobojnych i światłych następców, jak Antoninus Pius i Marek Aureli, sam spadkobierca grecko-rzymskiej kultury, nie mógł na podobieństwo strażnika z Sofoklesowej Antygony pojmować w gminny sposób zespołu duszy z ciałem i wdawać się na seryo z nią w rozhowory, nie mógł jako sceptycznie usposobiony wytworniś wierzyć w podziemne bytowanie. Napisał wprawdzie i stoik Marek Aureli dzieło »do siebie«, ale w niem mowa jest nie o nikłej duszyczce, lecz o demonie, duchu, zamieszkującym wewnątrz piersi człowieka, niema zaś wcale mowy o tradycyjnym i podziemnym zaświecie (II, 17 i III, 16: ὁ ἔνδον δαίμων, ὁ ἔνδον ἐν τῷ στήθει ἱδρύμενος δαίμων).

Jeszcze jedno o sceptycyzmie Hadryana. Mówiąc o nim w swem świetnem studyum, prof. Morawski podnosi jego wyłączność niemal mózgową, która nie pozwoliła mu stać się »indywidualnością pełną i strojną«, ale zrobiła zeń »indywidualność z wielu względów sza-

nowną, lecz mało sympatyczną« (Dwaj ces. str. 144, 147 nast.). Czyni dalej głęboką uwagę, że życie jego było »pełne i ruchliwe, ale nie dramatyczne, bo dramaty idą i płyną z serca, a w tym człowieku cerebralnym serce było tylko organem, spełniającym funkcye fizyologiczne, lecz nie odebrało chrztu uszlachetniającego wielkiej miłości albo wielkiej boleści«. To też brakło u niego »najpiękniejszego owocu najtrudniejszej z podróży... podróży przez życie«. Podróż tę wyobrażał sobie Hadryan przeciwnie, całkiem podobnie jak jeden z największych sceptyków XIX w. Ernest Renan, niby rozkoszny spacer przez rzeczywistość w najzabawniejszym z wieków (słowa końcowe w pamiętnikach młodości: Le siècle où j'ai vécu, n'aura probablement pas été le plus grand, mais il sera tenu sans doute pour le plus amusant des siècles... je n'aurai, en disant adieu à la vie, qu'à remercier la cause de tout bien de la charmante promenade, qu'il m'a été donné d'accomplir à travers la réalité).

Hadryan wiedział zapewne, jak Renan, że »dzieło Boskie spełnia się wewnętrzną dążnością do dobrego i do prawdy, leżącą na dnie wszechświata«. Tego uczyła go filozofia grecka i tajna nauka orfików, przekazane potomności — jak dziś dostrzegamy coraz lepiej — w systemie iście wspaniałym stoika Pozejdoniosa, do którego poeta Wergili w swej Nekyi (Aen. VI, 264 nast.) nieorganicznie nawiązał eschatologię podziemną [1]). Wiedział Hadryan, że »duch, gdzie chce, tchnie« i głos jego słyszał; ale nie wiedział jako wątpiący mózgowiec, »skąd przychodzi, albo dokąd idzie« (ew. św. Jana III, 8). Należał do tych wzniosłych smakoszy i doktrynerów, dla których mówiąc słowami Lukrecyusza: nil dulcius est bene quam

---

[1]) Por. Orphica (rec. Abel) fr. 5, 27 = 6, 32: ἔνδοθι θυμῷ, Fragm. philos. graec. (wyd. Mullach) III, 5: θυμῷ πάντα δονεῖται — Verg. Aen. VI, 726 nast.: spiritus intus alit totamque infusa per artus mens agitat molem... Georg. IV, 221: deum namque ire per omnia... A. Dieterich, Mithrasliturgie (Leipzig 1903) str. 202: dass er (Poseidonios) im wesentlichen nur die pythagoreischen und platonischen Himmelfahrtsmotive nach völliger Beseitigung aller Vorstellungen von einem Hades unter der Erde in die Sphären und Stufen der stoischen Welt überträgt, ist für uns vollkommen deutlich. P. Wendland: Die hellenistisch-römische Kultur (Tübingen 1907) str. 84 nast.: Der volkstümliche Unterweltsglaube wird verworfen, aber die Jenseitsvorstellungen werden gewissermassen projiziert in die kosmischen Sphären... Vergil wiederholt das stark monotheistische Glaubensbekenntnis von dem die Welt durchdringenden göttlichen Geist und dem ihm verwandten Seelengeist...

munita tenere | Edita Doctrina sapientum templa serena: | Despicere unde queas alios, passimque videre | Errare... (II,-7). Spoglądając z uśmiechem zadowolenia z wyżyn tronu na ludzi, błądzących dołem w nieświadomości, nie czuł, że i sam błądzi, bo i dla mędrca, jak dla poety, »jedna tylko droga: w sercu szukać natchnienia i dążyć do Boga«. Tego zaś celu nie dopina się w życiu przez obserwacyę samą i sybarytyzm duchowy, ale przykrymi nieraz trudami, owszem cierpieniem i poświęceniem.

W każdym razie już pochwycenie poważnej nuty wszechświata, choćby od środka bez znajomości jej początku i końca, każe leciuchny poemacik Hadryana poczytać za żart figlarny, mający mu umilić ostatnie, nie bezbolesne chwile przed zgonem. Sięgnął zatem do wierzeń ludowych o geniuszkach, amorkach czyli aniołkach, znanych ze ściennych dekoracyj w Pompei i z wczesnochrześcijańskich malowideł po katakumbach, mających zaś przedstawiać duszyczki zmarłych (εἴδωλα) [1]. Takim chochlikiem, skazanym za puste psoty niejako, by szedł do kąta, t. zn. do Tartarowej kaźni, jest animula blandula, której przecież nie można wziąć za wyraz osobistego przekonania Hadryana o swej duchowej iściźnie na tamtym świecie. Chyba ktoś zechce upatrzeć w większych bez porównania od tej drobnostki arcydziełach poezyi i zaświatowych wizyach podziemia, n. p. u Wergilego, Danta i Słowackiego, artykuły wiary i niewzruszone objawienia ich twórców!

---

[1] Zob. O. Waser: Über die äussere Erscheinung der Seele etc. II. Das Eidolon w Arch. f. Rlgswiss. XVII (1913) str. 360 nast.

Lwów.

Jeszcze jedno źródło «Odprawy» Kochanowskiego.

Napisał

Tadeusz Sinko.

Punktem wyjścia przy kształtowaniu fabuły tragedyi o odprawie posłów greckich było dla Kochanowskiego, jak wiadomo [1]), opowiadanie Homera (Il. III 205—224) o poselstwie Menelaosa i Odysseusa w sprawie zwrotu Heleny i o późniejszej naradzie Trojan nad tą sprawą (Il. VII 345—364), przyczem Antenor radził oddać Helenę i skarby, a Aleksander temu się sprzeciwiał. Dalszego wątku do rozsnucia akcyi dostarczył mu Herodot [2]) (I 1—4, odwieczne zatargi między Azyą a Europą, zwłaszcza porwanie Medei przez Jazona), a poszczególnych barw do obrazu Sofokles [3]), Eurypides, Lykofron, Wergiliusz, Owidyusz, Seneka tragik [4]). W ostatnich czasach prof. W. Bruchnalski [5]) wskazał, że najobszerniejsze przedstawienie owego poselstwa, zabiegów Parysa, mów Menelaosa, Odysseusa, Antenora i i. znajduje się w *Historia Belli Troiani* Diktysa z Krety, autora ulubionego w wiekach średnich, ale niezarzuconego jeszcze i w w. XVI. Po długiem wyczekiwaniu na tę pracę zdecydowałem się ogłosić drobny przyczynek, wskazujący jeszcze jedno źródło ‚Odprawy'

[1]) Z prac J. Kalienbacha, Odpr. posł. gr. J. K. Rozpr. Akad. Um. filol. t. 10, 1883 i Wł. Nehringa, Wstęp do ‚Odprawy' w Wydaniu pomnikowem dzieł Koch., t. III 1884.

[2]) Zaakcentował to najwyraźniej Wincenty Ogrodziński, Przyczynki do znajom. aut. klas. w Polsce XVI i XVII w., Stromata in honorem Casimiri Morawski, Kraków, 1908, str. 137 n.

[3]) Spostrzeżenie tegoż, j. w. str. 135 n.

[4]) Najwygodniejszy przegląd tych reminiscencyi u W. Hahna, Liter. dram. w Polsce XVI w., Lwów, 1906.

[5]) Sprawozd. z czynn. i pos. Akad. Um. Wydz. filol.-hist. z 5 lipca 1909.

w autorze w pierwszej połowie w. XVI modnym, bo wtedy po raz pierwszy wydobytym z pyłu rękopisów.

Jest nim sławny sofista z czasów Juliana Apostaty, Libanios, którego ‚Mowę poselską', wygłoszoną przez Menelaosa do Trojan w sprawie Heleny (Πρεσβευτικὸς πρὸς τοὺς Τρῶας ὑπὲρ τῆς Ἑλένης· Μενέλαος, po łać. Legatio Menelai) wydobył w r. 1503 z rękopisu i przełożył na łacinę znany humanista Erazm z Rotterdamu. Przekład ten wydał po raz pierwszy T. Martens w Lowanium r. 1519, po raz drugi wraz z tekstem greckim sam Erazm p. t. *Libanii Sophistae Graeci declamatiunculae aliquot, eaedemque Latinae per Des. Erasmum Rot....* (Bazylea, u Frobeniusa, 1522). Inicyały do tego wydania sporządził Jan Holbein [1]). Wydanie to powtórzono w Kolonii (u Jana Sotera) w r. 1522 w zbiorze, zawierającym prócz ‚Eloquentiae Encomium' Melanchtona i Progymnasmasa Aphtoniosa trzy deklamacye Libaniosa, których sam tekst grecki powtórzył znowu Jan Ludwik Tiletanus w publikacyi: Λιβανίου Μελέται (Paryż 1540).

Treść wskazanej mowy Menelaosa jest następująca:

Przyczyną wyprawy Greków, których ogromny obóz widać z murów trojańskich, jest czyn Parysa, przenoszącego rozkosz nad sprawiedliwość. Przed rozstrzygnięciem sprawy orężem postanowili Grecy spróbować pokojowego załatwienia sporu i zażądać zwrotu Heleny. Jeśli poselstwo spełznie na niczem, wojna nieunikniona. Dotąd uważają czyn Parysa za jego osobistą zbrodnię, z którą Trojanie się nie solidaryzują. Czy tak jest rzeczywiście, dowiedzie wynik obrad zgromadzenia (1—3). Wina Parysa jest tak jasna, że nie potrzeba jej długo dowodzić. Wystarczy, by zechciał odpowiedzieć na parę krótkich pytań (4): Czy zabrał, co do niego nie należało? Czy zabrał niesłusznie? (5). Pierwszemu pytaniu sam Parys nie przeczy, przeciwnie, chełpi się ze swego postępku (6). Wśród jakich okoliczności go popełnił, pewnie się nie przyznał (7); więc Menelaos opowiada, jak grzecznie przybył w gościnę do Sparty, jak umiał pozyskać zaufanie gospodarza i jak mu zapłacił za gościnność (8—12). To też teraz zapytany przez kogoś, jak przyszedł do swej żony, musiałby albo skłamać, albo odsłonić swą przewrotność (13). Bezwzględne odsłonięcie prawdy jest konieczne dla dobra samych Trojan (14). Jeśli obwiniony nie potrafi udowodnić, że nie popełnił za-

[1]) Wszystkie szczegóły o wydaniach tej deklamacyi zawdzięczam przedmowie do wyd. R. Foerstera, Libanii Opp., vol. 5, Lipsk, Teubner, 1909, str. 196 n.

zucanego mu czynu lub że to, co zrobił, jest sprawiedliwe, sprawa będzie wyjaśniona (15).

Parys cynicznie mówi: ‚Wziąłem, mam, daj mi spokój!' Ale wziąć rzecz nie swoją, jest kradzieżą (16. 17). Na to Parys: ‚Europa i Azya są stronami wojującemi (πολέμιοι), a nieprzyjacielowi wolno zabierać, co się da'. To prawda. Ale w takim razie Parys nie powinien był szukać gościny u nieprzyjaciela. Nie przyszedł do niego z siłą zbrojną, nie zabrał łupu z bronią w ręku, popełnił prostą kradzież (18—22). — Wobec tego trzeba przyznać, że Grecy skrzywdzeni przedsiębiorą wyprawę we własnej obronie, w obronie swej własności. Nie chcąc jednak, by z winowajcą ponieśli karę i niewinni, próbują jeszcze raz kroków pokojowych (23. 24). Wiedzą bowiem, że w rozstrzygnięciu wojny wiele znaczy życzliwość bogów. Dopiero gdy ich słuszne żądania zostaną odrzucone, chwycą za oręż, ufni w pomoc bóstwa dla swej słusznej sprawy (25). Nad tem powinni się Trojanie zastanowić, póki czas; po rozpoczęciu kroków nieprzyjacielskich będzie za późno (26. 27). A wybór dość ograniczony (28). Na brzegu morskim widać Achajów, gotowych mścić swych krzywd (29). Wynik wojny niewątpliwy, skoro pewne, że owoc sprawiedliwości lepszy od owocu niesprawiedliwości, a Bóg popiera sprawę słuszną (30). Także w sprzymierzeńcach trojańskich niewielka pomoc (31). — Więcej słów nie potrzeba. »Biorę na świadka Zeusa Gościnnego i wszystkich bogów i demonów, zamieszkujących tę ziemię, że i od początku skrzywdzeni przybyliśmy do Ilionu i teraz wolelibyśmy układami sprawę rozstrzygnąć, a wojować będziemy zmuszeni przez drugą stronę«.

Tak przemawia Libaniosów Menelaos na początku poselstwa. Kochanowski każe mu wypowiedzieć monolog już po otrzymaniu odmownej odpowiedzi ze strony Trojan. Dlatego odpaść u niego muszą wszystkie argumentacye za oddaniem Heleny i uniknięciem wojny; zostaje tylko motyw bogów, świadków i mścicieli dobrej sprawy. Ten też jedynie motyw rozprowadza Menelaos Kochanowskiego, wzywając na świadków swej krzywdy ‚wieczne światło niebieskie', płodną ziemię, morze, wszystkich bogów i wysokich i nizkich. W zastąpieniu Zeusa i innych bogów przez Słońce, Ziemię i Morze możnaby się dopatrywać śladów pewnej mitologicznej doktryny Kochanowskiego, według której treścią bogów były zjawiska natury, oni ich personifikacyami. Ta allegoreza fizykalna, znana choćby tylko

z ‚Allegoryi Homerowych' Heraklita, cieszyła się wielką wziętością i w starożytności i w czasach odrodzenia. Kochanowski mógł też wiedzieć o nowoplatońskiem znaczeniu Słońca, jako summy wszelkiej boskości i dlatego może Najwyższego Zeusa zastąpił przez ‚Wieczne światło niebieskie', a dla uzupełnienia trójcy żywiołów dodał ziemię i morze, personifikowane popularnie przez Demeter i Posejdona. Prawdopodobniej jednak miał przed oczyma modlitwę Agamemnona (Il. III 276 nn.), który zaprzysięgając przy ofierze układy z Trojanami, modli się w następujący sposób (w przekładzie Kochanowskiego): »Boże, który początku nie masz ani końca [1]) — i ty ogniu wysoko lecącego słońca, — który widzisz i słyszysz wszystko dostatecznie, — i wy rzeki i ziemio, niewzruszona wiecznie! — i wy inszy bogowie [2]), co na drugim świecie — swego krzywoprzysięzcę bezecnie karzecie, — bądźcie świadki, a miejcie na dobrem baczeniu, — cokolwiek się mianuje przy tem stanowieniu!« Ta reminiscencya z Iliady dostarczyła mu materyału do rozszerzenia formuły Libaniosa: Μαρτύρομαι... πάντας θεούς τε καὶ δαίμονας, ὅσοι τήνδε κατέχουσι τὴν γῆν. Napisał więc: ‚Wy wszyscy bogowie — i wysocy i nizcy (t. j. niebiescy i podziemni) świadki mi dziś bądźcie'. Przedmiotem ich świadectwa jest u Libaniosa skrzywdzenie Menelaosa i jego dobra wola, okazana w przedsięwzięciu układów; tak samo u Kochanowskiego mają świadczyć, ‚że rzeczy sprawiedliwej od Trojanów żądał, — aby był krzywdy wielkiej i zelżenia swego — nagrodę jaką wziąć mógł'. Gdy dalej prosi bogów, by pomścili jego krzywdę i zelżenie, pozwolili mu usiąść na gardle Aleksandrowem i miecz krwią napoić człowieka bezecnego, to uprzedza scenę pojedynku z Aleksandrem, opisaną w trzeciej księdze Iliady, gdzie Menelaos, podnosząc oszczep na Parysa, modli się (w. 351 nn.): ‚Boże, pomóż mi przeciw Parysowi złemu, — od któregom ukrzywdzon, nie dawszy przyczyny; — tego ty skarz mą ręką, aby i kto iny, — na potem wiedział, jako ma ludzi szanować, — od których dobrodziejstwa zwykł kiedy przyjmować' (przekład Kochanowskiego).

Jeśli mimo przeważających w monologu Menelaosa Kochanowskiego wątków z 3 księgi Iliady przypuszczamy (ze względu na sytuacyę) także pewien wpływ Libaniosa, to głównie dlatego, że według przyjętej przez niego sytuacyi Grecy już podczas poselstwa znajdują

---

[1]) W oryginale: Ζεῦ πάτερ, Ἰδηθεν μεδέων, κύδιστε, μέγιστε.

[2]) Homer, w. 278, mówi bez rzeczownika: οἵ ὑπένερθε... τίνυσθον.

się na brzegu trojańskim. Powrót Menelaosa i Odysseusa do obozu z odpowiedzią odmowną musi być sygnałem rozpoczęcia kroków wojennych. Kochanowski wprawdzie (stosownie do zwykłej tradycyi) trzyma jeszcze całą flotę grecką w beockiej Aulidzie, ale tuż po odejściu posłów wyprawia pięć greckich galer na trojańskie brzegi — niejako przednią straż całej floty, a zarazem zwiastuna katastrofy, zapowiedzianej już przez Kassandrę. Te pięć galer, zostawiających w rękach Trojan jeńca, który zeznaje o pogotowiu Greków w Aulidzie, to motyw czysto techniczny, użyty ze względu na konieczność, by przynajmniej zaznaczyć epilog tragedyi; ale że Kochanowski należał do poetów, którzy ἁμάρτυρον οὐδὲν ἀείδουσιν, wolno pomysł tego motywu, tego bezpośrednio po odprawie następującego podjęcia kroków wojennych odnieść do Libaniosa. Więcej motywów mogłaby mu była dostarczyć Libaniosowa mowa drugiego posła, Odysseusa (Legatio Ulixis), gdyby była wyszła wcześniej, a nie dopiero w r. 1606 (Lib. opp. I p. 200—227, Parisiis, ed. Ferd. Morellus).

W Krakowie, w maju, 1916.

Jana Skórskiego »Lechus«.

Napisał

Stanisław Pilch.

Zmyślone przez Wincentego Kadłubka (XIII w.) podanie o losach i czynach Lecha, rzekomego założyciela państwa polskiego, a upiększane nowymi wymysłami przez następnych kronikarzy, Miechowitę (1456—1523), Sarnickiego (2-ga połowa XVI w.) i Kromera (koniec XVI i początek XVII w.), stało się jednem ze źródeł natchnień dla naszej poezyi łacińskiej. Już Sarbiewski (1595—1640) myślał o stworzeniu legendarnej epopei na wzór Enejdy, w którejby jak w zwierciedle odbijała się cała świetność i potęga Polski przedhistorycznej. Mimo 10-letniej pracy w tym kierunku nie wyszedł poza sferę pomysłów, bo z planowanych XII ksiąg posiadamy zaledwie kilkaset wierszy ks. XI Te marzenia o stworzeniu polskiej Enejdy podjął naśladowca Sarbiewskiego, Jezuita Wojciech Ines (1620—1658). Do wykonania tego pomysłu obrał Ines formę liryczną, ponieważ nie czuł w sobie zdolności epickich. W r. 1655 wydał po raz pierwszy w Krakowie »Lechias ducum principum ac regum Poloniae ab usque Lecho deductorum etc.«, zbiór 47 ód alcejskich, w których skreślił postacie władców Polski od Lecha do Jana Kazimierza [1]).

Pomysły te urzeczywistnia dopiero w niespełna 100 lat później Jezuita Jan Skórski (1691—1752), który przez długi czas był profesorem filozofii i teologii w Lublinie i we Lwowie, a przytem zasłynął jako kaznodzieja. Po kilku panegirykach łacińskich na pochwałę niektórych znakomitych rodzin polskich (np. na Potockich 1722), przy

[1]) Por. T. Sinko, Historya poezyi łac.-humanistycznej w Polsce, Encyklop. polska Akad. Umiej. w Krakowie, t. XXI, str. 159. 162. 171.

wstąpieniu na stolicę biskupią lwowskiego arcybiskupa Wyżyckiego (Apex aureus infularum... Leopoli 1737), na nieszczęścia ojczyzny (Vox doloris publici, 1727) wydał po 15-letniej pracy, jak sam wyznaje w zakończeniu utworu, poemat bohaterski w XII księgach: »Lechus carmen heroicum, regni aurei et liberi primordia et vetustatem fortunamque variam decantans« Leopoli 1745 (9034 heksametry).

Tytuł dzieła i dedykacya dla św. Jana Nepomuceńskiego, którego autor prosi o opiekę dla Lechii, szarpanej nieszczęściami (pluribus hostiliter malis dilacerata), podaje cel długoletniej pracy poety. Jest nim uświetnienie historyi narodu polskiego przez wyprowadzenie jego początków z zamierzchłej przeszłości i przedstawienie późniejszej świetności zapomocą wyroczni, snów wieszczych i rzeźb na tarczy, dla Lecha przeznaczonej, a więc środków, jakie zastosował piewca Eneasza. Wpływ Enejdy widoczny jest w kompozycyi, w budowie wiersza i języku. Podobieństwa w układzie zaznaczę na tle treści utworu, podkreślając podobne sytuacye i motywy.

Początkowych 35 wierszy zawiera ekspozycyę dzieła i inwokacyę do Muzy. Akcya zaczyna się na wybrzeżach dzisiejszej Dalmacyi i Kroacyi, które autor nazywa też Slawonią lub Illirykum. Mieszkają tu Slavi lub Sclavi, pochodzący z Kolchidy. O tem pochodzeniu Słowian są kilkakrotne wzmianki, dłuższy zaś ustęp w VI ks. 13 ustęp (księgi dzielą się na ustępy, capita, ilość wierszy niepodana). Kolchowie, wysłani w pogoń za Jazonem, który zabrał złote runo, bojąc się z próżnemi rękoma wracać do domu, po długiej tułaczce osiedli na wybrzeżach illiryjskich, założyli miasto Polę, a rozszerzywszy swe panowanie przez podboje i stawszy się sławnymi, nazwali się Slavi a »a fama sława«. Jeden z potomków króla Kolchów, Aetesa, biblijny Jawanus, miał 2 synów, Lecha i Czecha.

Opowiadanie o Lechu zaczyna Skórski krótkim opisem zamieszek i walk domowych w Slawonii, wśród których córkę Lecha, Libryę, porywa Ross, podający się za zbiega z Istmu, przyjęty gościnnie przez Lecha. Mienił się przyrodnim bratem Lecha i Czecha, gdyż Jawanus, podbiwszy Istm, założył tam państwo, które po śmierci przekazał synowi swemu Rossowi (X c. 24). Lech uspokaja spory między ziomkami i wzywa ich do pościgu. Pod wodzą Czecha, Lecha i syna jego Wizymira wyrusza wyprawa na Istm. Ale na morzu Adryatyckiem czyha na ich zgubę Sąg-inwida, personifikacya zawiści, zazdroszcząca Lechowi przyszłego szczęścia, która prześladuje boha-

tera, podobnie jak Junona w Enejdzie nie pozwala Eneaszowi wypełnić wyroków przeznaczenia. Jak Junona (En. I 50 nn.) udaje się do Eola, tak Saginwida przybywa do Syren; powód i cel przybycia ten sam w obu epopejach. Jedna z Syren, wieszczka Partenope, przepowiada świetną przyszłość Lecha, który założy »aurea regna Poliae«. Motyw ten wzięty z Enejdy. Nasuwa się podobieństwo z wieszczbą Sybilli (En. VI, 83 nn.), a jeszcze więcej z przepowiednią Jowisza (I, 254 nn.), który przedstawia Wenerze świetną przyszłość Rzymian, potomków Eneasza, chcąc ją uspokoić o losy syna.

Nie pomogło wezwanie Partenopy; Syreny pod wpływem Saginwidy nucą pieśń, która usypia drużynę Lecha. Lech śni o założeniu nowego państwa. Widzi i słyszy we śnie Palladę, wstawiającą się za nim przed Jowiszem, podobnie jak w Enejdzie (I. 223 nn.) Wenera ujmuje się za swym synem, Eneaszem. Jak u Wergilego Jowisz pociesza Wenerę, przedstawiając jej dalsze losy Eneasza i przyszłą potęgę Rzymian, których on stanie się praojcem, tak tu Jowisz stara się uspokoić Palladę, przedstawiając jej pomyślną przyszłość Lecha, państwa przez niego założonego i jego potomków, wyrytych na tarczy Pallady, egidzie. Wprzód jednak musi przezwyciężyć liczne przeszkody i stoczyć wiele walk. Podczas gdy Lech wraz z drużyną spał głębokim snem, zerwała się burza, która podobnie jak w Enejdzie (I, 81 nn.) rozdziela flotę na 2 części, rozłącza na długi czas Wizymira od reszty.

Księga II opowiada o przybyciu Wizymira do wybrzeży Henetów czyli Wenetów, gdzie Słowianie znajdują gościnne przyjęcie u Winidis, przełożonej westalek. Po uczcie, oprowadzany przez Winidis po salach zamku, ogląda Wizymir obrazy czy rzeźby, wyobrażające sceny z wojny trojańskiej (zburzenie Troi, pierwsi królowie trojańscy, Eneasz, Antenor). Winidis odczytuje ze zdziwieniem niezauważoną dotąd wróżbę, skierowaną do Pryama, o powstaniu 3 królestw z popiołów Troi (II, c. 6):

Siste nepos gemitum; non raro damna per ipsa
Nascitur et laceros Fortuna recolligit artus.
Quae modo Troia cinis, quondam de pulvere Phoenix
Surget, et in terno revirescet florida regno;
Italia nascetur, dicetur et Italia tellus,
Altera de Venetae pariet sibi nomine nomen,
Tertia paene Polo par alta Polonia surget.

Inny obraz przedstawiał potomka królów trojańskich, Wandala II, który odłączywszy się od Antenora przybył do Sarmacyi,

na północ od Tatr, i po szczęśliwych walkach z tubylcami osiedlił się nad rzeką, którą na jego cześć nazwano Wandalus (t. j. Wisła); kraj otrzymał nazwę Wandalii, drużyna Wandalów lub Wandalidów. W innej sali przed obrazem, wyobrażającym króla wygnańca, ostatniego króla wandalskiego Negnona a ojca Winidy, słucha Wizymir opowiadania o ich losach nieszczęśliwych. Pozbawiony władzy przez Gezeryka (Genzeryka, którego kronikarze nazwali Gąsiorkiem), musiał Negnon uchodzić z żoną swą Polią i córką Winidą, zostawiwszy synka Undala pod opieką wiernego Owidasa. W drodze urodziła Polia drugą córkę Wandillę, na której piersiach było znamię złotego runa. W dalszej tułaczce zbójcy porwali Polię z dzieckiem, podczas gdy Negnon przewiózł Winidis przez rzekę. Gdy ojciec puścił się w pościg, została samotna Winidis na brzegu rzeki. Następnie przyjęta przez westalki z poblizkiej świątyni, została wnet potem ich przełożoną. — Obrazy te czy rzeźby przypominają nam rzeźby, które Eneasz (En. I, 446 nn.) ogląda w świątyni Junony w Kartaginie, ale cel umieszczenia tego epizodu odmienny; chciał Skórski, w ten sposób przedstawiając wymysły kronikarzy, wywieść początki Polski z Troi zburzonej.

W świątyni Westy, dokąd się potem udają, widzi Wizymir miecz i hełm, na którym wyryte imię »Lachus«. Broń tę, którą niegdyś nosił Wandal I, przeznaczoną wróżbami Lachowi z Kolchidy, zawieszoną w świątyni Jowisza w Lemisaletum (gdzie później powstało Gniezno), zabrał Gezeryk, ale zawiesił potem w świątyni weneckiej Westy. Gdy Wizymir wymienił imię swego ojca i opowiedział o kolchickiem pochodzeniu Słowian, otrzymał z rąk Winidy broń z apostrofą do nieobecnego Lecha, poczem odpłynął, aby szukać ojca.

Księga III opowiada, jak Lech po bezskutecznej wyprawie na Istm wraca do ojczyzny, którą w czasie jego nieobecności spustoszyli sąsiedzi. Wyruszając w pościg za nimi, spotyka Owidasa, który prosi o rękę Libryi dla króla wandalskiego, Undala. Lech dowiaduje się od niego, że Librya uwolniona przez Owidasa z rąk Rossa, przebywa na dworze Polii, matki Undala. Lech zgadza się oddać jej rękę Undalowi, ale dopiero wtedy, gdy sam tam przybędzie. — W zwycięskich walkach z ludami posuwa się Lech na północ, uwalnia z oblężenia Czecha, wysłanego przodem, przyczem tenże w stosownej chwili wypada z obozu, podobnie jak Askanius, syn Eneasza, osaczony przez Rutulów, robi wycieczkę z obozu w chwili, gdy ojciec przybywszy z posiłkami napadł na oblegających (En. X, 509 nn.).

Połączone drużyny docierają następnie aż do ujścia Wezery nad morzem Północnem i zakładają miasto Bremę, »Brzemię« nazwane po słowiańsku »a deposito bellorum pondere« (III, c. 13). Podczas gdy młodszy brat Czech, zmęczony wędrówką, zostaje na miejscu, wyrusza Lech z rycerzami swymi na wschód do Wandalii.

Księgę czwartą zaczyna opis Maga-serwy, personifikacyi niewoli, którą ogarnia wściekłość na widok Lechitów, sprowadzających wolność na ziemię (IV, c. 1: video succedere fortes | Ignota regione viros) qui ferre recusent | Grande iugum et populis insultent triste coactis...), tak jak Junona unosi się gniewem na widok pomyślności Eneasza (En. I, 37 nn. i VII, 293 nn.). Lech, odłączywszy się od swego orszaku, dostaje się w ręce czarodzieja Diri-dana, czyhającego na jego życie (por. I, c. 8), który ucieszony tem, wysyła list do brata swego, Laga w Danii. Następnie otwiera skrzynię, w której znajdowała się tarcza Wandala, porwana ze świątyni Lemisaletum. Pod cudownym wpływem światła z tarczy bijącego odzyskuje Lech przytomność, zabija czarownika, a tarczę odnosi do świątyni, gdzie ją odbiera królowa Polia. Na pytania o imię swe i pochodzenie odpowiada ogólnikowo, poczem słucha opowiadania o zaginięciu Libryi, za którą wszelkie poszukiwania były daremne. Dopiero z okrzyków nadciągającej drużyny Słowian, którzy radośnie witają zaginionego wodza, poznaje Polia, kto jest nieznanym przybyszem i żałuje opowiadania swego o nieszczęśliwych losach Libryi. Po uczcie w zamku królewskim wraca Lech do obozu.

W czasie krótkiego odpoczynku (ks. V) zjawiają się Lechowi dawne marzenia senne o założeniu nowego królestwa. Rano udaje się wraz z Polią i orszakiem do świątyni. Przechodzą przez piękny las, w którym podziwiają mnóstwo gniazd orlich. Polia opowiada, że gdy orły leciały na pomoc Jowiszowi, walczącemu z Gigantami, upodobawszy sobie uroczy las, zagnieździły się w nim; sam władca ludzi i bogów przestał się gniewać na nieposłuszne ptaki, gdy poznał piękność swego miejsca, i opuściwszy Olimp, obrał tu nową siedzibę (V, c. 6: ...locus iste, Deorum | Esse Polus poterat,... | Sit Polus hic nobis, et campo nomina cedat). Towarzyszącej mu do nowej siedziby Atenie powtarza (znaną z I, c. 16) przepowiednię o przyszłych losach Lecha i jego potomków, o sławie królestwa, które założy, i pokazuje na jej tarczy przyszłych władców lechickich.

Wśród tego opowiadania przybywają do świątyni i podziwiają tarczę, którą spadłą z nieba nosił Wandalus i złożył dla Lecha

w świątyni. Tarcza wyobrażała wszystkich następców Lecha, którego obraz wyróżniał się z ich grona. Autor opisuje ogólnie postaci 50 królów polskich, mitycznych i historycznych, od Lecha do panującego wówczas Augusta III, kraje, góry, rzeki i miasta główne królestwa polskiego; wszystko to przedstawiała tarcza. Były to płaskorzeźby, ale rozmieszczenie ich niejasne. Przy ważniejszych władcach podkreśla autor zasługi, położone koło rozszerzenia i utrwalenia państwa, lub kreśli krótko nieszczęścia, spadłe na ojczyznę. Jest to zatem streszczenie dotychczasowych dziejów Polski, obejmujące 276 heksametrów (V, c. 10). Cel tego opisu taki sam, jak opisu tarczy Eneasza (En. VIII, 608 nn.), przepowiedni Jowisza (En. I, 254 nn.) i widok w podziemiu najsłynniejszych potomków Eneasza (En. VI, 752 nn.), uświetnienie dziejów ojczyzny. — Polia wręcza tarczę Lechowi, którego Wandalowie obwołują swym władcą za zachętą królowej.

Księga VI. Podobnie jak Eneasz po przybyciu do Akcyum (En. III, 278 nn.) i w czasie powtórnego pobytu na Sycylii (En. V, 43 nn.) urządza igrzyska, tak Lech urządza w Lemisaletum uroczyste igrzyska, następnie zakłada tam miasto, zwane Gniezdo czyli Gniezno od gniazd orlich. Autor daje opis powstającej stolicy królestwa (VI, c. 11). W opisie tym są pewne reminiscencye z Enejdy I, 418 nn., gdzie piewca Eneasza opisuje budowę Kartaginy; świadczą o tem liczne frazesy (fervet opus) i porównanie Polii z matką pszczół, przypominające En. I, 430 nn. Opis igrzysk i budowy nowej stolicy, w porównaniu z takimiż opisami u Wergiliusza, jest obszerny, obejmujący 310 wierszy. Resztę szóstej księgi (210 w.) obejmuje opowiadanie Lecha o kolchickiem pochodzeniu Słowian i opis uczty, podczas której wieszcz Gratinus przy dźwiękach lutni śpiewa pochwały na cześć Lecha i jego potomków. Od imienia swego króla otrzymują Słowianie nową nazwę: Lachy, Polachy, Polacy.

Księga VII podejmuje na nowo wątek opowiadania o Wizymirze. W poszukiwaniu za ojcem błąka się po morzu Śródziemnem i spotyka Palemona, uchodzącego z Italii, aby szukać nowej ziemi, obiecanej wróżbami, która od syna jego Littalana otrzyma nazwę Littalia (Litwa). Połączone floty płyną w stronę Bałtyku, lecz u wybrzeży Danii burza porywa flotę Palemona i unosi ją w stronę Niemna. Tymczasem Wizymir, przybiwszy do wybrzeży duńskich, znajduje zwłoki jakiegoś człowieka i list czarodzieja Diridana (por. IV, c. 4). Z listu dowiaduje się o losie Lecha i zasadzkach na swe życie. Aby ich uniknąć, przybiera imię Lechdanus. Reszta ks. VII i ks. VIII opi-

suje zwycięskie walki Lechdana z królem Danii i założenie Gdańska, Gdanum, Gedanum, tak nazwanego od jeńców duńskich, których pojmanych w walkach tam osiedlono. Niespodzianie zjawił się Lizyarch, którego wysłanego w poselstwie przez Lechdana kazał król Danii rzucić w morze. Opowiadanie jego o wyratowaniu się z morza przypomina w jednym szczególe skargi Palinura (En. VI, 355 nn.), sternika Eneasza, mianowicie 3-dniowe błąkanie się po morzu (L. VIII, c. 22):

Tres ego paene dies ventis iactabar et undis,
Meque metus inter mirabar vivere tantos!
Quarta dies aderat, cum fluminis ostia tandem
Aspicio.. — a En. VI, 355 nn.:

Tris notus hibernas immensa per aequora noctes
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
prospexi Italiam summa sublimis ab unda.

Następnie Lechdan wysyła Lizyarcha z listem do króla wandalskiego Undala, aby z nim zawrzeć przymierze. Poseł wpadł w ręce króla duńskiego, Jameryka, który wprawdzie darował mu życie, ale korzystając z jego snu, podstępnie zatruł list Lechdana.

Księga IX zaczyna się opisem zamku królów wandalskich na Wawelu nad rzeką Wandalus. Król Undal otrzymuje list od Jameryka z oskarżeniem podstępnem, że Lechdan urządza zamach na jego życie zapomocą zatrutego listu. Gdy przybył Lizyarch, król, nie ufając mu, kazał odczytać list Lechdana. Poseł, nie podejrzywając nic złego, spełnił rozkaz i padł ofiarą trucizny. Oburzony Undal wzywa poddanych do wojny z Lechdanem, rzekomym zdrajcą, a jeden z Wandalidów, Labridus, podejmuje się dokonania zemsty na wodzu Słowian. Okrywszy się gałęziami drzewa tak, że wyglądał jak krzak, podchodzi niepostrzeżenie pod namiot Lechdana. Lecz tenże zbudziwszy ze snu, opowiada przywołanym towarzyszom, iż śniła mu się siostra Librya, chcąca go zabić. Stojący pod namiotem Labridus, poznawszy głos brata, zrzuca z siebie gałęzie i wołając, że jest Libryą, staje w namiocie w postaci zbrojnego rycerza. Po długiej rozłące witają się radośnie, poczem Librya opowiada o dotychczasowych swych losach. Nie chcąc wyjść za Undala, uciekła i znalazłszy w lesie zwłoki rycerza, rozszarpanego przez dzikie zwierzęta, przebrała się w jego zbroję, zostawiwszy obok swe suknie tak, że uwierzono w jej śmierć. W zmienionej postaci żyła na dworze królewskim niepoznana przez nikogo aż do chwili, gdy podjęła

się wykonać zamach na życie Lechdana. Tymczasem Undal, przekonawszy się o niewinności Lechdana po wybadaniu posła króla duńskiego, wysyła w poselstwie Owidasa celem przejednania Lechdana i wezwania jego pomocy przeciw Dagobertowi, królowi Alemanów. Lechdan pospiesza z pomocą, zasmucając tem Libryę. Po drodze przyglądają się harcom amazonek sarmackich. Opowiadanie o ich pochodzeniu i zwyczajach wkłada autor w usta Owidasa, powtarzając wymysły Sarnickiego i Kromera. Za zgodą brata bierze Librya udział w igrzyskach amazonek, odnosi zwycięstwo i zostaje ich przewodniczką w miejsce zmarłej. Następnie Lechdan przybywa pod Wawel i rozkłada obóz u stóp góry.

Księga X najdłuższa, obejmuje 1342 wierszy. Na wieść o tem, że nieprzyjaciele oblegają zamek Undala, wyrusza Lech wraz z Polią na pomoc. Po rozłożeniu obozu u stóp Wawelu widzi Lech ze zdziwieniem z drugiej strony rzeki obóz ze sztandarami, na których jest znak złotego runa, używanego przez Słowian na pamiątkę kolchickiego pochodzenia. Wchodzi na stok góry, aby zbadać sprawę. Tymczasem jego nieprzyjaciółka Saginwida (por. I, c. 9 nn.) przybiera postać bazyliszka i rzuca się na Lechdana, który przeprawił się przez rzekę i wchodził na górę, aby przyjrzeć się obozowi po drugiej stronie rzeki. W chwili, gdy Lechdan padł nieprzytomny na ziemię, zjawia się Lech, zabija bazyliszka nadstawioną tarczą i w leżącym na ziemi rycerzu poznaje syna Wizymira. Zbiegają się Słowianie i witają się z radością po długiej rozłące. Wizymira zaniesiono do zamku, gdzie odzyskawszy przytomność, wita się radośnie z ojcem opłakiwanym i wręcza mu hełm i miecz, który Polia poznaje jako broń, porwaną niegdyś przez Gezeryka. Nadchodzi poselstwo od Dagoberta dla zawarcia pokoju. Jednym z posłów był Ross, którego widok wzburzył Lecha. Opowiadanie Lecha o postępku Rossa sprawiło, że poselstwo z niczem odprawiono. Kłamliwa relacya Rossa stała się powodem wojny między Dagobertem a Undalem, do której obie strony robią gorliwe przygotowania. Na czele amazonek nadciąga z pomocą Librya, której postać wzorowana na Kamilli, wojowniczej dziewicy z kraju Wolsków (En. VII, 803 nn.; XI, 498 nn.). Przebieg walki ma dwa momenty, przypominające podobne sytuacye z Enejdy. Walka Undala z Dagobertem i śmierć jego z ręki króla Alemanów jest reminiscencyą En. X, 439 nn., gdzie Wergiliusz opiewa śmierć Pallasa, ginącego z ręki Turnusa. Jak u poety rzymskiego Eneasz, mszcząc śmierć przyjaciela, zabija w pojedynku Turnusa,

tak Lech wyzywa Dagoberta na pojedynek i zabija. Przebieg pojedynku wzorowany na En. XII, 697 nn. Jak Turnus po złamaniu miecza ucieka, ścigany przez Eneasza, aż siostra, nimfa Juturna podaje mu miecz, tak Dagobert, złamawszy miecz w pierwszem starciu, uciekał i stanął do dalszej walki, gdy giermek miecz mu podał. Po śmierci króla Alemanowie poszli w rozsypkę.

Księga XI opisuje uroczyste złożenie popiołów Undala w świątyni Marsa u źródeł rzeki Wandalus, która otrzymuje nową nazwę słowiańską Wisła, Istula, ponieważ spadająca ze skały kaskada zakreśla łuk, jakoby obwisła. W ustępie 14 pięknie opisuje autor źródła rzeki, składając dowód, że odczuwał piękność przyrody. Księga ta podaje zarazem wyjaśnienie, że Winidis jest córką Polii. Opowiadaniem o niej pociesza Wizymir matkę Undala, rozpaczającą po stracie syna. Skargi jej są słabem echem narzekań matki Euryala, bolejącej nad śmiercią syna (En. IX, 473 nn.). Boleść jej ukoiła się jeszcze więcej, gdy w Libryi poznała swą zaginioną młodszą córkę Wandillę ze znakiem złotego runa na piersiach, którą zgubiła porwana przez zbójców (por. II, 12 nn.). Lech, wysłuchawszy jej opowiadania o losach Negnona i jej dzieci, opowiada jak niegdyś polując w lasach Slawonii, ocalił prawie z pazurów niedźwiedzia starca z dzieckiem. Był to Negnon z Wandillą. Po śmierci ojca wychowywała się Wandilla pod nadanem imieniem Libryi jako córka Lecha, przeznaczona w myślach przez niego na żonę dla Wizymira. Polia, spełniając obecnie zamiary Lecha, oddaje Wizymirowi rękę swej córki Libryi-Wandilli, a jako wiano królestwo Undala nad Wisłą. Podczas gdy wojsko zdąża pieszo do stolicy królestwa na Wawelu, Lech z Polią, Libryą i Wizymirem płyną tamże na statkach.

Księga XII. Jeszcze raz stara się Saginwida zniszczyć szczęście Lecha przy pomocy swej siostry Sagalicyi, usposobienia swawoli i nieposłuszeństwa. Następuje opis jej towarzyszek i siedziby ich, Tatr, Carpatus mons, oraz mieszkańców tych okolic. Sagalicia wznieca sprzeczkę między Wandalami i Lechitami, którą uspokaja Lech. Na tryumfalnym wozie wjeżdża Lech do świątyni Marsa na Wawelu i zawiera związek małżeński z Polią, a Wizymir z Libryą. W zamku królewskim, ozdobionym malowidłami na polecenie Lecha, wyjaśnia Lech Libryi 5 obrazów, symbolizujących złotą wolność lechicką, wolną elekcyę królów i liberum veto. Przybywa w poselstwie Littalan, syn mniemanego praszczura Litwinów, który po wielu niebezpieczeństwach (por. VII, c. 5 nn.) założył stolicę nowego królestwa Wilno

nad Wilią. Lech zawiera z nim przymierze i na wiecu (concio) zaleca Polakom wieczną z Litwinami unię. Wzywa ich do przestrzegania sprawiedliwości wobec wszystkich, miłości ojczyzny, w obronie której życie poświęcać należy. Równocześnie nadaje prawa, wyryte na tablicach. Autor zwraca się z wezwaniem do Polaków, aby przestrzegali tych praw, testamentu Lecha:

Pectore dum vestro Pietas et regnet Honestum,
Stabitis et studio florebunt aurea vestro
Regna! Diu durat, quod sustinet aurea virtus.

W zakończeniu wyznaje autor, że »per tria lustra« pracował nad poematem i przepowiada, że przyszłe czasy wydadzą wieszcza »vatem«, który opiewać będzie dzieje Litwy i Polski.

Jak w osobie Eneasza przedstawił Wergiliusz wzór prawego Rzymianina, podkreślając w jego charakterze dwie największe zalety, męstwo i bogobojność, tak w osobie Lecha mamy prototyp Polaka. Autor podnosi w nim dzielność, której nic oprzeć się nie zdoła, pobożność, przedewszystkiem zaś zamiłowanie wolności, najwyższego dobra człowieczego na ziemi. — Nietylko w kompozycyi, ale również w budowie wiersza, który naogół jest gładki, miejscami nawet piękny, i w języku znać wpływ Wergiliusza. Poeci rzymscy epoki klasycznej wyjątkowo na końcu heksametru używali monosyllabum dla osiągnięcia pewnego efektu. Dozwolone było monosyllabum, gdy je poprzedzało inne. Skórski używa kilkakrotnie jednozgłoskowych wyrazów na końcu wiersza po 2- i 3-zgłoskowych n. p. III, c. 9 i 10; X, c. 2 i c. 10. — Hojnie szafuje półwierszami i frazesami z Enejdy. Przytoczę kilka przykładów: I, c. 12: Qua data porta ruunt z En. I 83; III, c. 12: ...et plurima mortis imago z En. II 369; VII, c. 11: Fervet opus z En. I 436; X, c. 2: Quidquid id est z En. II 49; X, c. 25: ...atque in utrumque paratus | Vivere contingat seu certa occumbere morte z En. II 61 i 62; ...atque in utrumque paratus | seu versare dolos seu certae occumbere morti. Podobnie X, c. 29: ...atque in utrumque parata | Vivere contingat seu certa occumbere morte; X, c. 25: Nox erat et... z En. III 147 i IV 522; V, c. 17 i XII, c. 10: ...circum pueri innuptaeque puellae z En. II 238. Nadto kilkakrotnie użyto (np. VIII, c. 22) olli z En. I 224, VI 321 i i. Są również półwiersze z Owidyusza Metamorfoz (n. p. II 32) vix bene desierat i vix bene, kilkakrotnie w Lechusie.

Styl miejscami panegiryczny i napuszysty, zgodnie z duchem

czasów, w których żył autor. Augustowi III, współcześnie panującemu, takich udziela pochwał V, c. 10: ...Huius

Resplendent gestis, vultu cernuntur in uno,
Quotquot erant Reges: post parvi incommoda belli
Marte licet circum caleant felicia regna
Aut pereant, Lechiam Rector tamen ille Paterque
Sustinet illaesam, media inter fulmina mandans
Stare velut laurum.

Zakończenie ks. X stanowią pochwały dla Lecha za zwycięstwo nad Dagobertem odniesione:

At tibi Lache, Ducum fortissime, maxime Regum,
Fama relicta manet, magnumque in nomen itura
Marmore scribetur, scribetur et aere perenni.
Tu Victor, lauru stabilique notabere cedro,
Pyramides Arcusque tibi, sacra signa Trophaei,
Assurgent! vives, dum saecla perennia vivent,
Atque triumphali Lachusque legere Colosso
Duxque Ducum, et magni quam maxima gloria Martis.

Opowiadanie gładkie, zajmujące, miejscami pełne siły i uczucia, n. p. I, c. 9 opis uosobienia Zawiści i jej towarzyszek; V, c. 3 opis lasu, w którym założono Gniezno; X, c. 14 opis źródeł Wisły; XI, c. 11 opowiadanie Polii o porwaniu jej przez zbójców i rozdzieleniu od męża i córek; XI, c. 18 opowiadanie Lecha o znalezieniu Wandilli; XII, c. 1 opis Tatr i mieszkańców — i wiele innych podobnych miejsc w jędrnem, prostem przedstawieniu. Liczne opisy i porównania, wzorowane często na Wergiliuszu, przeplatają i urozmaicają opowiadanie.

Co do układu całości możnaby słusznie zarzucić, że niektóre mowy są rozwlekłe, że poemat przeładowany wielu zbytniemi powtarzaniami, mnóstwem szczegółów i umieszczeniem zbyt wielu różnego rodzaju zdarzeń. Zarzut ten podniósł słusznie Bentkowski w Historyi literatury polskiej, Warszawa 1814, I str. 638 (por. też Brown, Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej T-wa Jezusowego, Poznań 1862, str. 381), który zresztą wydał dodatni sąd o utworze Skórskiego. Krótki rozbiór poematu zamieścił P. Chmielowski w Historyi literatury polskiej II str. 121 i 122 i prof. T. Sinko, Historya poezyi łacińskiej humanistycznej w Polsce w Encyklopedyi polskiej XXI, str. 171. Daty Bio- i Bibliograficzne w Encyklopedyi powszechnej Orgelbranda (Warszawa 1860, t. XXIII, str. 539).

Przez połączenie tylu zdarzeń, przygód i niebezpieczeństw, z których bohaterowie utworu w cudowny sposób wychodzą, bitw na lądzie i morzu i praktyk czarodziejskich, stworzył Skórski powieść fantastyczną w rodzaju awanturniczych romansów średniowiecznych. Chciał jednak autor nadać swemu utworowi cechę mniemanej rzeczywistości dziejowej, więc w streszczeniach przed każdą. księgą powoływał się na historyków krajowych i zagranicznych i inne dzieła, omawiające legendarne dzieje Polski, jak: Inesa Lechias, Łukasza Opalińskiego Polonia defensa contra Barclaium Ioannem (ubi ex occasione ista de regno genteque Polona multa narrantur — Gdańsk 1648) i inne. Liczba tych źródeł wynosi 12. Szczególniej zaś korzystał z Annales Polonorum (l. VIII) Sarnickiego z końca XVI wieku, gdzie zebrane były wszystkie baśnie o początkach narodu, pomnożone własnymi jego domysłami, na etymologii i dowolnych zestawieniach opartymi. U Sarnickiego znalazł wymysł o pochodzeniu Słowian od Kolchów; pamiątką tego był herb państwa, złote runo, zastąpione później przez białego orła (Lechus VI, c. 4); o pochodzeniu wyrazu »pan«, którym to wyrazem Lech nazwał dostojników słowiańskich dla uwiecznienia zwycięstwa nad Pannonami (Lechus III, c. 2); o nazwach Wisły (L. XI, c. 15) i wiele innych wymysłów. Nadto sam je upiększył wielu ozdobami i pomnożył zmyśleniami fantazyi. Jakkolwiek kronikarze przekazali r. 550 jako datę przybycia Lecha do Wandalii, autor połączył w całość podanie o Gezeryku (Genzeryku), który spustoszył Italię, Hiszpanię i Afrykę około 410 r. i o Palemonie, mniemanym praszczurze narodu litewskiego, który miał opuścić Italię przed napadem Attyli (L. VII, c. 10) r. 452. Przez wprowadzenie podania o Palemonie chciał Skórski w najdawniejszych już czasach stwierdzić przyszłą unię Polski z Litwą. Autor więc nie liczy się z czasem. Nie wiemy wcale, jaki czas obejmuje akcya utworu, w jakim przeciągu czasu bohaterowie utworu przebywają ogromne przestrzenie lądu i morza, staczają tyle walk, przebywają tyle niebezpiecznych przygód. Autor przedstawia jakoby w tych zamierzchłych czasach umiano już u nas pisać listy i czytać je (IV, c. 4; VII, c. 13; VIII, c. 28; VIII, c. 31; IX, c. 2 nn.), umiano ryć na tablicach (XII, c. 15), budowano wspaniałe gmachy marmurowe (V, c. 11 i inne), stawiano posągi (n. p. Jowisza XI, c. 16) i świątynie. W świecie bogów panuje niepodzielnie Jowisz, Lechem opiekuje się Atena, Mars i Dyana posiadają świątynie. Zwyczaje i obrzędy n. p. pogrzebowe,

przy składaniu ofiar, tak opisywane jak w Enejdzie. O jakimkolwiek kolorycie czasu i miejsca Skórski ani na chwilę nie pomyślał, wyobrażając sobie czasy Lecha tak mniej więcej, jak te, w których żył. Wprowadzenie czarodziejskich praktyk odpowiadało też upodobaniom doby ówczesnej, w której chętnie wierzono we wszelką cudowność.

Że poemat bohaterski Skórskiego cieszył się poczytnością, świadczą o tem dwa wydania tłómaczenia polskiego, dokonanego przez Franciszkanina Benedykta Kotfickiego p. t. »Lech polski, albo wolnego i złotego narodu polskiego początki starożytności, fortuna i różne sukcesów odmiany na wiersz ojczysty przełożył« — Lwów 1751. Drugie wydanie pod r. 1758 podaje Estreicher, Bibliografia polska (Kraków 1888) t. IX, str. 291, a za nim Encyklopedya kościelna (Warszawa 1902) t. XXV, str. 489. Bentkowski (l. c.) pisze, że »przekład wcale nie może iść w porównanie z oryginałem«.

Utwór pisany z wielką miłością ojczyzny. Świadczy o tem nie tylko zamiar literacki, którym było uświetnienie narodu polskiego przez wyprowadzenie jego początków z zamierzchłych czasów, ale nadto wiele miejsc w poemacie, opis stron, w których założono Gniezno, opis źródeł Wisły, pochwały jej piękności i w. i., przedewszystkiem zaś pochwały zalet Lecha, rzekomego protoplasty Polaków. Świadczy o tem i apoteoza złotej wolności szlacheckiej, wolnej elekcyi królów, liberum veto i dobrowolnego płacenia podatków i służby wojskowej, które naturalnie tylko w idealnych warunkach mogły nie przynieść zguby państwu. Wzywając zaś Polaków do przestrzegania praw — testamentu Lecha — wierzył zapewne w możność odrodzenia narodu i państwa na tej podstawie. O miłości ojczyzny świadczą też obawy, jakie żywił autor co do przyszłości państwa polskiego, a wypowiedział je silnie w dwóch miejscach. W I, c. 11 wieszcza Syrena Partenope, przepowiadając świetną przyszłość państwa, przez Lecha założonego, dodaje, że zawiść i niezgoda znajdą w niem podatny grunt i sprowadzą nieszczęścia, napady sąsiadów.

W V, c. 10, udzieliwszy wielkich pochwał Augustowi III, dodaje autor złowróżbne słowa: »regnorum dummodo tandem | Discat ab exemplo, doceatur et ante ruinam | Quanta salus populis, aliena pericula nosse!«

We Lwowie, 1916.

RECENZYE.

Frant. Groh, Topografie starých Athen. Část druhá: Atheny za doby klassické, hellenistické a římské. S 85 obrázky a 2 tabulkami. Praha 1913, Nákladem České Akademie Císaře Frant. Jos., str. 133—416.

Wydarzenia wojenne sprawiły, że z pracy tej, przeczytanej jeszcze przed wojną, obecnie dopiero mogę zdać sprawę. Pierwszą część jej omówiłem w Eos XVII (1911) str. 241 nn. Część druga zasługuje na taki sam korzystny sąd, jaki wydałem o części pierwszej. Autor traktuje tu o Atenach w V i IV wieku przed Chr. (str. 233—350) i o Atenach w dobie hellenistycznej i rzymskiej (str. 351—404). Topografia Aten przedstawia znaczne trudności: wiadomości nasze literackie o Atenach starożytnych są szczupłe; wiele ważnych części miasta kryje się dotąd pod budynkami Aten dzisiejszych. Wobec tego nauka operuje w szerokiej mierze hipotezami; zapatrywania zmieniają się ciągle; faktów pewnych, ustalonych, jest mało.

Z trudności tych autor wyszedł zwycięsko: jasny jego sąd pozwala mu oryentować się w szeregach hipotez i wybierać zawsze tę, która jest najprawdopodobniejsza. Literatura nowsza archeologiczna i epigraficzna uwzględniona jest z wielką starannością, zwłaszcza literatura, odnosząca się do budowli Akropoli i ich ozdób plastycznych. Żaden ważniejszy artykuł w czasopismach angielskich czy amerykańskich nie uszedł uwagi autora. Ateny doby klasycznej traktowane są znacznie szerzej, niż Ateny przed r. 500 w części pierwszej dzieła. Praca ma z natury rzeczy charakter przeważnie sprawozdawczy, nie brak jednak i samodzielnych hipotez autora. Tak np. prof. Groh przypuszcza, że na baszcie Akropoli, gdzie później wznosiła się świątynka Ateny Nike, pierwotnie znajdował się ołtarz. Z miejsca tego widać wyspę Salaminę; według przypuszczenia autora wzniesiono tu ołtarz na pamiątkę zwycięstwa salamińskiego.

Praca ozdobiona jest planami i licznemi reprodukcyami fotograficznemi. Mamy tu plan teatru Dionysosa (według Dörpfelda), plan Akropoli ateńskiej i plan Aten starożytnych. Żałować należy, że niektóre reprodukcye w tekście mają za mały format, tak np. reprodukcye naczółków i fryzu Partenonu.

Dzieło Groha jest ozdobą czeskiej literatury filologicznej. Najlepszym dowodem uznania, jakie praca znalazła wśród filologów czeskich, jest, że książka, wydana w r. 1913, z wiosną roku 1916 była już wyczerpana.

Przy sposobności prostuję jednę pomyłkę. Na str. 205, gdzie jest mowa o drzwiach, prowadzących z prostomiaion Erechtejonu na zachód, ma być, że prowadziły do świętego okręgu Pandrosos, a nie Pandory.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

Sborník prací filologických dvornímu radovi professoru Josefu Královi k šedesátým narozeninám. Praha 1913, Slýblo. Z 9 reprodukcyami w tekście, tablicą i portretem. XI + 316, str. 4°.

Znany dobrze i poza granicami Czech nestor filologów czeskich, radca Dworu prof. Józef Král, obchodził w r. 1913 sześćdziesiąty rok życia. Ku uczczeniu tej rocznicy koledzy i uczniowie jego wydali księgę pamiątkową, ozdobioną pięknym heliograwiurowym portretem jubilata. Pod koniec księgi znajdujemy bibliografię licznych prac naukowych prof. Krála, świadczącą o wielostronności tego uczonego. Prace jego obejmują niemal cały zakres filologii klasycznej. Główna ich część odnosi się do literatury greckiej i autorów greckich. Na tem polu pociągali najwięcej Krála tragicy greccy i Platon. Král sporządził wydania Sofoklesa Antygony, Ajasa i Elektry, Platona Apologii i Krytona, Protagorasa i Lachesa. Prócz tych wydań ogłosił szereg przyczynków krytycznych i egzegetycznych do tragików i Platona. Znane są zwłaszcza badania jego nad tekstem platońskim. — Drugą główną dziedziną działalności naukowej Krála jest metryka. W tym zakresie naczelne miejsce zajmuje 3-tomowe jego dzieło: Rytmika i metryka grecka i rzymska (Praga 1890—1913), na które zwracałem w swoim czasie uwagę w Eos. Nie posiadamy dzisiaj w żadnym języku dzieła, któreby dawało tak wyczerpujący obraz dzisiejszego stanu naszej wiedzy metrycznej, jak dzieło Krála. Każda, nawet drobna rozprawka metryczna, została tu gruntownie zużytkowana. Metryka Krála stanowi prawdziwą ozdobę literatury filologicznej czeskiej. Prócz tego obszernego podręcznika metryki Král ogłosił jeszcze liczne artykuły z zakresu metryki i prozodyi greckiej i czeskiej. Zajmowała go też muzyka grecka. — Dalszem polem badań Krála jest mitologia grecka, a w charakterze sprawozdawczym także archeologia. — Wreszcie Król dał literaturze czeskiej szereg przekładów autorów starożytnych. — Ten krótki przegląd pracy naukowej zasłużonego profesora uniwersytetu czeskiego zamykamy życzeniem, aby mu danem było długo jeszcze pracować równie obficie i chlubnie na niwie filologicznej.

Dowodem skutecznej i bogatej w plony pracy nauczycielskiej Krála jest wydana dla jego uczczenia Księga pamiątkowa. Obejmuje ona liczny poczet bardzo cennych prac. Odbił się w nich kierunek naukowy jubilata; i uczniowie jego uprawiają głównie te pola, na których pracuje ich mistrz. A więc i tutaj pierwsze miejsce zajmuje literatura grecka i autorowie

greccy. Poprzestanę na obszerniejszem omówieniu prac z dziedziny filologii greckiej.

W. Petr traktuje O miejscu, na którem rozgrywa się Eurypidesowa Ifigenia tauryjska (z illustracyami). Autor tej dobrej i metodycznej pracy wykazuje, że Eurypides zna dokładnie okolicę Krymu, gdzie się odgrywa akcya. Zna ją zapewne z opowiadań kupców. Petr dochodzi do prawdopodobnego rezultatu, że przylądkiem, na którym stała świątynia »Dziewicy«, jest dzisiejszy przylądek Fiolent koło Sebastopola. (Szkoda tylko, że nie wyjaśnił, skąd Ptolemaios doszedł do swego odmiennego opisu położenia świątyni). Przez συγχωροῦσαι πέτραι u Eurypidesa rozumiano zwykle Symplegady, co sprawiało trudności, bo Symplegady lokalizuje się gdzieindziej; autor odnosi te słowa do skał wązkiej zatoki λιμὴν Συμβόλων. Od wązkich skał pochodziłaby i nazwa portu (Συμβόλων). — Antoni Kolář rozbiera Cztery tragedye o Fedrze (Eurypidesa Seneki, Racine'a i d'Annunzia). — Kamil Fürst przedstawia, Jak Menander w kompozycyi swych komedyj naśladował Eurypidesa. (Część większej całości). Rozprawa uwzględnia najnowszą literaturę, wśród niej także artykuł prof. Sinki w Eos 1908[1]). Wykazuje, jak w szczegółach komedya nowa w budowie naśladuje tragedyę Eurypidesa. Już komedya średnia wprowadziła do komedyi budowę epejzodyczną tragedyi. Menander naśladuje Eurypidesa najpierw w prologu, co prawda, nie niewolniczo (tak np. prolog poprzedza często jedną lub dwiema scenami wstępnemi). Naśladuje go dalej w monologu. W tragedyi monolog nie mógł się rozwinąć z powodu obecności chóru na scenie przez cały ciąg akcyi dramatu. Komedya nowa, odrzuciwszy chór, rozwinęła ogromnie monolog. Monologi mają w niej często za zadanie rozdzielać akty. Co do chóru, to komedya nowa zarzuciła go między innemi dlatego, by nie przeszkadzał intrydze. Chór zawadzał miejscami już Eurypidesowi (Helena). Co się tyczy treści, to miłość odgrywała znaczną rolę już w tragedyi Eurypidesa. U Menandra jest ona głównym motywem komedyi; φθορὰ παρθένου i ἀναγνώρισις występują już w Ionie Eurypidesa. Zastąpmy w tej tragedyi bogów i herosów ludźmi, a mamy nową komedyę gotową. Intryga, nieodłączna od komedyi nowej, ma swój wzór również u Eurypidesa (Helena), z tą różnicą, że u Eurypidesa kierowały nią kobiety, u Menandra niewolnicy. Romansowe i komiczne pierwiastki tragedyi Eurypidesa utorowały drogę komedyi nowej. — Fr. Drtina daje Studyum nad filozofią Anaxymandra. Przedstawia naukę Anaxymandra i wpływ jej na późniejszą filozofię grecką, a także na Schopenhauera i Nietzschego. (Nie uwzględniono tylko książki Burneta). Idąc za Teichmüllerem, Drtina widzi w ἄπειρον pierwiastek jakościowo nieokreślony. Anaxymandra uważa za głównego twórcę greckiej filozofii przyrody. — K. Wenig rozprawia O autentyczności 21. mowy Isokratesa ἀμάρτυρος. Autentyczność tej mowy podawali w wątpliwość rozmaici uczeni. Wenig uważa mowę za autentyczną. Amartyros różni się układem i charakterem od innych mów Isokratesa. Mowa ta jest według

[1]) Autor nie mógł już uwzględnić Supplementum comicum Demiańczuka.

Weniga studyum sofistyczno-retorycznem, napisanem pod wrażeniem świeżej rozprawy sądowej. Trudność obrony zachęciła młodego Isokratesa do napisania mowy w duchu nauczyciela jego, Gorgiasa. Ten wpływ Gorgiasa tłómaczy nam i odmienny układ mowy i sam wybór tematu sofistycznego. Układ zmienia się często w pismach tego samego autora z biegiem czasu, kiedyindziej zależy od charakteru mowy. Amartyros jest najstarszą mową Isokratesa (wnet po r. 403). Wykazuje zdania krótkie, Gorgiańskie. Późniejsze mowy Isokratesa nie mają już takich zdań; mowa 18. z r. 399 posiada już peryody. Z tego można wnosić, że między r. 402 a 399 Isokrates odwrócił się od Gorgiasa, a zwrócił się do peryodowej budowy Thrasymacha. Natomiast inne właściwości budowy tej mowy (figury, hiat i ἅπαξ λεγόμενα) znajdujemy i w późniejszych mowach Isokratesa. Zrozumiała jest też argumentacya sofistyczna: natura sprawy, w której nie było świadków, wymagała wnioskowania ἐξ εἰκότων. Hiatów jest w mowie 21. dużo, ale już Drerup wykazał, że jest ich sporo także w mowie 17. Z tego widać, że Isokrates dopiero z biegiem czasu począł unikać starannie hiatu. Zresztą w mowach sądowych niekiedy mniej unikano hiatu, niż w epidejktycznych (por. Epitafios Hiperydesa). Są w mowie 21. rzadkie konstrukcye i ἅπαξ λεγόμενα, ale nie brak ich i w innych autentycznych mowach. Brak epilogu w mowie, W. tłómaczy tem, że mowa jest ćwiczeniem sofistycznem, w którem chodziło głównie o argumentacyę. Niema potrzeby przyjmować, że koniec mowy zaginął. Zarzucano dalej, że w mowie niema zdania cytowanego w Retoryce Arystotelesa. Już jednak Usener wyjaśnił tę trudność: Arystoteles cytuje prawdopodobnie z pamięci. Dowodem autentyczności jest i to, że sam Isokrates mówi (4, 188), iż napisał mowę o παρακαταθήκη, a o to właśnie chodzi w naszej mowie. Wiemy zresztą, że Antystenes pisał Πρὸς τὸν Ἰσοκράτους ἀμάρτυρον. Mowa 21. należy do tej samej kategoryi co trzy tetralogie Antyfonta. Także i te różnią się stylem od właściwych mów sądowych Antyfonta (są w nich wyrazy poetyczne i jonizmy). Tetralogie Antyfonta uważa W. za autentyczne. — Józef Sedlaček próbuje Nowego rozwiązania Arystotelesowej definicyi tragedyi (opuszcza δι' przed ἐλέου καὶ φόβου i łączy: μίμησις ἐλέου καὶ φόβου). — Franciszek Čada daje studyum o akademiku Lakydesie (III w. przed Chr.).

Z prac gramatycznych zasługuje na wzmiankę przedewszystkiem próba wyjaśnienia etymologii wyrazu αἴλουρος, αἴλουρος przez znanego uczonego Józefa Zubatego. Autor zestawia go z wyrazami słowiańskimi oznaczającymi wiewiórkę: αἴλουρος ‚kot' powstało z *Fαι-Fερουρος, *αἰέρουρος, od ἀείρω, a zostało zmienione przez etymologię ludową, nawiązującą do οὐρά. Z *αἰέρουρος powstało przez dyssymilacyę αἴλουρος. — Fr. Krsek, Z zakresu dyalektu zakońskiego, traktuje o rotacyzmie w tym ciekawym dyalekcie nowogreckim. — Wacław Niederle w artykule: Dionysos, będącym wstępem do większej pracy, mówi o rozwoju znaczenia i kultu tego boga na podstawie całej literatury nowoczesnej przedmiotu. Grecy wyszli tu od fetyszów zwierzęcych i roślinnych; z czasem bóg przybrał postać ludzką, najpierw starszego mężczyzny, później młodzieńca. Zwolna złączono z bogiem cały szereg demonów, aż

powstał thiasos Dionysosa. W końcu rozwija się tryumfalny pochód boga. — O. Jiráni rozprawia o: Syzyfie w podziemiu (widzi w micie obrządek magiczny). — Władysław Skorpil daje na podstawie źródeł literackich, epigraficznych, numizmatycznych i archeologicznych pierwsze dotąd studyum o kulcie frygijskiej Kybeli (matki bogów) w państwie bosporańskiem (III w. przed Chr. — III w. po Chr., z reprodukcyami pomników). Główną siedzibą kultu bogini było tu miasto Pantikapaion (Kercz), stolica państwa bosporańskiego. Ulubieniec bogini, Attis, nie był w tych stronach czczony. — Jarosław Šťástný pisze o Makedońskiej krainie Mygdonii i jej ludności w starożytności. — Ferd. Vaněk zastanawia się nad tem, Czy muzyka grecka była więcejgłosowa i dochodzi do wniosku, że akompaniament instrumentalny był do pewnego stopnia samodzielny. — Profesor uniwersytetu praskiego Franciszek Groh dał Przyczynki epigraficzne. Najważniejszy z nich jest pierwszy. W r. 1910 ogłoszono w ateńskich Πρακτικά fragmentaryczny napis z V wieku, znaleziony przy wykopaliskach na rynku ateńskim. Grohowi udało się szczęśliwie rozpoznać w nim nowy fragment rachunków z budowy Partenonu z pierwszego i drugiego roku budowy.

Do filologii łacińskiej odnoszą się następujące cztery prace: Władysław Brtnický, Cyceronowe Tusculanum, z planem okolic Tusculum (położenia nie znamy). — J. Brant, Ceyx i Alcyone. Przyczynki do rozbioru sztuki poetyckiej Owidyusza. — Ant. Salač, Teorya Reitzensteinowa o początku Metamorfoz Apulejusza (Apulejus nie korzystał z Fabulae Milesiae Sisenny). — Oldrzych Hujer, Gen. pl. nostri nostrum, vestri vestrum (nostri vestri według mei tui).

Siedm prac odnosi się częścią do humanizmu czeskiego, częścią przynosi przekłady autorów starożytnych lub traktaty z zakresu historyi przekładów czeskich. Mało u nas znany jest fakt, że głośny humanista-filolog Gelenius był Czechem. Nazwisko jego czeskie brzmiało: Zygmunt Hrubý z Jelení.

Już krótki przegląd rozpraw, zawartych w okazałym, wspaniale wydanym tomie, świadczy o wybornej szkole, z której wyszli młodzi filologowie czescy. Wszystkie one są metodyczne i gruntowne. Zasłużony jubilat może z dumą i zadowoleniem spoglądać na owoce swej pracy nauczycielskiej.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

Kr. Sandfeld-Jensen, Die Sprachwissenschaft. (Aus Natur- und Geisteswelt, Bd. 472), Leipzig und Berlin, Teubner, 1915. 124 s., 16°. Opr. 1·25 mk.

Wymienione w nagłówku pożyteczne wydawnictwo teubnerowskie posiadało dotychczas dwa bardzo dobre informujące tomiki z dziedziny językoznawstwa pióra ś. p. prof. Fincka t. 267: »Die Sprachstämme des Erdkreises« i t. 268: »Die Haupttypen des menschlichen Sprachbaues«. Nowy nabytek, którym wzbogacił się obecnie dział lingwistyczny wspo-

mnianej biblioteczki, jest właściwie przeróbką z oryginału duńskiego p. t. »Sprogvidenskaben«, wydanego w Kopenhadze w r. 1913.

W dziełku tem autor stara się »przedstawić popularnie metody i wyniki językoznawstwa historycznego«. Traktuje tedy przedewszystkiem takie ogólne i zasadnicze zagadnienia, jakie na szerszą skalę rozwija np. Gabelentz w tak samo zatytułowanem dziele (Georg von der Gabelentz, die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse«, II wyd. Lipsk 1901) lub Herman Paul w znanej książce »Prinzipien der Sprachgeschichte« (IV wyd. Hala n/S. 1909). Czytelnik znajdzie więc wyjaśnienie takich terminów i procesów językowych, jak: analogia, kontaminacya, substrakcya, attrakcya, assymilacya, dyssymilacya, haplologia; pozna istotę i znaczenie tz. praw głosowych, dowie się ciekawych danych z zakresu semazyologii, np. o przenośni, o zmianach znaczenia, o wieloznaczności i t. p. W osobnym ustępie p. t. »Veränderungen im Wortschatz« omawia autor ciekawe zjawisko »wymierania« wyrazów i powstawania nowych, proces, który, jak wiadomo, zaobserwował już trafnie Horacy (A. p. v. 70 sq.: Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque, | quae nunc sunt in honore vocabula,..). W innym ustępie (»Einfluß anderer Sprachen«) traktowana jest kwestya wpływów obcych w języku, a więc jest tam mowa o zapożyczeniach, o wyrazach obcych i t. d. — Co zaś najważniejsza, — i co stanowi największą zaletę książki, to to, że wszystkie poruszone zagadnienia i omawiane zjawiska językowe illustrowane są udatnymi przykładami, zaczerpniętymi z materyału rozmaitych języków i narzeczy. — Krótko, bo zaledwie na 20 stronicach, ale jasno i przystępnie omawia autor problem pokrewieństwa i klasyfikacyi języków (»Sprachverwandschaft und Sprachstämme«), uwzględniając, podobnie jak w innych rozdziałach, przeważnie języki indoeuropejskie. Inne grupy językowe traktuje może trochę po macoszemu, co ostatecznie usprawiedliwia poniekąd i sama natura przedmiotu i popularny charakter książki. Szczególnie zajmujące są wywody Sandfelda w rozdz. 5, zatytułowanym »Sprachwissenschaft und Geschichte«, gdzie wracając do wyrazów »zapożyczonych«, pokazuje jak można wysnuwać z nich ciekawe wnioski, dotyczące historyi kultury. Że tego rodzaju wpływy sięgają niekiedy daleko poza granice jednej rodziny językowej, o tem można się przekonać świeżo z rozprawy H. Zimmerna (Die akkadischen Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluß, Lipsk 1915; por. recenzyę podpisanego w Woch. f. kl. Phil. 1917, nr. 2).

Omówioną książkę przeczyta z pożytkiem i zainteresowaniem zarówno filolog »klasyczny« jak i »nowożytny«. Powinna się ona też znaleźć, jak wiele zresztą tomików tego sympatycznego wydawnictwa, w bibliotekach gimnazyalnych dla uczniów klas najwyższych, przynajmniej tak długo, dopóki nie zastąpi jej odpowiednia publikacya polska.

Lwów. *Dr. Jakób Handel.*

Tadeusz Sinko, Historya poezyi łacińskiej humanistycznej w Polsce. (Encyklopedya polska. Tom XXI, str. 122—178, wielka ósemka).

Dziedzina poezyi łacińskiej w Polsce wisi, jak Twardowski między niebem a ziemią, między historyą literatury polskiej a filologią klasyczną. Położenie takie musiało się odbić szkodliwie na badaniach nad tą poezyą. Historycy literatury polskiej uważali się za niedosyć kompetentnych do zajęcia się nią gruntownego — wiem to od wielu najwybitniejszych z dzisiaj żyjących; — przedmioty tej poezyi obchodziły ich wprawdzie żywo, ale jej forma i wzory klasyczne leżały poza właściwym zakresem ich badań. Dla filologa klasycznego znowu był to świat odrębny, ze względu na przedmiot, odrywający go całkiem od świata, w którym przywykł się obracać. Wprawdzie filologowie klasyczni poświęcili w ostatnich dziesięcioleciach wiele pracy poetom polsko-łacińskim: dali wydania krytyczne wielu z tych poetów, przynoszące po raz pierwszy tekst ustalony i poprawny, przyczynili się do jego wyjaśnienia rzeczowego i formalnego, opracowali żywoty poetów i ocenili ich utwory z punktu widzenia literackiego, zwracając szczególną uwagę na wzory starożytne, ale nikt nie pokusił się o syntezę, o historyę tej poezyi, która w historyi literatury polskiej stanowi całość odrębną, w sobie zamkniętą. A potrzeba takiej historyi poezyi polsko-łacińskiej dawała się odczuwać coraz bardziej w miarę świetnego rozwoju badań nad historyą literatury polskiej. To też historycy literatury ojczystej z pewnością powitają z wdzięcznością fakt, że nareszcie znalazł się filolog, który z szeroką znajomością poezyi klasycznej, jej form metrycznych, języka łacińskiego i mitologii starożytnej zabrał się do nakreślenia dziejów rozwoju tego kwiatu egzotycznego w Polsce. Wybór redakcyi Encyklopedyi Akademii krakowskiej był bardzo szczęśliwy: padł na prof. Sinkę, który już od szeregu lat dał się poznać jako znawca tej poezyi studyami specyalnemi nad początkami poezyi humanistycznej u nas (Świnka, Grzegorz z Sanoka) i nad późnymi jej przedstawicielami w XVIII w. (Poniński, Skop, ks. Wilczek).

Prof. Sinko daje obraz rozwoju poezyi humanistycznej w Polsce od wieku XV do końca XVIII, a więc do czasu, kiedy poezya ta zamiera zupełnie, a nawet w dodatku wspomina o kilku spóźnionych epigonach tej poezyi w w. XIX. Historycy literatury kończyli zwykle rozbiór tej poezyi na Sarbiewskim († 1640), tymczasem na Sarbiewskim poezya ta wcale nie wygasa; z pracy prof. Sinki pokazuje się, że żyła ona w Polsce 150 lat dłużej. Uwzględnienie tej późnej poezyi jest szczególną zasługą autora; utwory po Sarbiewskim nie mają prawdziwej wartości artystycznej i potrzeba było niemałego zaparcia siebie, ażeby przebijać się przez te lasy wierszy łacińskich, przeważnie mało zajmujących. Ale pracę tę trzeba było raz zrobić. Pracownicy przyszli będą tu mieli zadanie ułatwione; pracownik pierwszy wyrąbał dla nich drogę przez tę dziewiczą puszczę. Praca prof. Sinki obejmuje niespełna 60 stron druku, ale dopiero po przeczytaniu jej ocenić można, ile w niej leży trudu i studyów. Dla przykładu wystarczy powiedzieć, że sama *Victoria deorum* Klonowicza liczy 17 tysięcy heksametrów. Autor, dzięki właściwej mu zwięzłości pisania,

skondensował przedmiot w niewielkiej objętości; kto inny byłby z tego zrobił gruby tom — ze szkodą dla czasu czytelnika.

Ale nowością w pracy prof. Sinki jest nietylko pierwsza synteza dziejów tej poezyi, nietylko filologiczny punkt widzenia, dotąd niestosowany do całości; także i w ocenie wartości różnych poetów, w zapatrywaniach na stopień ich talentu autor odbiega wielokrotnie od zapatrywań utartych. Najgłówniejszą z tych różnic jest, że szczyt rozwoju poezyi humanistycznej widzi nie w Sarbiewskim, ale w Szymonowiczu. Szymonowicz jest największym artystą pomiędzy poetami polsko łacińskimi, o najczystszym smaku, idzie za najlepszymi wzorami nie tylko łacińskimi, ale — co w naszej poezyi łacińskiej jest rzadkie — i greckimi; natomiast u Sarbiewskiego widać już współczesny europejski barok. Tym sposobem szczyt poezyi łacińskiej u nas przypada mniej więcej razem z południem rozkwitu poezyi polskiej; znika rozbieżność chronologiczna dotychczasowa, według której poezya łacińska spóźniła się w porównaniu z polską, zamiast ją wyprzedzić, jakby tego oczekiwać należało.

Już z samego tytułu »Historya poezyi łacińskiej humanistycznej w Polsce« wypływa, że autora nie obchodzą próbki wcześniejsze poezyi łacińskiej u nas, przytoczone już np. u Gallusa. Rozpoczyna on swą historyę z wiekiem XV, w którym nowe prądy odrodzenia łamią się u nas z zanikającą średniowieczyzną (Adam Świnka, Grzegorz z Sanoka; ten drugi jest pierwszym humanistą, ale tylko w życiu; w utworach swoich nie zdołał otrząsnąć się z utartych tradycyj średniowiecznych). Po rzucie oka na humanizm niemiecki w Krakowie (Konrad Celtis i inni) autor rozpoczyna właściwy przedmiot rozbiorem poezyi z czasów Zygmunta I, kiedy to kultura odrodzenia znajduje ostoję i na zamku królewskim i na dworach biskupów i magnatów. Paweł z Krosna jest jeszcze w gruncie rzeczy średniowiecznym poetą kościelnym. Bardzo przekonywujące jest przypuszczenie autora, że utwór epiczny Jana z Wiślicy jest połączeniem fragmentów z trzech rozpoczętych a niewykończonych panegiryków. Od obu tych poetów i od dworaka Krzyckiego, pozbawionego fantazyi i uczucia, stoi wyżej znacznie talentem Dantyszek (najlepszy w hymnach kościelnych). Najoryginalniejszym poematem łacińskim XVI w. jest utwór Mikołaja z Husowa (Hussovianus) o żubrze litewskim; autor jego przedmiotem wyemancypował się zupełnie z zaklętego koła tematów starożytnych. Wartością poetyczną przewyższył wszystkich tych poetów Klemens Janicki, jedyny prawdziwy poeta wśród zimnych literatów Zygmuntowskich, któremu tylko szczupły zakres twórczości nie pozwolił zająć pierwszorzędnego miejsca w rozwoju całej poezyi łacińskiej w Polsce. — Na drugą połowę XVI w. przypada złoty okres poezyi łacińskiej. Rozpoczyna go Jan Kochanowski; jego elegie, wzorowane na Propercyuszu, przewyższają wartością poetyczną i artyzmem i Janickiego utwory i wszystko, co dotąd pisano w Polsce wierszem łacińskim. Wysoko stoją też jego ody polityczne i prywatne (Lyrica). (Uwagi godne jest, że Kochanowski tłómaczy hymn Safony do Afrodyty, a w Epitaphium Doralices wzoruje się na Teokrycie i Moschosie. Wiadomo też, że parafrazował Arata. Już przed nim przełożył jeden z epigramów Antologii greckiej Janicki, a współczesny Ko-

chanowskiemu Stanisław Grzepski tłómaczy Grzegorza z Nazyanzu. Biegłym w greczyźnie jest też Andrzej Trzecieski; łacińska forma nazwiska »Tricesius« może, mojem zdaniem, być tylko dostosowaniem do tematu łacińskiego tri- w triginta, tricesimus itd.). — I Sebastyan Klonowicz wybiega swą Roxolanią, jak Husowczyk, poza utarte koło tematów starożytnych. Autor podnosi różne piękne opisy tego utworu (ciekawy jest opis pogrzebu ruskiego z pieśniami ludu i listem popim). Natomiast Victoria deorum jest prozaiczna treścią, która zresztą z tytułem nie ma prawie nic wspólnego (W niezależności przedmiotu tego utworu od wzorów klasycznych widzę także jeden z objawów samodzielności Klonowicza).— Najznakomitszym z polskich humanistów i hellenistów jest Szymon Szymonowicz ze Lwowa, talent przeważnie liryczny, polski Pindar. Jego epinikion Aelinopaean jest najpiękniejsze ze wszystkich niezliczonych u nas epinikiów, jak Epithalamion najartystyczniejsze ze wszystkich, podobnie niezliczonych epitalamiów. — Barok w w. XVII przynosi nam szkolny dramat jezuicki łaciński. Zakon św. Ignacego zdobywa się na bardzo wybitną postać Sarbiewskiego. Z utworów jego autor podnosi przedewszystkiem Silvilndia. Najzdolniejszy z jego naśladowców jest Albert Ines. Poetów jezuickich jest zresztą tak w XVII jak w XVIII w. legion, a o lepsze idą z nimi poeci pijarscy. Za Sobieskiego powstają dwie epopeje o zwycięstwie wiedeńskiem. Czasy saskie wykazują dużo piszących, ale żadnego talentu (poeci religijni, panegiryści świeccy, dramaturgowie szkolni). Stosunkowo ciekawszym jako człowiek jest Jerzy Karol Skop (który jednak może niecałkiem jest chłopem). I czasy Stanisławowskie nie zdobyły się na żaden talent. Tak więc poezya łacińska po Sarbiewskim zamiera stopniowo, jak echo leśne, słabnące z każdą chwilą. Podziwiać trzeba autora, że miał cierpliwość czytać te słabe utwory.

Autor nie dał na końcu pracy dłuższej syntezy, którąby charakteryzowała poezyę humanistyczną w Polsce i różne okresy jej rozwoju, ale uczynił to częścią w tytułach rozdziałów, częścią w rysach porozrzucanych przy ocenie poetów. Co prawda, chętnie posłuchalibyśmy obszerniejszych jego wywodów o cechach tej poezyi i kierunkach, które w różnych okresach w niej występowały. Z rysów, przez niego podniesionych, zasługuje na wzmiankę spostrzeżenie, że humanizm polski nie zerwał nigdy zupełnie z tradycyami chrześcijańskiemi. Zadaniem dalszych badań u nas nad poezyą łacińską będzie szukać, czy poezya ta ma jakie cechy odrębne, jej tylko właściwe, których się nie znajdzie w poezyi innych narodów. Baczną uwagę autor, jako filolog, zwracał na źródła łacińskie (i rzadsze greckie) naszych poetów łacińskich. Na końcu każdego rozdziału podał ważniejszą literaturę przedmiotu z uwagami krytycznemi. Wobec jego pracy nasi historycy literatury będą musieli poddać rewizyi dotychczasowe sądy o talencie różnych poetów i wartości różnych ich utworów. Byłoby ciekawą rzeczą zwrócić uwagę na polskie lub obce pochodzenie autorów; wielu z naszych poetów łacińskich pochodziło np. z rodziny pierwotnie niemieckiej, tak prawdopodobnie Paweł z Krosna, a na pewno Dantyszek, prócz całego szeregu podrzędniejszych. Dalszą rzeczą, zasługującą na uwagę jest, z jakiej sfery społecznej ci poeci wyszli. Wśród

poetów łacińskich u nas jest wielu synów mieszczan; zjawisko to musi mieć swoją przyczynę. Janicki jest synem wieśniaka. — Ze względu na dodatek »Ruthenus« do nazwiska Pawła z Krosna warto zwrócić uwagę, że Jerzy z Tyczyna, poeta łaciński XVI w., dodaje do swego nazwiska »Roxolanus« (Sinko str. 134).

Poezya łacińska humanistyczna nie stanie się u nas nigdy bardzo popularną. A są jednak w niej utwory, które i dziś budzić muszą zajęcie. Do takich należą liczne w tej poezyi pochwały Krakowa i Wisły, opisy salin wielickich, obrazy przyrody Litwy u Hussoviana, opisy stron rodzinnych u Janickiego, pochwała Prądnika u Kochanowskiego, oda do Narwi Sarbiewskiego, wreszcie cała Roxolania Klonowicza. Wobec tego, że u nas rzadko kto, prócz zawodowych historyków literatury, zagląda do poetów łacińskich, pożądany byłby wybór tych utworów, ile możności z krótkim komentarzem, w rodzaju wyborów, jakie robiono u nas z tych utworów w dawnych czasach, wyborów dziś dostępnych tylko w bibliotekach. Wybór taki czytaliby i uczniowie naszych gimnazyów jako lekturę prywatną. Wybór dyr. Jezienickiego z Janickiego, Kochanowskiego i Sarbiewskiego jest robiony z innego punktu widzenia. Antologia, o której mówimy, mogłaby objąć i utwory, ciekawsze pod względem historycznym. Mamy u naszych poetów łacińskich np. paszkwil na królową Elżbietę (ten oczywista nie dla młodzieży) lub pochwały królowej Zonki (Sinko str. 123). Wybór taki wziąłby chętnie do ręki i historyk i filolog. Może sz. autor, który tak dobrze zna tę poezyę, zrobiłby kiedy taką antologię.

Do czytania pracy prof. Sinki nie potrzebuję zachęcać; znajdzie ona bez wątpienia ze względu na gruntowność autora, jego erudyę, nowość poglądów licznych czytelników.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

NEKROLOGIA.

Jan Kazimierz Jędrzejowski,

poległ 1 grudnia 1914 r. pod Bardyowem.

Urodzony 24 stycznia 1866 r. w Firlejowie w Galicyi, uczęszczał do gimnazyum Franciszka Józefa we Lwowie, które ukończył w 1887 r. Studya uniwersyteckie odbył we Lwowie, poświęcając się nauce filologii klasycznej. Do zawodu nauczycielskiego wstąpił w 1892 r., mianowany zastępcą nauczyciela w gimnazyum IV we Lwowie. Po złożeniu egzaminu nauczycielskiego w 1895 r. z filologii klasycznej jako przedmiotu głównego a języka polskiego jako pobocznego i wykładowego, otrzymał w 1896 r. posadę stałego nauczyciela w gimnazyum w Tarnowie, skąd w 1903 r. dostaje się od września w tym samym charakterze do gimnazyum Franciszka Józefa we Lwowie.

Silna, niezłomna wola, stałość zasad i przekonań politycznych i narodowych, czysty, jak łza, charakter, obowiązkowość, posunięta do wzoru, godnego naśladowania, prowadziły go w pracy szkolnej do celu wzniosłego: »Człowieka-Polaka wykuć i wyrzeźbić na żywot jego cały ku chlubie i na pożytek Ojczyźnie«. Ten cel, ten ideał przyświecał mu przez życie całe w pracy nad młodem pokoleniem, któremu wskazywał na przykładach klasyków, jakiemi cnotami powinna jaśnieć młodzież, przedewszystkiem polska, a jakich wad i przywar wystrzegać jej się należy. Lekturę klasyków pojmował jako odbudowę polskiej kultury, która nie tylko z przeszłością naszego narodu się łączy, ale także z tą nieśmiertelną wszelkiej cywilizacyi macierzą, za jaką świat starożytny klasyczny uważać nam należy. Wpływ helleńskiej kultury, dążącej do harmonijnego rozwoju wszystkich sił duchowych i fizycznych, widoczny był u niego w gorącem popieraniu idei fizycznego wychowania młodzieży i ruchu skautowego. Wykuwanie dzielnych charakterów z młodzi polskiej, to jedna część jego działalności obywatelskiej.

Obok tych zajęć, które umiłował całą duszą, wiele pracy i czasu poświęcał T. N. S. W., naprzód w Tarnowie, a potem od 1904 r. we Lwowie jako członek wydziału Towarzystwa, a od 1908 r. jako członek wydziału zarządu głównego; przez pewien czas piastował godność sekre-

larza, a przez pół roku godność wiceprezesa Towarzystwa ku chlubie i pożytkowi tegoż; pracował w komisyach: administracyjnej i redakcyjnej, zasiadał w ankiecie w sprawie ulepszenia podręczników łacińskich i w komitecie przygotowawczym komisyi reformy szkolnej, nadto był delegatem Towarzystwa w Lidze obyczajności społecznej, delegatem do zarządu polskiego muzeum szkolnego i stałym referentem spraw pedagogicznych. Brał ś. p. J. również żywy udział w Towarzystwie filologicznem jako jeden z gorliwych jego członków, uczestnicząc w zebraniach i posiedzeniach tegoż Towarzystwa; umieszczał również samodzielne rozprawki, sprawozdania i recenzye z zakresu pedagogiki i filologii klasycznej w »Eos« i w »Muzeum«. — Na polu wydawnictw szkolnych zasłużył się wydaniem frazeologicznego i synonimicznego »Słowniczka polsko-łacińskiego«, którego brak dał się odczuwać dłuższy czas, a następnie przez opracowanie i wydanie »Wyboru pism Platona« ze wstępem o filozofii greckiej i »Dziejami rzymskiemi Liwiusza«, wydanemi tuż przed wybuchem wojny. — Zalety ducha i gruntowna wiedza filologiczna ś. p. J. sprawiły, że uniwersytet we Lwowie powierzył mu lektorat języka łacińskiego, aby umożliwić abituryentom szkół realnych i handlowych przejście na uniwersytet.

Cały czas, wolny od zajęć zawodowych, społecznych i naukowych, poświęcał rodzinie, którą otaczał bezgraniczną miłością. To też cios, jakim go dotknęła Opatrzność, zabrawszy mu synka w zaraniu wieku młodego, przygniótł go brzemieniem nieukojonej boleści; zbolałe serce ojcowskie długo nie mogło się otrząść po tej stracie; wiara jednak i wytężająca, zdwojona praca na każdem polu niosły pewne ukojenie.

Z pośrodka tej mrówczej pracy, z objęć rodziny, z koła młodzieży, kolegów i przyjaciół porwała i jego także zawierucha wojenna w swe nielitościwe szpony i zaniosła go po służbie etapowej, spełnianej w różnych miejscowościach, na pole boju pod Bardyowem, gdzie poległ dnia 1 grudnia 1914 r., dowodząc oddziałem jako oficer pospolitego ruszenia.

Nie dał się okuć w kajdany niewoli odwiecznemu wrogowi narodu polskiego i wiary świętej, ale z bronią w ręku, której nie pozwolił sobie odebrać, padł, przeszyty kulą moskiewską, położywszy przedtem trupem w obronie własnej kapitana rosyjskiego.

Śpij, ukochany Druhu, snem zasłużonego spokoju, bo chociaż zbyt wcześnie nas osierociłeś, to jednak młódź przez ciebie kształcona i wychowywana, najbliżsi twemu sercu, twoi koledzy i przyjaciele będą gorącymi twych idei szermierzami!

Franciszek Barański.

Emanuel Dworski.

Urodził się w r. 1850 w Stryju, umarł d. 16 stycznia 1916 r., po długiej i ciężkiej chorobie na uchodźctwie w Wiedniu. Pochowany d. 23 stycznia 1916 r. w grobowcu rodzinnym na cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.

Studya gimnazyalne, rozpoczęte w Stanisławowie, ukończył w Suczawie na Bukowinie. Studya uniwersyteckie odbył we Lwowie. Egzamin z języka łacińskiego i greckiego na całe gimnazyum z językiem wykładowym polskim i niemieckim złożył w Krakowie. Służbę w zawodzie nauczycielskim rozpoczął w r. 1875 jako nauczyciel filologii klasycznej w gimnazyum państwowem w Czerniowcach. Pozostał tam przez 15 lat. Wybitnemi zdolnościami i sumiennością w spełnianiu obowiązków zwrócił zaraz na siebie uwagę przełożonych; ale już tam nie zamykał działalności swojej w murach szkoły, ale brał bardzo żywy udział w pracy narodowej i społecznej. Był w tym czasie duszą Polaków, grupujących się w Czytelni polskiej w Czerniowcach. Po ustąpieniu Jana Dylewskiego oddano mu godność prezesa Czytelni polskiej i Bratniej pomocy polskiej w Czerniowcach. Niezapomniane zasługi położył, zakładając i organizując szkoły polskie w stolicy Bukowiny. Po piętnastu latach tak pięknej działalności przenosi się do Galicyi, gdzie w uznaniu zasług swych zostaje w r. 1890 dyrektorem gimnazyum w Jarosławiu, a w r. 1893 krajowym inspektorem szkół pierwotnie ludowych we Lwowie, potem (po ustąpieniu Dra Z. Samolewicza) gimnazyów.

Na tem stanowisku rozwinął nader owocną czynność w rozmaitych kierunkach. Były to czasy powolnego przekształcania się szkół średnich. Ś. p. Dworski, aczkolwiek z zawodu filolog, nie był za preponderancyą gimnazyum klasycznego, owszem był zwolennikiem rozmaitości szkół średnich. »Brać zaś całą młodzież pod jeden strychulec, przymuszać bez wyjątku wszystkich do uczenia się łaciny, uwalniać bez wyjątku wszystkich od uczenia się greki — nie odpowiada ani indywidualnym skłonnościom uczniów, ani interesowi rodziców, ani względom na dobro społeczeństwa, ani wreszcie naturalnym warunkom« (M[uzeum] r. 1900 str. 328). W walce prądów nie stawał w obronie tego, co było, ale szedł zawsze naprzód, z prądem czasu — tylko że może nie tak szybko, jakby pragnęli nowsi reformatorzy. Filologiem był, więc pamiętał: Paulatim summa petuntur, i że nie wszystko, co kroczy pod sztandarem postępu, jest nim rzeczywiście. Powiedział sam wyraźnie: »Jeżeli szkoła ma zadość czynić potrzebom społeczeństwa, to musi wraz z niem przechodzić także pewną ewolucyę; szkoła nie śmie być instytucyą skrzepłą, niezdolną do zmian na lepsze. Owszem pragnienie ulepszenia urządzeń szkolnych

przenikać powinno wszystkich, którzy dbają o nią...« (M. 1900 str. 178). Wobec ruchu reformatorskiego w ostatnich czasach bronił tylko sprawy, o której zaletach, patrząc na historyczny rozwój szkoły, był przekonany. Dlatego tym, którzy kolportując reformatorskie nowinki, znają tylko jedną piosnkę i jedną tylko nutę: »wyrzucić grekę«, wskazywał na Niemców praktycznych, którym »greka nie wyjałowiła umysłów, bo umieją chyba myśleć, nie złamała ich energii, bo ją czujemy na własnej skórze i z własną szkodą, nie pozbawiła zdolności zrozumienia ducha czasu, bo w pracy cywilizacyjnej nie pozostali w tyle« (M. 1900, str. 179). Wiedział on, że wyrzucać z programu nauk przedmioty stare wypróbowanej wartości, a wprowadzać nowe nietyle ze względu na ich moc kształcącą i wewnętrzną siłę, ile ze względu na ich »aktualność« i codzienną potrzebę, jest rzeczą bardzo ryzykowną. »Wobec bardzo szybkiej zmiany aktualności szkoła taka pozostawałaby zawsze w stanie prowizorycznym, w ustawicznej a zanadto raźnej, jak na taką instytucyę, ewolucyi, tak iż jutroby z planu usuwano, co wczoraj dodano, dodano jutro to, czego dziś jeszcze nie było. Rozumiem rozwój, rozumiem postęp, wiem, że szkoła powinna, że musi się liczyć z potrzebami społeczeństwa, że nie śmie ignorować tych gałęzi wiedzy, które się splotły nierozłącznie z życiem: lecz obawiam się, że wyłączny wzgląd na aktualność spowodowałby taką zmienność ustroju szkolnego, iż jakieś bardziej zasadnicze konsekwentne wychowanie i kształcenie młodzieży stałoby się niemożliwem« (M. 1900, str. 326).

W młodzieńczych latach zakładał szkoły polskie na kresach, teraz jako inspektor był za tem, by średnie wykształcenie uprzystępnić jak najszerszym warstwom. Kiedy z czasem w szkole średniej nastąpiło przepełnienie, a niechętni wzięli stąd pochop do głoszenia obawy przed t. zw. hyperprodukcyą inteligencyi, on publicznie uspokaja ich obawy. Przypomina im, że »im większe rzesze biorą udział w wyższem wykształceniu, tem wyżej podnosi się poziom oświaty w kraju. Płonna troska, jak się żądni wykształcenia i wiedzy umieszczą w życiu: praktyka życia wskaże, jak o sobie stanowić, a tymczasem dźwiga się intelektualnie i moralnie poziom społeczeństwa — chyba zysk niemały« (Współdziałanie... str. 17).

Jako inspektor gimnazyów dbał o podniesienie nauki filologii klasycznej. Oprócz innych zalet widział w niej przedewszystkiem środek, któryby nauczył młodzież myśleć i zaprawiał ją do samodzielnej pracy. Mało jest poznać tylko treść dzieła przy pomocy nauczyciela lub przez drukowaną preparacyę; trzeba samemu zrozumieć język i dojść do treści. Kiedy więc widział, że lektura pisarzy łacińskich w gimnazyum z braku dobrego słownika łacińsko-polskiego odbywać się musiała jedynie przy pomocy preparacyi drukowanych, których wartość pedagogiczną uznać trudno, albo gotowych tłumaczeń, starał się o wydanie słownika, któryby odpowiadał najnowszym zdobyczom nauki, a praktycznem ułożeniem ułatwiał młodzieży samodzielną pracę. Poparł więc wpływem swoim myśl powstałą w gronie członków Towarzystwa filologicznego i doprowadził do skutku słownik łacińsko-polski, wydany siłami zbiorowemi pod kierownictwem prof. Bron. Kruczkiewicza.

Zawsze uprzejmy i pełen taktu wobec podwładnych sobie nauczy-

cieli, pragnął i domagał się od nich tego samego w odnoszeniu się do uczniów: harmonii, stosunku przyjacielskiego, serdecznego prawie. Pragnął, by zdala od szkoły była wszelka formalistyka i biurokratyzm. »Aby posiąść serca młodzieży, a więc ten nieodzowny warunek skutecznej pracy wychowawczej i nauczycielskiej, potrzeba odwiązać koturny, pozbyć się sztywnej urzędowej miny i marsa na czole, odnosić się do młodzieży nietylko grzecznie, ale także uprzejmie i ciepło. Tem dałoby się zapobiec przeważnej części wykroczeń szkolnych...« (M. 1902, str. 748). A gdzieindziej powiada: »Nauczyciel nie jest w szkole urzędnikiem, surowym przełożonym ucznia, lecz w najdodatniejszem znaczeniu zastępcą rodziców« (M. 1900, str. 175). A potrafi tego dokazać nauczyciel dobry, posiadający świadomość swego powołania i należycie wykształcony. Dlatego starał się o jak najlepsze wykształcenie nauczycieli, nawoływał do zakładania seminaryów pedagogicznych na uniwersytetach naszych, wyrabiał stypendya na wyjazd za granicę w celu pogłębienia wiedzy fachowej, urządzał w każdym prawie roku kursa wakacyjne — ostatnie w Wiedniu w r. 1915. To też jemu w wielkiej mierze, jego nawoływaniom, zachętom, wskazówkom zawdzięczać należy, że poziom umysłowy nauczycielstwa szkół średnich podniósł się w ostatnich latach niezwykle wysoko. Wiedział o tem on jako inspektor, widział, że siły naukowe wśród nauczycielstwa są, tylko skupić je trzeba razem, zachęcić i zagrzać, a dokażą wiele. I dumnym był z tego ś. p. Dworski i ufał w siły swych młodszych kolegów. Bo kiedy Polska cała składała hołd cieniom Słowackiego, obchodząc uroczyście setne gody jego narodzin, on postarał się o to, by ci, których zadaniem nietylko szerzyć zrozumienie i kult Króla-Ducha pośród społeczeństwa, lecz »przygotować w umysłach młodzieży grunt podatny do przejęcia się jego poezyą, do zrozumienia jej piękna, niezwykłego uroku, nadziemskiego czaru«, nie pozostali biernymi widzami tylko: rzucił myśl i postarał się o jej zrealizowanie, by nauczycielstwo polskie wydało Księgę pamiątkową na uczczenie jubileuszu. A kiedy w r. 1909 patrzył na 3-tomowy plon swoich zabiegów, a piękny i widomy dowód pracowitości, wiedzy i postępu nauczycielstwa polskiego, wypowiedział we wstępie do Księgi na jego pochwałę znamienne życzenie: »Oby te ziarna pracy naszego nauczycielstwa, świadomego wielkich obowiązków zawodowych i obywatelskich, padły na urodzajną glebę serc młodocianych, przyjęły się w nich i wydały trwały owoc zamiłowania w rzeczach ojczystych, a w szczególności przywiązania do ojczystego języka...«

Już w młodości rozumiał, że tylko dobra szkoła, mądre wychowanie młodzieży przyszłe szczęście narodowi przynieść może. Organizuje więc na wschodnich kresach szkoły polskie i ratuje polskie dzieci przed wynarodowieniem; na stanowisku inspektora starał się wszelkimi (może nie dla wszystkich dogodnymi) środkami podnieść polską szkołę na wyżyny doskonałości, chciał, by była rozsadnikiem kultury narodowej w całem tego słowa znaczeniu. Nieprzyjacielem był haseł wszelkich, czynu się domagał, a od nauczycieli pracy nad młodzieżą. »Potrzeba głębiej sięgnąć,

utrwalić podwaliny charakteru, poczucie obowiązku, a w kształceniu uwzględniać skłonności i talenty do pewnych zajęć i pewnych kierunków. Wtedy wybije się niejedna zdolność z pod niwelującego strychulca i będzie z niej pożytek dla Ojczyzny« (M. 1902, str. 749).

Dbał więc, dbał pracą całego swego życia o szkołę polską, dbał więcej stokroć niż ci, co w głos cały wykrzykują o tej szkole oklepane hasła. Pragnął z całego serca, by młodzież kochała ojczyznę, ale kochała prawdziwie, nie frazesem tylko. Chciał, by młodzież tę Ojczyznę znała, bo wiedział, że taka dopiero miłość, kiedy zapuści w sercu korzenie, to »rośnie z wiekiem, nie pali się chwilowym błyskotliwym płomieniem, lecz żarzy się statecznym ogniem do grobowej deski« (Wrażenia... Odb. z M. 1904, str. 32). Nawołuje więc ciągle: »Zapoznajmy młodzież z Ojczyzną, zapoznajmy z jej przyrodą, z ojczystą sztuką, a będzie to nietylko częścią wykształcenia, lecz, co ważniejsza, jednym z aktów narodowego wychowania, o którem tyle się mówi i pisze, a którego w tych pismach i przemowach nikt nie określa... Wychowanie narodowe oprzeć się musi na realnym gruncie dokładnego poznania rzeczy ojczystych, kraju ojczystego i jego dziejów, a nie na egzaltacyi uczuciowej, frazesach patryotycznych i sentymentalnych deklamacyach...« (Wrażenia... str. 32 n.). Słowa te to jakby wyjęte z księgi narodowej pedagogiki, o której tak dużo się dziś mówi, a której objaśnić nikt nie umie.

Charakter nieposzlakowanej prawości, miłość serdeczna zawodu i młodzieży, gruntowna znajomość sztuki i języków klasycznych, prawdziwy patryotyzm, pełna gorliwości służba szkole polskiej, sumienność i sprawiedliwość w ocenianiu pracy innych, zrozumienie potrzeb i szczera życzliwość wobec podwładnych zjednały mu serca nietylko rzeszy nauczycielskiej, ale wszystkich, którzy z nim się stykali. Surowym był i wymagającym, ale przedewszystkiem względem siebie; od innych domagał tylko spełnienia obowiązków. Sam świecił tutaj najlepszym przykładem do ostatniej chwili życia. Po wybuchu wojny troską moralną i długą chorobą nadwątlone zdrowie domagało się koniecznego wypoczynku; ś. p. Dworski nie wypoczywa jednak, ale organizuje naukę w Krakowie. A kiedy wypadki zmusiły go jechać dalej na zachód, organizuje szkolnictwo polskie i tam stwarzając liczne kursa gimnazyalne (Wiedeń, Baden, Salzburg, Graz) i komisye egzaminacyjne dla nauczycieli-wychodźców, nie szczędzi moralnej i materyalnej pomocy.

Takiej pracy poświęcił resztki sił swoich. Jako młodziutki nauczyciel ratował dzieci polskie na kresach wschodnich, jako weteran w służbie osiwiały ratuje młodzież polską z rodzinnych miejsc okropnościami wojny wyrzuconą na zachód, wśród obcych. Ze stanowiska odwołuje go dopiero śmierć.

Życiem swojem i pracą zasłużył sobie ś. p. Dworski na wdzięczną i trwałą pamięć nauczycielstwa polskiego i społeczeństwa.

* * *

Drukiem ogłosił ś. p. Dworski następujące prace:

Rzecz... odczytana z okoliczności obchodu rocznicy śmierci Ad. Mickiewicza w Czytelni polskiej w Czerniowcach. Czerniowce 1882, str. 1—19.

Reforma szkół średnich w Niemczech. Muzeum rocz. XVI (1900), str. 93—101; 174—187; 259—270; 314—333.

Wrażenia z wycieczki pedagogicznej. Muzeum rocz. XVIII (1902), str. 246—254; 390—403; 481—496; 581—594; 662—675, 747—752; 862—875. Rocz. XIX (1903), str. 21—34.

Wrażenia i wspomnienia. (Kartki z podróży). Muzeum rocz. XX (1904), str. 36—44; 139—148; 258—269; 344—353; 476—486; 618—625; 844—854; 971—994; 1077—1096. — To samo w osobnej odbitce p. t. Wrażenia i wspomnienia. (Kartki z podróży). We Lwowie 1904, str. 1—107. — Ś. p. Dworski zwiedzał często szkoły niemieckie, francuskie, szwajcarskie, ale nie zachwycał się wszystkiem: podnosił, co w nich spotkał dobrego, ganił, co mu nie przemówiło do przekonania. Patrzył zawsze na nie okiem krytyka i Polaka i notował uwagi jużto z praktyki własnej, jużto z obserwacyi nowych urządzeń w tych szkołach zaczerpnięte. Zwiedzając raz szkoły na Zachodzie, wstąpił i do Wielkopolski. Tamtejszego systemu nauczania kontrolować już nie mógł Z ciężkiem sercem wolał wrócił do siebie i z jedyną otuchą, »że żelazo przez ogień w stal się zamienia, że krzyże, jakie bracia nasi znoszą, dadzą ich duszom hart stali, i uzbroją w siły, które wystarczą, aby się oprzeć wszelkiemu gwałtowi...« (M. 1904, str. 1096).

Współdziałanie domu i szkoły w wychowaniu młodzieży. Wykłady publiczne o wychowaniu młodzieży, urządzone we Lwowie za inicyatywą wydziału T. N. S. W. przez zarząd Powsz. wykł. uniw. w półr. zim. r. 1904. Serya I. We Lwowie 1904, str. 13—20.

Lwów. *Jan Sajdak.*

O. Stefan Zacharyasz Pawlicki

1839—1916.

Z pochowanym 30 kwietnia 1916 r. na cmentarzu krakowskim O. Stefanem Pawlickim zstąpił do grobu największy współczesny humanista polski, jedyny u nas od wieków znawca filozofii starożytnej, jeden z najuniwersalniejszych umysłów współczesnych. Wychowała go ta ziemia wielkopolska, która przez cały wiek XIX dostarczała nam znakomitych filozofów i filologów. Urodzony w Gdańsku 14 września 1839 r., kształcił się po przeniesieniu się rodziców w Poznańskie w gimnazyum w Pleszewie i Ostrowie, wyższe zaś studya filologiczne odbywał w uniwersytecie wrocławskim. Studya te zamknęła dyssertacya doktorska z r. 1865: *De Schopenhaueri doctrina et philosophandi ratione,* w której dwudziestoszześcioletni Polak odsłonił po raz pierwszy Niemcom znaczenie zmarłego przed pięciu laty (1860), ale od dawna zapomnianego Gdańszczanina. Pociągnęła go do niego wspólność miasta rodzinnego i wspólne umiłowanie Platona, a może i umiłowanie łaciny, którą Schopenhauer uważał za jedynie uprawniony instrument międzynarodowej nauki, a którą i O. Pawlicki od wczesnej młodości kultywował i protegował. Przed zdziwaczeniem na wzór Schopenhauera ustrzegło go wejście w charakterze wychowawcy jedynego syna w dom hr. Rogera Raczyńskiego. Zapamiętały filolog stał się prawdziwym światowcem, zbliżył się do wielu przedstawicieli polskiej arystokracyi, z którą przez całe życie utrzymywał przyjazne stosunki, przenosząc potem swą misyę »humanizowania« z ojców na synów.

Kiedy w r. 1866 zgłosił się do Głównej szkoły warszawskiej na docenta do historyi filozofii (na podstawie rozprawy *O szkole Eleatów,* Bibl. Warsz. 1866, t. II) i wygłosił próbny odczyt, pisano o nim: »Młody, szczupły docent, elegancki w ubraniu i ruchach, mówił z wielkiem ożywieniem, głosem, mającym pewien znamienny odcień, właściwy Polakom, którzy wiele lat młodzieńczych przebyli wśród Niemców«. Wykładał przez cztery półrocza historyę filozofii greckiej i średniowiecznej a niektóre tematy opracowywał w formie wykwintnych odczytów publicznych, jak *Obrona Ksantypy, Wyprawa filozofów* (na Sycylię), *Abelard* i *Heloiza.* Nabrawszy rozgłosu jako prelegent, wszedł w r. 1867 do składu redakcyi »Biblioteki warszawskiej« i prowadził w niej dział sprawozdań teatralnych i francuskich nowości naukowo-literackich. Sprawozdanie z działalności świeżo zmarłego filozofa Wiktora Cousin dowodzi głębokości ówczesnych studyów młodego docenta.

Po zrusyfikowaniu Głównej szkoły pojechał do Rzymu i wstąpił do polskiego Zgromadzenia OO. Zmartwychwstańców. Jako braciszek studyował przez cztery lata teologię w sławnem »Collegium Romanum«, a uzyskawszy stopień doktora teologii, otrzymał od Piusa IX powołanie na katedrę w Akademii papieskiej. Udział w pielgrzymce przedstawicieli

prasy katolickiej w ostatnim roku Piusa IX i w drugiej w pierwszym roku Leona XIII (opowiedział o tem w artykule: *Leon XIII i prasa katolicka*) świadczy o kierunku jego działalności rzymskiej: Nie ignorować naukowego ruchu akatolickiego, lecz poznawać go, oceniać i co w nim zdrowego assymilować, to była przewodnia myśl i O. Pawlickiego i jego wysokich protektorów. W szlachetnem współzawodnictwie z akatolikami mieli katolicy posuwać naukę naprzód. »Okres po r. 1870 — pisze prof. K. Morawski w Głosie narodu z 2 maja 1916 — był bogaty w odkrycia i owocne prace. Jan Baptysta de Rossi panował wtedy swą nauką i geniuszem wśród rzymskich badaczy i tysiączne wpływy na ruch umysłów wywierał. O Pawlicki z najżywszym interesem śledził postępy ówczesnej archeologii klasycznej i chrześcijańskiej i przejmował wrażenia, które pokierowały jego następną pracą i twórczością. Kto pod jego światłem przewodnictwem zwiedzał ówcześnie wieczne miasto, niezapomniane przeżył chwile. Nastąpiło teraz w Zmarłym to zżycie się z postaciami minionych dawno wieków, zawiązały się te przyjaźnie z ludźmi odległej przeszłości, którym pozostał wiernym do śmierci. Rzym stał się przybytkiem i ojczyzną jego duszy, a wielkie postacie historyi, zarówno pogańskie jak chrześcijańskie, splotły się w jego miłości i uwielbieniu... Zarówno po Palatynie, jak w katakumbach św. Kalliksta oprowadzał wtedy pielgrzymów północy z równym pietyzmem dla złomów historyi, które się złożyły na wieczne miasto. Stał się on wtedy misyonarzem tego szlachetnego odrodzenia, które dusze poziome lub spaczone wielkiem tchnieniem i miłością przeszłości krzepić i podnosić usiłuje«.

Tę misyę kulturalną danem mu było od r. 1882 prowadzić w Krakowie, gdzie w myśl encykliki Leona XIII: *Aeterni patris* z r. 1879 utworzono na Wydziale teologicznym katedrę filozofii chrześcijańskiej i powołano na nią O. Pawlickiego. W polskim Rzymie pisze on na razie szereg włoskich studyów o początkach chrześcijaństwa i ogłasza je w »La Rassegna Italiana« z r. 1882 i 1883. Są to: *Le origini del Christianismo, Le testimonianze dei pagani e degli eretici nel secolo I, I vangeli considerati in se stessi ed in ordine al supranaturale, I vangeli e la tradizione pubblica della Chiesa, L'Apocalisse ed il IV Vangelo, Il Paulinismo ed il Petrinismo.*. Były to przygotowawcze studya do wielkiego dzieła »O początkach chrześcijaństwa« (1884), opracowanego też po niemiecku p. t.: »Der Ursprung des Christentums« (Mainz, 1885).

Równolegle z budową nauki pozytywnej prowadził naukową walkę z nieprzyjaciółmi Kościoła. Jeszcze w r. 1870 ogłosił w Przeglądzie Polskim rozprawę p. t.: *Materyalizm wobec nauki*. Krytycznemu przedstawieniu materyalizmu i ewolucyonizmu poświęcił też następujące publikacye: *Antropologia przedhistoryczna i chronologia Mojżeszowa* (1871), *Człowiek-małpa, ostatnie słowo Darwina* (1872), *Mózg i Dusza* (1874), *Lassale i przyszłość socyalizmu* (1874), *Studya nad pozytywizmem* (rzecz o A. Comte, E. Littrée, Zofii Germain i I. Stuarcie Millu, 1885/6). Koroną tego rodzaju studyów krytyczno-apologetycznych jest wielka monografia o *E. Renanie* z r. 1896. Poprzedziła ją monografia *O filozofii Fouillégo* (1893).

Monografista Renana był już profesorem filozofii na wydziale filozoficznym U. J., dokąd się przeniósł z teologii w r. 1895. Ktokolwiek przeszedł przez krakowską wszechnicę, spieszył codziennie o wpół do 9 rano do wielkiej sali Kopernika, gdzie O. Pawlicki mówił w sposób niesłychanie zajmujący o wszystkiem, co poruszało współczesne umysły europejskie, a mówił tak ujmująco, tak powabnie, że nawet kto przyszedł tylko z zamiarem wzięcia nomen i zgłoszenia się dopiero na końcu po testę, przychodził prawie mimowoli i na drugi wykład i na wszystkie dalsze, a do najmilszych wspomnień z quadriennium filozoficznego należały właśnie te »nieobowiązkowe« wykłady. Były one naprawdę ekspozyturą Europy, ale ekspozyturą krytyczną. I dlatego właśnie wpływ ich na młodzież był ogromnie kształcący, a ich opracowania książkowe stawały się filarami kultury całego społeczeństwa. Ale tych opracowań było niestety niewiele. Z kilkudziesięciu kursów, w których wykładał bądźto poszczególne dyscypliny filozoficzne, jak psychologię, logikę, socyologię, estetykę, etykę, bądź też historyę poszczególnych szkół, tylko nieliczne zachowały się w formie drukowanej lub litografowanej:

Z drukowanych wymieniamy: *Filozofia dziecka w pierwszych latach jego życia* (Przegl. pol. 1888), *Filozofia na dworze Medyceuszów* (Przegl. pol. 1889) i *Monizm Spinozy* (1912). Litografowane widziałem: *Logika i dialektyka* (według wykładów 1890/1 i 1894/5), *Psychologia* (1904), *Historya psychologii* (1904), *O początkach mowy ludzkiej i cywilizacyi* (1894), *Socyologia* (1894), *Filozofia Ojców Kościoła* (1891), *Historya nowszej filozofii od Kanta do czasów dzisiejszych* (1895). Te wydawnictwa litografowane posiada krakowska biblioteka uniwersytecka. Przed 16 laty krążyły jeszcze wśród studentów litografowane wykłady o *Historyi filozofii w Polsce* (od scholastyki do pozytywizmu) i *Etyka*. Prawdopodobnie było ich więcej. Spodziewać się należy, że krakowska Biblioteka uniwersytecka, objąwszy w spadku całą bibliotekę (z poleceniem oddania pewnych dzieł Seminaryum filologicznemu, filozoficznemu i t. d.) lub generalny spadkobierca, Uniw. Jag., postara się o kompletny spis tych wykładów, które leżą w opracowaniu podręcznem, by można było obmyśleć akcyę nad wydaniem najważniejszych rzeczy, póki się nie przestarzeją.

Charakterystyczne dla uniwersalnego umysłu O. Pawlickiego jest jego stanowisko filozoficzne, określone w *Lekcyi wstępnej* (do wykładu historyi filozofii w warszawskiej Szkole Głównej, 1866): W licznych systematach filozofii ujawnia się zawsze część prawdy; każdy z nich chwycił inny jej promień. »Gdyby nam odsłoniono nagle prawdę całą, przekonalibyśmy się z wielkiem zdumieniem, że mniemane sprzeczności przez tysiące pośrednich pierścieni łączą się w całość zupełną... To łamanie się w tysiączne, odmiennym blaskiem jaśniejące promienie, jest niezbędne, gdyż idea nigdy w jeden kształt zupełnie wcielić się nie może. Ona nieskończona jest, potrzeba więc dla niej formy jednej nieskończonej, a takiej formy na tym świecie pomyśleć nie można«. Bliżej potrzebę metafizyki uzasadnił w *Kilku uwagach o podstawach i granicach filozofii* (1878). — Szukając rozszczepionych promieni prawdy we wszelkich tworach umysłu ludzkiego, najchętniej zatrzymywał się przy autorach starożytnych. Horacy,

Cycero i Seneka byli mu wiernymi towarzyszami przez całe życie. Miarą kultury intellektualnej człowieka był dla niego stopień upodobania w Horacym. Ten kult dla klasyków łacińskich szerzył w swojem otoczeniu, młodszem i starszem: »Zmarłemu zawdzięczał z nas niejeden, — pisze prof. Morawski — że się z duchami przeszłości już nie zaznajomił, lecz wprost spoufalił; że ludzie odległych wieków zjawiali się mu przed oczyma z krwią i kością, a słowa dawno wypowiedziane stawały się słowem żywem i słowo życia niosły... Od starożytnych pisarzy brał on nietylko sentencye, lecz także formy wykwintnej wzory. Po łacinie mówił, jak tylko spadkobiercy romańscy Rzymian mówić umieją, językiem żywym, naginającym się do wszelkich odcieni nowoczesnej myśli, wyłamującym się częstokroć z utartych, klasycznych kolei, ale pozbawionym przez to wszelkiej możności niewolniczego naśladownictwa«.

Jeśli Horacy, Cycero i Seneka stanowili codzienne jego towarzystwo, to mistrzem mu był wielki Platon. Rozróżniał właściwie tylko dwie filozofie: platońską i — nieplatońską. Jako przygotowanie do przedstawienia Platona wydał w r. 1890: *Historyę filozofii greckiej od Talesa* (t. I), pierwsze w języku polskiem źródłowe opracowanie przedsokratyków i Sokratesa, na swój czas znakomite, dziś po Dielsowych Fragmentach przedsokratyków nieco przestarzałe. Nic natomiast z wartości naukowej nie straciła i nieprędko straci część druga (z r. 1903), obejmująca Ksenofonta i część Platona. Szesnaście dalszych arkuszy (str. 481—733) drugiego tomu (koniec nauki o ideach, Teetet, Menon, Kratyl, Eutydem, Sofista, Polityk, Parmenides i logika platońska, Rzeczpospolita i teorye polityczno-etyczne) od kilkunastu lat wydrukowanych, wyjdzie niebawem u Gebethnera jako 2 część II t. Hist. filoz. gr. Kto wie, ile badań poświęcił O. Pawlicki przy Fedrusie chronologii tego dyalogu, który on uważał za starożytnymi, Schleiermacherem i Usenerem, za młodzieńczy utwór Platona (z r. 402), kto rozejrzał się w lesie not do pierwszej części tomu drugiego i widział tam streszczone i ocenione specyalne badania, dotyczące najdrobniejszych nawet kwestyi, pojmie, dlaczego praca nad Platonem szła tak powoli: O. Pawlicki zanadto interesował się przy nim każdą kwestyą filologiczną (specyalnie stylometryą), zanadto uwzględniał specyalną literaturę współczesną, by módz zdobyć się na ograniczenie do samych rysów ogólniejszych. Ale też dzięki temu to torso Platona (bez Timeusza, Krycyasza Fileba i Praw) pozostanie na długie lata pomnikiem nietylko polskiej historyi filozofii, ale także filologii.

Wśród studyów nad Platonem nie miał O. Pawlicki czasu na pisanie. Rozprawki: *De Thrasyllo astrologo* (z r. 1903) i *Die Abfassungszeit des Plat. Phaedros* (1904) wypłynęły z chęci wzięcia udziału w pewnych publikacyach zbiorowych. Dopiero podczas wojny wziął się do dokończenia Platona. Jeszcze po ostatniej Wielkiej Nocy brał na kilka godzin dziennie do ręki Timajosa Platońskiego i wyławiał z niego owe promienie prawdy, idei, której ograniczoność ludzkiej formy nie pozwala nikomu objawić zupełnie. Dziś, wyzwolony z więzów ciała (28 kwietnia 1916), ogląda ją w całości. A Filologia przywdziała żałobę po najmędrszym i najgorliwszym swym misyonarzu.

Kraków. *Tadeusz Sinko.*

Gustaw Gerson Blatt.

W szczupłej u nas liczbie pracowników na polu gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich powstała w ostatnim czasie dotkliwa szczerba. Ze śmiercią bł. p. Gustawa Blatta ubył jeden z najwybitniejszych naszych jej przedstawicieli.

Gustaw Blatt urodził się 15 lutego 1858 w Jarosławiu. W r. 1879 ukończył tamtejszą szkołę realną i w tym samym roku zapisał się na uniwersytet Jagielloński w Krakowie jako uczeń nadzwyczajny. Wybitne jego zdolności językowe sprawiły, że w ciągu roku potrafił opanować obszerny materyał filologii klasycznej w tym stopniu, iż w r. 1880 zdał egzamin dojrzałości w gimnazyum św. Anny w Krakowie. W tym samym roku zapisał się na uniwersytet, już jako słuchacz zwyczajny. Słuchał tu głównie wykładów z filologii słowiańskiej i klasycznej. Ś. p. profesor Lucyan Malinowski poznał się wcześnie na zdolnościach i zapale młodego słuchacza i stał się gorącym jego opiekunem i przyjacielem. Blatt odpłacał mu aż do końca życia głębokiem przywiązaniem i pietyzmem. Po ukończeniu uniwersytetu objął obowiązki zastępcy nauczyciela na wschodnich kresach kraju, w Brodach. Brak atmosfery naukowej w małem mieście prowincyonalnem nie zabił w młodym pracowniku zapału do pracy, jak go zabija w wielu innych, posiadających ten zapał w niższym stopniu. Blatt spędził w Brodach z przerwami 17 lat życia, a przez ten czas nie przestał pracować na umiłowanem polu językowem ani na chwilę. Oddalony od większej biblioteki, ze skromnej swej płacy kupował książki i starał się utrzymywać stały związek z postępem nauki. Prace swoje ogłaszał w tym czasie przeważnie w wydawnictwach krakowskiej Akademii Umiejętności. Prace te odnosiły się najpierw do języka polskiego, zwolna zaczęły obejmować i inne języki słowiańskie. Początki nauczycielskie omal go nie zniechęciły do zawodu. Blatt posiadał zawsze wybitny zmysł sprawiedliwości. Nie umiejąc wchodzić w kompromisy z sumieniem, dał zła notę uczniowi, należącemu do wyższych warstw społecznych. Z tego powodu spotkały go wymówki publiczne i przykrości. Zrażony niemi, zwrócił się do swego opiekuna, prof. Malinowskiego, prosząc go, by mu wyrobił jakiekolwiek, choćby najskromniejsze zajęcie, czy to przy Akademii, czy przy bibliotece uniwersyteckiej w Krakowie. Chodziło mu jedynie o to, by mógł być przy ognisku wiedzy i pracować naukowo. Przytaczam wyjątek z listu ówczesnego do prof. Malinowskiego, bo list ten charakteryzuje przyszłego uczonego. »Przez pół roku pracowałem w nowym zawodzie, śmiem powiedzieć, z całą sumiennością i zapałem; z bolem serca odrywałem się od studyów naukowych, które dotąd stanowiły jedyny prawie element mojego życia. Pozbawiony środków naukowych, nie mogłem na-

wet wykończyć prac egzaminacyjnych. Pocieszałem się jednakowoż tem, że mam przynajmniej byt zapewniony i że prędzej czy później zdołam powrócić do książki... Na nieszczęście, jednego nie potrafiłem: wbrew sumieniu i przekonaniu klasyfikować uczniów... Czcigodny Panie Profesorze, Najłaskawszy Mój Dobrodzieju! nie mam nikogo, kogobym mógł prosić o jakie zajęcie, jestem zupełnie samotny na świecie, nikomu dotąd nie narzucałem się z prośbą i słusznie dlatego biedowałem. Jedynie Czcigodny Pan Profesor, oceniając moją dobrą wolę, opiekował się mną nad moje zasługi i pracę. Ta niewysłowiona Jego dla mnie życzliwość ośmiela mnie prosić, czy nie mógłbym za łaskawem pośrednictwem Pana Profesora znaleść jakie skromne zajęcie w Krakowie, czy przy bibliotece, czy w Akademii. Będę pracował chętnie, byle tylko móc uczyć się. Rezygnuję chętnie z ewentualnych dochodów urzędowych i tytułów, bylem mógł żyć przy książce i być w pobliżu ruchu naukowego — innych pragnień nigdy nie miałem. Czyżby już w społeczeństwie naszem nie było miejsca dla tych, którzy pragną pracować w skromnym zakresie nauki, o ile im dozwalają zdolności i szczera wola?«

Widocznie posada odpowiednia się nie znalazła i Blatt z konieczności pozostał w Brodach. W r. 1887 zdał egzamin nauczycielski w Krakowie z filologii klasycznej, a więc z przedmiotu, którego początki poznał dopiero w ciągu studyów uniwersyteckich. W trzy lata później, w r. 1890, po sześciu latach suplentury, uzyskał posadę rzeczywistego nauczyciela w gimnazyum brodzkiem. W dalsze trzy lata, 1893, doktoryzował się w uniwersytecie krakowskim. Ale marzeniem młodego uczonego była karyera uniwersytecka. Pragnąc się do niej przygotować, starał się o urlop dla kontynuowania studyów językowych za granicą. Uzyskawszy po dalszych trzech latach urlop roczny, udaje się w r. 1896 do Lipska, dokąd pociągała go sława Brugmanna. Tutaj słucha sanskrytu i języków irańskich u Windischa i Lindnera, języka celtyckiego u Windischa, litewskiego u Leskiena i gramatyki porównawczej u Brugmanna. Z Lipska wraca do Brodów i znowu trzy lata czeka na sposobność do dalszego urlopu. Urlop ten uzyskuje w r. 1899 i udaje się dla dalszych studyów do Wiednia, gdzie spędza rok. Przekroczył już wtedy czterdziestkę. Po 15-letnim pobycie w małem prowincyonalnem miasteczku, gdzie własne książki musiały mu zastępować nietylko większą bibliotekę, tak potrzebną dla badacza gramatyki porównawczej, ale i towarzystwo naukowe, los uśmiechnął mu się; marzenia jego poczęły się spełniać. Uzyskuje w r. 1901, w czterdziestym trzecim roku życia, dzięki niezmordowanej pracy naukowej, przeniesienie z prowincyi do Lwowa. Otrzymawszy posadę w gimnazyum II (niemieckiem), zaraz w roku następnym, 1902, habilituje się do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich na podstawie rozprawy: Quaestiones phonologicae sanscritae (De consonantibus sanscritis tenuibus aspiratis), ogłoszonej w Eos 1901. Wykłady rozpoczyna w półroczu letniem 1903. Prace swoje, obejmujące od habilitacyi całość języków indoeuropejskich, ogłasza odtąd bez wyjątku w organie Towarzystwa filologicznego, Eos. Staje się jednym z najgorliwszych członków Towarzystwa. Zasiada bez przerwy aż do śmierci w wydziale Towarzystwa

i co roku kilka razy wygłasza odczyty z zakresu gramatyki. W uniwersytecie lwowskim był pionierem swego przedmiotu, to też dopiero po siedmiu latach, w r. 1910, uzyskuje katedrę nadzwyczajną. Dopiero teraz, po dwudziestu sześciu latach pracy w gimnazyum, może niepodzielnie oddać się pracy naukowej. Liczył już wtedy 52 lat życia. Niestety, niedługo zdrowie jego zaczyna się psuć. Nadchodzi wielka burza wojenna. Rok inwazyi Blatt spędza na miejscu, we Lwowie. Wojna opóźniła też uzyskanie katedry zwyczajnej. W parę miesięcy po przedstawieniu go przez uniwersytet na profesora zwyczajnego, zanim jeszcze nominacya mogła nastąpić, kończy życie niespodzianie, 17 września 1916 skutkiem zwapnienia żył. Jeszcze w ostatnich tygodniach przed śmiercią czuł się dobrze i nikt z przyjaciół nie przeczuwał katastrofy. Zgasł przedwcześnie, w 59 roku życia, nie zdoławszy w zupełności wykończyć drugiej części swej pracy o aspiratach indoeuropejskich. Parę miesięcy przed śmiercią Towarzystwo filologiczne, po ustąpieniu radcy Dworu Kruczkiewicza, obdarzyło go godnością prezesa. Śmierć zaskoczyła Blatta w czasie, kiedy wybierał się ostatnie tygodnie wakacyj spędzić w górskiem powietrzu Zakopanego. Cennej jego biblioteki nie udało się niestety ocalić od rozprószenia. Część jej nabyły biblioteki: uniwersytecka i seminaryów filologicznego, polonistycznego i germanistycznego, reszta dostała się w ręce prywatne.

O wytrwałości, pracowitości i zapale naukowym zmarłego świadczą dostatecznie koleje jego życia. Jako człowiek, Blatt był najmilszym towarzyszem. Cechowały go przedewszystkiem pogoda umysłu i skromność. Pogodny optymizm nie opuszczał go nawet wtedy, kiedy zdrowie mu nie dopisywało, nie opuszczał go w czasie zawieruchy wojennej. Pogoda ta udzielała się każdemu, kto się z nim stykał. A była ona tem dziwniejsza, że życie jego nie było usłane różami. W życiu był idealistą, jakich spotyka się rzadko. Dla drugich uczynny w wysokim stopniu, o sobie pamiętał bardzo mało. Nie wysuwał się nigdy naprzód, przeciwnie usuwał się zawsze na drugi plan. W skromności swej wzdragał się przyjąć godność prezesa Towarzystwa filologicznego, twierdząc, że się nie nadaje na to stanowisko. Strona materyalna w życiu dla niego nie istniała. Byle mieć na skromne życie i na książki. Był prawdziwym anachoretą. Dla innych istnieją stosunki rodzinne, towarzyskie, teatr i rozrywki, sztuka. Jemu zastępowała to wszystko nauka, Uniwersytet i książki, to było koło, w którem obracało się jego życie. Poza tem nie szukał niczego więcej. Towarzystwu filologicznemu oddany był całkowicie. A jak się cieszył, gdy u któregoś z uczniów spotkał zdolności i ochotę do pracy, jak takiego zachęcał i popierał!

Żyd ten był Polakiem całą duszą. Z powodu tych przekonań i swych zalet osobistych nie spotkał się też nigdy z najmniejszą niechęcią, z najmniejszem uprzedzeniem, przeciwnie — przez wszystkich był ceniony i kochany. Jakżeby się był cieszył, gdyby mu danem było dożyć szczęśliwej chwili wskrzeszenia ojczystej Polski!

W chwili, kiedy się zdawało, że po skończeniu wojny będzie mógł

rozwinąć działalność naukową w całej pełni, został odwołany. Ubył niespodzianie nauce, dla której mógł był jeszcze pracować szereg lat.

Z prac Blatta najważniejszą jest rozprawa o tenues aspiratae w sanskrycie (p. niżej), która jest jednak naprawdę tylko pierwszą połową większej całości, mianowicie pracy o tenues aspiratae w językach indoeuropejskich wogóle. Podobno część druga, obejmująca resztę języków indoeuropejskich, które zachowały bezpośrednie ślady takich spółgłosek, jest wykończona. Czy ta część druga zawiera także ogólny, końcowy wywód, przedstawiający i wyjaśniający pierwotny stan rzeczy i następny jego rozwój, nie wiem i dlatego trudno jest oceniać całość. To, co Blatt ogłosił, to jest rozprawa o tenues aspiratae w sanskrycie, posiada te same cechy co i inne jego prace, to jest gruntowną znajomość przedmiotu, dokładność w opracowaniu i sąd spokojny, wytrawny. Rozprawa zachowa w każdym razie objektywną wartość. Inne jego prace, ogłaszane po długiej przerwie, w czasie której przedzierzgnął się ze slawisty w indoeuropeistę, to jest od roku 1900, mają charakter przeważnie sprawozdawczy, informujący, ale są dla ubogiej literatury językoznawczej polskiej bardzo cenne.

Chronologiczny spis prac bł. p. Blatta.

— Materyały do morfologii języka polskiego z początku XV wieku na podstawie zapisków sądowych w Księdze ziemi Czerskiej. Sprawozd. Kom. jęz. Ak. Um. w Krakowie. 1884, tom III, 401—34.

— Archaizmy w języku Jana Kochanowskiego, tamże 376—400. — Część o właściwościach fonetycznych i deklinacyjnych języka Kochanowskiego ogłosił w streszczeniu p. t. Spostrzeżenia nad językiem Jana Kochanowskiego w Przeglądzie polskim 1884, zesz. sierpniowy, 176—84 (zeszyt jubileuszowy: »W trzechsetną rocznicę...«).

— Gwara ludowa we wsi Pysznica w powiecie Niskim. Na podstawie materyałów, dostarczonych przez Zygmunta Wierzchowskiego. Rozprawy Wydz. filol. Ak. Um. t. XX, Kraków 1894, stron 74.

— Kleine Beiträge zur slavischen Lautlehre. I. Über *k* paragogicum, vorzüglich in den Mundarten der poln. Sprache. II. Einiges zur Epenthesis. Brody 1895, str. 31 (Sprawozd. gimn.).

— O pochodnej spółgłosce końcowej *j* w języku polskim i w niektórych innych językach słowiańskich. Rozprawy Wydz. filol. t. XXIV, Kraków 1895, str. 23.

— Quaestiones phonologicae sanscritae. De consonantibus sanscritis tenuibus aspiratis. Eos t. VII (1901), 1—71.

— O zasadach i metodzie gramatyki porównawczej. Eos t. VIII (1902), 87—98.

— O pierwiastkach dwuzgłoskowych w językach indoeuropejskich. Eos t. X (1904), 122—37; tamże str. 103—8 sprawozdanie o Brugmanna Kurze vergl. Grammatik i o Meilleta Introduction.

— Nowsze poglądy na genezę fleksyi w językach indoeuropejskich. Eos t. XI (1905), 126—42.

— O głównych kierunkach gramatyki naukowej i o stosunku tejże do gramatyki szkolnej. Eos t. XII (1906), 136—46.

— Z dziejów badań gramatycznych. Eos t. XII (1906), 34—46.

— De nonnullis verbi Graeci terminationibus personalibus observationes. Eos t. XV (1909), 49—53.

— De accentu substantivorum βοῦς et χώων adnotationes. Eos t. XVII (1911), 163—8.

— Nowsze poglądy na genezę słów łacińskich na *io* (capio — audio). Eos t. XVIII (1912), 198—202.

— O tak zw. stopniu wzdłużonym w szeregu *č*. Eos t. XX (1914—15), 23—9.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

* * *

Co przedewszystkiem uderzało w działalności nauczycielskiej bł. p. Blatta, to niezwykły ogień głębokiego przekonania, jaki w nią wkładał. Był jednym z tych rzadkich profesorów, których wykład robi wrażenie. Z chwilą wejścia na podyum i rozłożenia na pulpicie pracowitych notatek, przeistaczała się w oczach jego drobna, zmęczona figura, tylko co taka poczciwa i wesoła. Głos mu się zmieniał, ruchy nabierały jakiejś uroczystej powagi i po kilku zdaniach przychodziło wrażenie, że to nie ten sam co przed chwilą schorowany i zapracowany docent, który żywcem prawie mógł iść na papier, jako typ profesora z niedopiętym guzikiem i obsuniętą krawatką, ale że to kapłan jakiejś tajemnej wiedzy, który w całem poczuciu swego posłannictwa zjednywa jej nowych adeptów. W audytoryum, nawet wśród słuchaczy bardzo sceptycznie patrzących na różnego rodzaju posłannictwa, mimowoli budziło się zrozumienie martwego terminu służby nauce, kiedy ten jej oficyalny sługa, w trakcie definiowania językoznawstwa porównawczego — »naszej nauki« — przerywał sobie w pół zdania, robiąc zniżonym i przejętym głosem uwagę: »nie wiem, czy jest druga taka nauka na świecie!« — jak gdyby mu to właśnie teraz przyszło do głowy i wytłumaczyło nagle samemu cały ten własny ogień i to głębokie przekonanie. W tem przejęciu się leżała siła jego słowa, bo zresztą krasomówcą nie był i zanadto mu wypełniły głowę myśli o gramatyce porównawczej, z wykluczeniem prawie wszystkich innych, ażeby miał czas ubrać każdą z osobna w poprawny okres. Zdanie goniło zdanie i nieraz się zdarzało, że zanim jedno końca dobiegło, drugie mu w środek wpadło. Ale całość składała się na wrażenie, że ma chyba racyę ten profesor, kiedy każe wierzyć, że nasza nauka »nie jest to rzecz do pogardzenia« i bodaj że naprawdę drugiej takiej niema na świecie. Starał się też osobiście zainteresować w niej słuchaczy, a że seminaryum nie miał, więc z każdej godziny oddzielał choć kilka minut na poga-

dankę, na ćwiczenie, rzucał pytania w trakcie wykładu, zadawał małe pensa (ostrożnie, żeby nie zniechęcić!), zapraszał do domu, pożyczał książki. Nie ulega też wątpliwości, że gdyby nie to, iż fach był czysto akademicki i nie mógł budzić nadziei zaczepienia się oń w przyszłości, byłby się zmarły profesor dochował dużo większej liczby uczni specyalnych. I tak przecie praca jego nie przeszła bez śladu. Pewna też, że i na ten trochę liczniejszy zastęp słuchaczy dalej stojących, którym wystarczało wysłuchać jednego kursu gramatyki porównawczej, korzystnie działał wykład metodyczny a nie suchy, przygotowany zaś tak pracowicie i do najdrobniejszych szczegółów sumiennie, że wysłuchany uważnie, dawał doskonałą i pewną podstawę wiedzy językoznawczej. Z wykładów, jakie miał w pierwszych latach docentury swojej (na nich opiera się charakterystyka niniejsza), podnieść należy obok Kursu gramat. porówn. jęz. indoeur. także Kurs elementarny sanskrytu (traktowany porównawczo), oraz Wstęp do Rygwedy. Jest nadzieja, że da się to wszystko opracować na podstawie spuścizny rękopiśmiennej i, z niewątpliwym pożytkiem, wydać. — Na koniec trzeba jeszcze powiedzieć, że właściwości, które przebijały się w działalności nauczycielskiej bł. p. Blatta — zapamiętałe oddanie się nauce, rzadka sumienność i pracowitość rzeczywiście mrówcza — stanowiły także o całej treści jego życia. Bo żył tylko tą swoją nauką. Próbował tam czasem zagadać o tem i owem, dać wyraz innym zainteresowaniom, ale wystarczyło spojrzeć mu w twarz, ażeby zobaczyć odrazu, że to wszystko drugorzędne. Był człowiekiem zacnym, dobrodusznym, wesołym, skromnym — ale przedewszystkiem był uczonym. Śmiał się nieraz, ale serdecznie i do rozpuku śmiał się dopiero z dowcipu gramatycznego — byle jakiego. Ta gramatyka wypełniła mu wszystkie horyzonty i zdaje się nie pojmował, ażeby drudzy ludzie mogli na seryo i na długo myśleć o czem innem. To też, kiedy mu się raz złodziej włamał do mieszkania i wyszedł rozczarowany, zostawiając na miejscu łóżko żelazne, maszynkę spirytusową i pustą szafę, a na stole i po półkach książki i papiery, biedny uczony długo nie mógł opanować zgrozy, opowiadając o tym fakcie: »był u mnie opryszek — — !! — całe szczęście, że mi nie zabrał z szuflady notatek do wykładów — —«. Chory ciężko na oczy, chory ciężko na nerwy, chory na serce i na żołądek, strawił wiek życia na biedowaniu i na studyach — a bez słowa narzekania, owszem wesół. Bo i jakże nie miał się radować na tym świecie, który jest chyba najlepszym z światów, skoro wydał taką cudną naukę, jak gramatyka porównawcza! Dziś mu się ta nauka wywdzięcza żalem po słudze dobrym i wiernym. Zasłużony żal: bo łatwo o uczonych większych i świetniejszych, ale trudno o cichszego, skromniejszego i wierniejszego dzieła wiedzy!

Zakopane. *Andrzej Gawroński.*

Notatki bibliograficzne.

G. Finsler, Die Homerische Dichtung (Aus Natur u. Geisteswelt, Nr. 496, B. G. Teubner, Leipzig-Berlin) 1915, str. 113, 8°, opr. M. 1·25.

Obok większej książki Finslera o Homerze (Aus deutschen Lesebüchern: Homer. 1 wyd. 1907, 2 wyd. w 2 tomach 1913. 1915) zasługuje na polecenie, zwłaszcza niefilologom, także to popularne opracowanie trzeciego rozdziału (Homerische Poesie) większego dzieła. W dziesięciu krótkich rozdziałach mówi autor o materyi i budowie poematów Homera (co w Iliadzie jest podaniem ludowem a co własnością poety; podanie o zburzeniu Troi opiera się na rzeczywistości; w Odyssei niema wątku podań bohaterskich, tylko motywy baśniowe, znane i skądinąd), imieniu i ojczyźnie Homera (Homer pochodził ze Smyrny, Iliada powstała z końcem w. VIII, Odysseja trochę później), aojdach, znanych z Iliady i Odyssei, przejawach umyślnego archaizowania, dworskim charakterze eposu; dalej o opowiadaniu i opisywaniu, o kompozycyi (pełnej, organicznej jedności poeta nie osiągnął, nie uniknął usterek chronologicznych), o specyalnych środkach artystycznych (epicka pełnia i zwięzłość, epitety, wprowadzanie osób i bogów, kontrastowanie), o obrazowości wyrażeń (metafory i porównania), wreszcie o pogodzie świata Homeryckiego (opartej o specyalną teologię i psychologię). — Książkę należałoby też gorąco polecić uczniom, czytującym Homera w oryginale czy przekładach, jak w gimnazyach realnych i szkołach realnych.

C. Wessely, Aus der Welt der Papyri, Leipzig, H. Haessel, 1914, str. 106, 8°, opr. M. 2.

Znany i niezmiernie zasłużony papyrolog wiedeński opowiada przystępnie o fabrykacyi i losach papyrusu, wylicza według miejsc odkrycia w porządku chronologicznym znalezione w Egipcie papyrusy (od Persów Tymoteusza z IV w. przed Chr. i papyrusów elefantyńskich z w. IV/III), omawia wykopaliska papyrusowe i ich zbiory, poucza o nazywaniu papyrusów. Po ustępie o bajkach i romansach egipskich, zachowanych w papyrusach demotycznych, kreśli barwnie dzieje miejscowości Soknopaiu Nesos, dając niejako poprzeczny przekrój rozwoju kultury egipskiej, zajmuje się następnie topografią i historyą Faijûm wraz z jego stolicą Arsinöe (Krokodilopolis), przyczem znajduje sposobność do ekskursu o papyrusach łacińskich. Ustęp o rodzajach papyrusów (prywatne i literackie) przechodzi w ekskurs o nutach i muzyce greckiej, z doczepioną wzmianką o papyrusach chrześcijańskich. Czytamy dalej szkic dziejów Muzeum aleksandryjskiego, krótki wywód o monecie za cesarstwa rzymskiego i ustęp o Koptach. — Kto dla wejścia w papyrologię przestudyował R. Helbinga maleńką »Auswahl aus griechischen Papyri«, Sammlung Göschen 625, z r. 1912), ten z przyjemnością przeczyta chaotyczną w układzie, ale powabną w ekskursach książeczkę Wesselego, zwłaszcza, że na końcu przynosi nieoceniony Spis najważniejszych publikacyi papyrusowych, najpierw wydawnictwa poszczególnych zbiorów (Egipt z Synajem, Niemcy,

Anglia, Francya, Rosya, Ameryka), dalej literaturę papyrusów prawniczych (w alfabetycznym porządku autorów), potem publikacye ogólne i bibliograficzne, chrestomatye, introdukcye, dzieła o języku i stylu papyrusów (brak tu pracy prof. Witkowskiego), o szkole, ekonomii, religii, historyi politycznej, geografii, topografii i medycynie — oczywiście wszystko na podstawie papyrusów. Dla filologa jeszcze pożądańszy jest ostatni spis alfabetyczny tekstów literackich.

F. Preisigke, Antikes Leben nach den ägyptischen Papyri (Aus Natur u. Geisteswelt, 565), Teubner, 1916, str. 127 — opr. M. 1·25.

Na treść tej niesłychanie zwięzłej książeczki sławnego papyrologa (który z zawodu jest Dyrektorem poczt niemieckich) składają się następujące kwestye: Znaczenie Egiptu dla kultury Zachodu, znaczenie papyrusów, ludność i język Egiptu i istota papyrologii, ostraka, tabliczki drewniane, przybory do pisania, fabrykacya papyrusu i odczytywanie tekstów, wydania papyrusów (str. 1—14). Po przeglądzie dziejów Egiptu (str. 14—20) opowiada autor o rolnictwie, urzędnikach, finansach i podatkach, kancelaryach, kasach, bankach, sądach, układach prawnych, archiwach (str. 20—88), dalej o wojskowości, kulcie i kapłanach, wychowaniu fizycznem i duchowem, komunikacyach, życiu prywatnem (91—14), wreszcie o życiu Greków egipskich w późniejszej epoce bizantyjskich i w pierwszych czasach arabskich. — Kto nie ma czasu na studyowanie Mitteisa-Wilckena: Grundzüge u. Chrestomathie der Papyruskunde (Teubner, 1912), ten w fachowej książeczce Preisigkego znajdzie łatwe pouczenie o papyrusach i ich bogatej treści.

E. Drerup, Aus einer alten Advokatenrepublik (Demosthenes u. seine Zeit), auch ein Kriegsbuch, Paderborn, Schöningh, 1916, str. 211.

Książkę swoją o Demostenesie nazwał autor »auch ein Kriegsbuch«, co odrazu objaśniamy w ten sposób, że ożywia ją ta sama psychoza wojenna, która wyładowuje się w obfitej literaturze inwektywnej z za wszystkich frontów. Że w tym wypadku ofiarą jej padł Demostenes, tem się tłumaczy, że wielki mówca grecki bronił małej ojczyzny republikańskiej przeciw imperyalistycznym zakusom króla macedońskiego, który »przecież« chciał tylko zjednoczyć Grecyę, przynieść jej zgodę i porządek (macedoński) i z jej pomocą zwalczać wspólnego wroga wschodniego, Persów. Dopóki z tego stanowiska Wendland (König Philippos u. Isokrates, 1910), Kessler (Isokrates u. die panhellenische Idee, 1910), Pöhlmann (Isokrates u. das Problem d. Demokratie, 1913), wreszcie v. Arnim rehabilitowali i gloryfikowali znaczenie polityczne Isokratesa i jego idei, mogliśmy się cieszyć postępem badań filologicznych; ale gdy Drerup, podejmując zaszargany sztandar Juliusza Schwarcza (którego zresztą ani razu nie cytuje), pozwala sobie na karykaturowanie ostatniego obrońcy wolności Aten i nakładanie mu maski politykującego adwokata w rodzaju rozmaitych deputowanych francuskich, angielskich i włoskich, to musimy

cały niesmak, wzbudzony tem postępowaniem, zrzucić na samego polemistę i nie traktować jego książki jako pracy filologicznej, ale jako objaw publicystyki wojennej. Zresztą sam autor do tego zaprasza, gdy za punkt wyjścia bierze artykuł »Kölnische Zeitung« (z 31. I. 1916), zatytułowany »Advokaten gegen Könige«, a zakończony zdaniem: »Nein, dieser Krieg (ze stanowiska koalicyi) gilt nicht der Demokratie, sondern der Vorherrschaft des regierenden Advokatenstandes in England und Frankreich, die sich zu einem der grössten Kulturschäden ausgewachsen hat«. Podobne siły do tych, które rzekomo wywołały wojnę światową i w niej się objawiają, widzi Drerup w Atenach Demostenesowych i woła z emfazą: »Sprawujże swój urząd, mistrzyni historyo, rozświecaj teraźniejszość przez przeszłość i znów przeszłość przez teraźniejszość, ażeby w twardem oświetleniu teraźniejszości roztoczył się przed naszemi oczyma kawałek historyi, na którą starsza generacya potrafiła patrzeć przeważnie tylko przez szkła heroizującego kultu osobistości«.

Oglądana przez wojenne okulary Drerupa historya demokracyi ateńskiej przedstawia się jako postęp ku panowaniu adwokatów: Antyfon, *Andokides, Lysias, to pierwsi adwokaci, kuszący się o wpływy polityczne;* Isokrates, to wielki, mądry publicysta polityczny; sprytny finansista Eubulos, pierwszy wpływowy adwokat, a wzrastający w jego cieniu Demostenes — główny przywódca partyi adwokackiej. Wychowaniem przez kobiety objaśnia się miękkość jego usposobienia, zależnego zresztą i od słabego zdrowia, i wstrzemięźliwość, nawet stronienie od Bakcha i Afrodyty. Ten umiarkowaniec (Temperenzler) nie był w osobistem pożyciu nigdy przyjemnym towarzyszem, lecz raczej człowiekiem zamkniętym, mrukliwym i zgryźliwym. Wprawdzie pełen samowiedzy i nie bez osobistej odwagi, był przecież znowu przezorny, a w krytycznych chwilach nawet nieśmiały i niezdecydowany. Przy lekkomyślności (Leichtlebigkeit) przeciętnego Ateńczyka brakowało mu jednak zupełnie attyckiej gracyi, na której miejscu panoszy się w jego mowach żółciowa zgorzkniałość i eksplozywna obelżywość; to też nie zbywało mu w życiu na nieprzyjaźniach także osobistej natury. Ale w ciele nie silnem wrzał wulkan, który wybuchając z olbrzymim rozpędem i namiętnością, potrafił świat w płomieniach pogrążyć, ale im intensywniej miotał swe żary, tem prędzej się wyczerpywał i wyziębiał. To też mogło się przydarzyć mężowi, miotanemu tak gwałtowną namiętnością polityczną, że sprawę, bronioną najpierw z zapałem, potem w przystępie naturalnej nieśmiałości porzucał...

Nienawiść bywa jasnowidząca. To też i w przytoczonej charakterystyce i w analizie poszczególnych mów i działań Demostenesa znajdujemy niejeden trafny rys; ale w walce Demostenesa z Drerupem, bohatera wolności Aten z gloryfikatorem imperyalizmu pruskiego, nasze sympatye leżą po stronie tego, którego ze względu na misyę historyczną i jej spełnienie uważamy za jednego ze swoich. Oby wojenna filologia Drerupa nie znalazła naśladowców wśród jego ziomków, którzy przynajmniej w filologii szukali dotąd tylko prawdy!

T. S.